

Др. АЛЬФРЕД ЄНЗЕН.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

Життя українського поета.



Т. Шевченко

— ЛІТЕРАТУРНА СТУДІЯ. —

ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПЕРЕКЛАВ
Др. ІВАН МАНДЮК.



ПЕРЕМИШЛЬ 1921.

Накладом Народного Базару. — З друкарні Кноллера і Сина.

Др. АЛЬФРЕД ЄНЗЕН.

▽ ▽ ▽

ТАРАС ШЕВЧЕНКО.

Життя українського поета.

Літературна студія.

За дозволом автора з німецької мови переклав

Др. ІВАН МАНДЮН.



ПЕРЕМИШЛЬ 1921.

Накладом Народного Базару. — З друкарні Кноллера і Сина.

З М І С Т.



Від перекладчика.

Вступне слово.

Історичний і літературний вступ.

Поет:

I. Дитячі і вандрівні літа.

II. На заслання.

III. Послідні роки життя.

Поезія:

I. Будучий кобзар.

II. Поет України.

III. Маляр краєвидів.

IV. Елементи з народної творчости.

V. Народний епик.

VI. Поет як політичний борець.

VII. Апостол справедливости.

VIII. Поет жіноцтва.

Закінчення.

Від перекладчика.

Сею книжкою хочу подати українському громадянству переклад студії про Шевченка Дра Альфреда Ёнзена, славного шведського ученого і великого приятеля України. Не перший се раз, що чужинець взяв ся писати про найбільшого поета чужого ему народа і ліпше представив діяльність сего поета, як его власні учені земляки. Згадаю лиш один примір (а є їх більше).

Найліпшу монографію про Шекспіра написав не англійський учений, але Данець Юрій Брандес.

Щось подібного є і з монографію Дра Альфреда Ёнзена про Шевченка. Сам Ёнзен не є властиво для нас так чужим. В області української історії заслужився він своїми дослідями про гетьмана Івана Мазепу і похід Карла XII. та бій під Полтавою. В області історії української літератури написав він розвідку про „Енеїду“ Котляревського¹⁾, а 1916 видав він монографію про Шевченка²⁾. Не український учений дав нам перший повний образ діяльності Шевченка, але Швед Ёнзен.

Не хочу тут вдаватись в оцінку сеї монографії, але наведу тут оцінку славно-звісного вченого-славіста Дра Ватрослава Ягіча: „Дуже добре обізнаний з многими славянськими літературами шведський історик літератури і поет Др. Альфред Ёнзен, директор основаної в Штокгольмі, нині вже дуже багатой бібліотеки інституту Нобля, при численних своїх творах, в яких оброблені поодинокі визначні поети і письменники славянських літератур чи то в шведській чи в німецькій мові, присвятив саме тепер прегарну розвідку українському поетові Тарасові Шевченкові (1814—1861).

Він назвав свою студію „життє поета“, але она обіймає в двох частях не лише життє поета, але також історичне представлення головного предмету его поезій, України і всесторонну

¹⁾ Привіт Іванові Франкові в сорокліттє його письменської праці 1874—1914. Львів 1916. п. з.: „Kotlarewsky's travestierte Aeneide“.

²⁾ Taras Schewtschenko, ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie von Dr. Alfred Jensen. Wien 1916.

аналізу его поетичних творів. Книжка написана незвичайно займаючо, повна ентузіазму і подиву для поета, якого автор як досвідчений знавець літератури не лише замкнув у своїм серці, але зумів також зробити его симпатичним для читача сеї студії¹⁾.

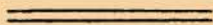
Думаю, що із сим осудом згодиться кождий, хто прочитає сю студію. Впрочім сам Єнзен є свідомий вартости своєї книжки, бо в письмі до підписаного він пише, що сподієсь „що для Ваших земляків буде она літературним доробком“.

В першій мірі уважаю сю книжку незвичайно корисною для учеників і учениць висших клас середних шкіл, для студентів університету, а в дальшій мірі для нашої інтелігенції взагалі, яка до тепер не мала жерела, звідки моглаб собі виробити образ діяльности нашого найбільшого поета.

Вп. проф. Павлові Волянському складаю щиру подяку за прочитаннє рукописи і за ласкаву поміч при коректі.

Перемишль, 1920.

Др. Іван Мандюк.



¹⁾ „Neue Freie Presse“ 1917 № 18333 v. 27. Jänner.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Доля бути поминеним, якої зазнали так многі славянські поети, судилась також українському народному поетові Тарасові Шевченкові. Їго ім'я вправді належить до всесвітньої літератури, однак знання одного з найспосібніших поетів східно-європейського світа обмежується по більшій частині лише на згадки.

В р. 1870 зробив Юрій Обріст в Чернівцях першу скромну пробу ввести Шевченка в літературну свідомість Європи, коли тимчасом в збірці культурних нарисів „Від Дону до Дунаю“ 1889 К. Е. Француз оцінив як слід українського поета і представив в найголовніших рисах.

В французькій і англійській літературі шукаємо, здається мені, на дармо за спеціальною студією про Шевченка, хиба вдоволимося статтю Е. Дюранда в „Revue des deux mondes“ 1876.

В р. 1914 святкували земляки Шевченка його столітні роковини уродив; з нагоди сего ювілею появилася у Відні святочне число „Ukrainische Rundschau“ редактованої Володимиром Кушнірем і Александром Поповичем. Доперва тут положено в німецькій мові основи до неславянської наукової літератури про Шевченка¹⁾.

Коли я тепер забираюся видати нову студію про Шевченка, то я є вповні свідомий сего, що я ледви буду міг принести щось знаменно нового. В теперішнім часі, де міжнародний науковий рух здержують воєнні події, є майже неможливо зібрати потрібний матеріял і мені бракує, головнo що до біографії — я послуговуюся біографією Александра Кониського (Львів 1898—1901) — на жаль достаточних жерел на прикл. листів, щоби можна було доповнити образ поета. За першу ціль поставив я собі передовсім задачу, розслідити і оцінити поета як і українську народну душу взагалі при помочі його власних поезій. Ся проба послужить на всякий случай добрій справі; мимо всяких браків може бідна загранична література про Шевченка одноцілним обробленням

¹⁾ В тім самім році видав Сильвестер Яричевський в Сереті свій німецький виклад „Поет любови і протесту“.

матерії лише зискати, а суд неукраїнського історика літератури і слявіста повинен би вплинути на європейську публіку особливо сильно і переконуючо. Тому що ця робота, хочай вона опирається на науковій основі, не є призначена для спеціалістів, але для ширшої публіки, подавав я уживані жерела лише у виїмкових случаях.

Хочай мені штука переводу славянських поезій на шведську мову не є чужа, не важаюся подавати римованих проб поезій Шевченка в німецькій мові. Я мусів тому уживати вже готових німецьких переводів, особливо Юлії Вірїнії, розуміється само собою подавав я старанно жерела¹⁾.

Друком вийшли слідуєчі переводи поезій Шевченка на німецьку мову:

1. Obrist, J. Georg: Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter, dessen Lebensskizze sammt Anhang (mit besonderem Titel: Dumen u. Dumken des T. G. Szewczenko in freier Nachdichtung) bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung. (Sechster Jahresbericht der gr. or. Oberrealschule in Czernowitz für das Jahr 1870. Czernowitz. Druck von Rudolf Eckhardt. XL, 64 S 8°.

2. Szpoynarowskyj Sergius. Schewtschenkos ausgewählte Gedichte. Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmasses und des Reimes übersetzt und mit den nötigen Erklärungen versehen. Drei Hefte. Czernowitz 1904 u. 1906. H. Pardini 1—36, 37—84 S. 8°.

3. Virginia Julia. Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Aus dem Ukrainischen. Leipzig 1911. Im Xenien = Verlag 108 S. mit 7 Tafeln.

4. Kuschnir Wladimir und Alexander Popowicz. Taras Schewtschenko, der größte Dichter der Ukraine. Zur Jahrhundertfeier seiner Geburt herausgegeben. Wien 1914. Verlag Ukrainische Rundschau 118 mit 4 Tafeln. Gr. 8°. Preis K 2'50. Enthält: Gedichtproben aus T. Schewtschenko in der Übersetzung von Al. Popowicz, Arthur Bosch, Iwan Franko u. a.

5. In Vorbereitung: Hrycaj Ostap. Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Wien 1916. Bund zur Befreiung der Ukraine.

Крім сего появилися переводи поодиноких поезій в різних часописах (Magazin für die Literatur des Auslandes 1878, Leipziger Theater = und Intelligentes Blatt 1876, Zeit, Ruthenische Revue

¹⁾ Тепер слідує місце, де автор поясняє транскрипції з української мови на німецьку. Це місце пропускаю. (Примітка перекладчика).

1903, 1904. Ukrainische Rundschau 1910, 1912, Slawisches Tagblatt 1911, Ukrainische Nachrichten 1914—1916 и. а.) З прозових творів Шевченка появився в німецькій переводі лише автобіографічний роман „Der Künstler“. Autobiographischer Roman von Taras Schewtschenko. Übersetzt von Arthur Seelieb. Herausgegeben und eingeleitet von Julia Virginia. Im Xenien = Verlag zu Leipzig 1912 VI 152 S. mit 8 Bildern.

В часі короткого побуту у Відні, коли рукопис була вже готова, міг я поробити деякі додаткові поправки згідно доповнення. За літературні вказівки висказую Панам: Др. Ст. Томашівському, Др. В. Щуратові і Др. З. Кузелі, особливо першому, котрий крім сего поладнав і технічну сторону публікації, мою найщирішу подяку, також Панні Д-р. філь. Ользі Аншерлік за провірення німецьких переводів.

Штокгольм, в серпні 1916.

Альфред Єнзен.



Історичний і історично-літературний вступ.

„Wer das Dichten will verstehen,
Muß ins Land der Dichter gehen;
Wer den Dichter will verstehen,
Muß in Dichters Lande gehen“.

Україна — східно-європейська мархія, невиразний пограничний край між Сходом а Заходом, сі в трьох літературах (польській, російській і українській) оспівані береги величезного русла Дніпра, безконечні козацькі степи; колиска мелодійних народних пісень і музики до них, іділлічні околиці білих хат і ясно червоних черешневих цвітів; чорна земля прекрасної поеми про Ігоря; вітчизна угнетеного народу 30 мільонів душ, великанська могила шведського героя Карла XII — сей так незвісний і недоцінюваний край є нерозривно злучений з іменем Тараса Шевченка.

Від гір Карпат аж до Чорного Моря і Дону і єще дальше поширилися Українці, так званий малоросійський народ.

Вже географічне положення призначило сей край на збіговиско для номадизуючих наїздників і на непереривні мандрівки народів. Вже в V в. була Україна по більшій части слявізована, а Київ став по варяжській оселі над Дніпром в IX в. як знаємо столицею і огнищем першої української держави, котра мала тогді єще трохи темну назву „Русь“. Однак вже в XII в. ослабили єго силу варварські племена щораз більше і більше. Паралельно з сим процесом розвивалася в західній Україні через злуку Галичини і Льодомерії (Волині) поважна держава, де в ролі столиці чергувалися між собою Галич, Володимир, Холм і Львів.

Коло половини XIV. в. поділено галицько-льодомерську державу між Польщу і Литву; послідній удалося також видерти Татарам прочі знищені провінції колишньої київської держави. Після першої польсько-литовської перзональної унії (1386) сталися всі області України складовими частями польсько-литовської держави, аж завдяки кінцевій унії з 1569 р. майже ціла українська територія припала польській части сеї держави.

Під польським пануванням жилося українському народові дуже зле. Сей час показує майже непроглядний ряд противенств і боротьби між обидвома народами. Конфлікти обіймають всі соціальні області. В царині релігійно-церковного життя не усунуло сотворення церковної унії зовсім традиційного противенства між католицизмом а православ'єм, противно більше еще скомплікувало; римо-католицький обряд лишився все привілейованим пануючим віроісповіданням. Сі різниці і противенства вийшли на верх в цілім культурнім життю.

В соціально-господарській області репрезентувала Польщу в українських землях велика земельна посілість і привілейований міщанський стан (по більшій части Жиди). Звісна річ, що всі політичні права були в польських руках, що дуже вражало Українців в їх старих політичних переданнях.

Однак всі ці противенства заострилися особливо від кінця XVI в., коли вільний, часто неповздержний український козацький стан піднісся до важного політичного фактора у Східній Європі і став борцем за національні домагання Українців. Відважні провідники козаків, як Косинський, Наливайко, Лобода, Павлюк і інші загрожували могутій Польщі і поборювали її в часі від 1590—1638 р., не були однак в силі поширити прав Українців поза певні скромні границі.

Коло половини XVII. в. схопилась Україна, щоби стрясти польське панування. Богдан Хмельницький побив Поляків в кількох битвах 1648—1649 і виміг від них важні в своїх наслідках уступки. Кромвель (Cromwell) апострофував его як некоронованого монарха. Хмельницький однак потребував союзників в нерівній боротьбі з могутю еще Польщею і шукав тому опертя у сусідних держав. По невдалих пробах досягнути яке порозуміння з Туреччиною, Молдавією і Семигородом, заключено 1654 в Переяславі над Дніпром перзональну унію між Московщиною і Україною, яка стала для останньої фатальною. Републікансько-демократичної самоуправи України не можна було погодити з московською централізаційною політикою і угода переєславська означала початок процесу українського розпаду. Смерть вирвала „Хмеля“ негайно его сміливим плям: він саме задумував сотворити потрібний союз між Швецією, Угорщиною і Україною в ціли поділу Польщі. Він сам вправді міг найменше догадуватися, що его статуя на кони колись буде прикрашувати найгарнійшу площу Києва і поставлена ще до сего „єдиною, нераздільною“ Росією, котра старалася сейчас здавити всяку духову індівиду-

альність і право самоозначення українського народу, котрий ще нині бачить в Хмельницькім одного з перших своїх героїв і патріотів.

По смерті Хмельницького пробувано довести до помиріння між Україною а Польщею (в Гадячі 1658), яке однак не вдалося і вкінці потягнуло за собою поділ України. В андрусівській угоді (1667) відступлено області на правім березі Дніпра Польщі. Наслідком сего були через довгий час внутрішні замішання і горожанські війни (так звана „Руїна“), що лише улекшило осягнення політичної ціли обом державам, які поділилися.

У східній Україні розгосподарилися Москалі на добре. По рішайучій невдачі союзників Карла XII. і Мазепи під Полтавою (1709) злучено Україну поступенно з московською державою. В р. 1720 зладжено російську військову канцелярію для України, 1721 судову канцелярію, а 1722 осібну державну колегію. Салдати і урядники (чиновники) Петра Великого залляли колишню „Гетманщину“*), а послідній номінальний гетьман України, Кирило Разумовський (брат морганатичного супруга цариці Єлисавети) мусів зложити в р. 1761 свій уряд. 1775 р. приказала Катерина II знищити цілком головний козацький табір „Січ“ на порогах Дніпра, а останки запорожських Козаків поселилися по довгих мандрівках на Кубані. Діло нищення російського правительства завершило 1783 р. дефінітивне знесення козацької військової організації.

Рівночасно закріпощено ціле селянство, яке за Хмельницького стало вільним і так поширено і поглиблено еще прірву між українським дворянством, яке вийшло з козацького стану і простим народом.

В частях України, які лишилися при Польщі, не устали попередні противенства і боротьби; они змінили лише свій характер переходячи з одної сторони в дикі револьти селян, з другої сторони в нечувані карні експедиції. Се часи сумної Гайдамаччини, яка осягнула в р. 1768 в так званій Коліївщині свій вершок і разом свій кінець. При помочі Росії здавила Польща в потоках крови послідне українське повстання. По кількох менше важних послідних судорогах змінила західна Україна свого пана; з виїмком Галичини дісталась она під російське панування. Місце польського латинства супроти уніятської церкви Українців заняло тепер російське православіє. Соціяльне положення українських

*) Ліва область Дніпра (Полтава і Чернігів).

селян стало по поділі Польщі ще гірше; польські дідичі в західній Україні мали тепер досить строгих середників влади в державі, організованих на основах кріпацтва, щоби вповні використовувати економічно своїх підданих. Задля браку адміністративних органів не можна було сего досягнути в Польщі. Тому і всі українські еманципаційні змагання по сім боці Дніпра, хочайби они були і в ґрунті річи звернені проти держави, мали сильну закрутку ворожнечі проти Поляків.

* * *

Коли старий Київ стояв на вершці своєї сили і наважав зносили зі заходом, було культурне ніво в тодішній Руси без порівняння вище як 500 літ пізнійше, коли Іван Грізний скінчив діло московського з'єдинення. Про первісне відношення української мови до російської може ще наука не сказала свого останнього слова. Се однак є на всякий случай певне, що від віків існує знаменна різниця між обидвома мовами, що ствердила також царська академія в Петербурзі. Нехай собі учені і не знати як сильно спорять про лінгвістичний характер славної поеми про Ігоря — се певне, що ся свіжа і повна життя поезія не могла ніколи повстати на московській землі.

Ся досить богата і питома література доби державної незалежності скінчилася загальним політичним і культурним упадком в наслідок нападу Татар в XIII в. Нові відносини, в які ввійшли опісля українські землі, сотворила нові умови для літературного і культурного життя народу. Чим більше використовували Українців Поляки і спольонізовані земляки, тим більше шукали они охорони перед сим гнетом в духовім озброєнні, щоби заховати національну індивідуальність. Географічна близькість до західної цивілізації дуже пособляла сему культурному рухові. Вже від кінця XV в. спроваджували Українці перші друковані книжки з чужини (від 1491 з Кракова, від 1517 з Праги, від 1525 з Вільна) і вчасно (1573 у Львові, 1580 в Острозі, 1614 в Києві) основано найрухливіші українські друкарні, коли Москва 1564 зробила в сім напрямі лише невдалу пробу. В XVI в. повставали українські просвітні товариства так звані брацтва, які мали на цілі плекання церкви, національних прав і просвіти народу, а школами, захоронками і ширенням друків підносили духовий добробут. Тому що церковно-релігійні інтереси брали верх над національним життям сего часу, має тодішня літературна продукція сильний полемічно-догматичний характер. Серед цілого ряду бездушних схоластичних партійських творів виступають

постаті, яких діяльність представляє велику поетичну зглядно морально-історичну вартість (Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький). Загального під'єму культури на Україні в XVII в. не можна взагалі не доцінювати; єго вплив сягав поза границі краю. В сей спосіб поясняєся, що коли Москва почала робити перші кроки в заведенню цивілізації, майже всі піоніри культури — богослови, учителі і державні мужі були родовитими Українцями. Петро Великий не мігби був перевести реформаторського діла, еслиб не були єму помагали при сім українські вчені. Характеристичний продукт тодішньої української культури означає сучасне українське історичне письменство по Хмельницькім (Самовидець, Величко, Грабянка). Національну епіку плекано в „думах“ (рапсодіях) Найвизначнійші державні мужі України, Мазепа, Орлик, Полуботок і і. мали також поетичний талан.

За сі культурні услуги зле заплачено Українцям. Російське правительство виступило з желізною консеквенцією проти всякого українського сепаратизму і зі самого початку пробувало зілляти український елемент з російським, або, де се було неможливе, знищити єго. Вже 1680 р. засистовано церковну літературу в українській мові, а 1720 р. появилася заборона на друк українських книжок взагалі. Українські школи закрито, а наслідком сего був очевидно величезний упадок культури, а українське духовенство підчинено цілковито московському патріярхові, вкінци святійшому синодові.

В західній Україні, анектованій по третім поділі Польщі, де було багато приклонників уніятської церкви, хапалися власти часто насильних средств, щоби неприборканих навести на „правдиву“ віру і щоби в сей спосіб подвоїти вже і так тут існуючий гнет.

З кінцем XVIII в. коли вже передано українські краєві справи московській канцелярії (Приказъ Малыя Россіи), була народня просвіта на Україні все єще більша, як в послідних десятиліттях XIX в. Дійсно дивний розвій, який каже подумати поважно над собою! Упадок народнього образування на Україні стоїть в звязи з монополізованням цілого шкільництва російською державою.

Мимо національно-політичного і соціально-культурного упадку жила українська мова неодмінно далыше, в XVIII в. була навіть народня література: духовні драми в школах з реалістично-комічними інтерлюдями, вертеп, релігійні пісні, оброблювання белетристичних тем і т. д., хотяй сей богатий матеріал не був по

більшій часті друкований і по часті затратився. Фільософ і релігійний поет Григорій Сковорода (1722—1794) підніс літературний інтерес в національнім змислі; в р. 1818. написав Павловський першу українську граматику з хрестоматією, а 1819 р. видав князь Цертелєв збірку українських народних пісень, за якою 1827 р. слідувала богатша М. Максимовича.

Красна література була часто анонімною; ми знаємо, що многі, як прим. Гоголь старш. (батько автора „Мертвих душ“) писали драмат. твори і т. д. українською мовою. Вкінці пробувано також пародії в псевдокласичнім стилі і се не є лише slučajem, коли нова українська література зачалася 1798 травестованою „Енеїдою“ Котляревського.

Для Москалів було се українське відродження з початку незначним явищем, яке мало для них найвищу принаду новостей і інтерес для особливости. Від „Вечерів на хуторі близь Диканки“ Гоголя повів свіжий вітер від Дніпра в російську літературу і в Петербурзі і в Москві почали інтересуватися малоросійським фольклором (Срезневський і інші)¹⁾. В ляконічнім обговорюванні одного українського друку²⁾ мусів Белінский, славний російський критик навіть признати, що „малоросійська мова для нас Москалів цілком недоступна і позбавляє нас можности оцінити її після її вартости.“ В тім невіжестві є все таки щось оправдуючого і тоді ще не прийшов був час, коли російський міністер внутрішніх справ (Валуєв 1863) коротко і стисло міг розпорядити, „що української мови ніколи не було, нема і взагалі бути не може“. Се легковаження Українців зі сторони Великоросів виступає остро в новелі „Рудін“, в котрій Іван Тургенєв, котрий мав для України деякі симпатії і сам перевів оповідання Марка Вовчка на російську мову, каже Пігазову висмівати Хахляндію³⁾ з заміткою „українська мова є лише мішаниною“.

Літературне пробудження українського народу вийшло з Лівобережжя. Штучна поезія була в дійсности лише поглибленою і винищеною народною поезією, она була наївна і мала дуже вузький соціальний горизонт. Она була однак наскрізь демократична і реалістична, хотай перші автори були по більшій

¹⁾ Він видав 1831 р. „Український Альмалах“ і 1833—1838 „Запорожску старину“.

²⁾ „Наські Українські Казки Запорожця Іська Материнки. Москва 1835 р.

³⁾ Москалі дають Українцям назву „Хохол“ задля жмутка волосся, який носили запорожські Козаки. Українці знова називають Москалів „Качанами“ (імовірно ві турецько-арабс. Katsab = різник).

часті шляхотського походження, але не завжди діставали вище формування.

З Правобережжя однак вийшло велике об'явлення, властивий обновитель української літератури. В кряю, де національні і суспільні відносини були особливо остро зазначені, вийшов безпосередньо з найнижчої верстви морально і економічно поневоленого населення поет, якого ціле життя було пламенним протестом проти всякого деспотизму і кріпацтва... Тарас Шевченко. Він займає окреме становище в світовій літературі, він жеж сотворив сам літературу і олицетворив у своїй нісній цілий народ. „Він був — як говорить так гарно і влучно його земляк Іван Франко — хлопським сином, а став князем в царстві духів. Він був кріпаком, а став великою силою в царстві людської культури“.

Поет.

Дитячі і вандрівні літа.

„Я похваляю вповні Ваше бажання познакомити читачів „Народного Чтенія“ з історією сих осіб, котрі завдяки своїм способностям і ділам вийшли з темної і німої маси звичайних людей. Того рода пояснення можуть — так мені здається — привести деяких до свідомости їх людської гідности, без якого поступ загального розвою в низших сферах Росії був би неможливим. Моя власна судьба, представлена у вірнім світлі, могла би спонукати не лише звичайних людей, але також і сих, від котрих залежить простий народ, до глибокого і для обох сторін корисного роздумування. Ось се, що я задумую показати освітленням деяких понурих фактів з мого життя. Я би хотів се представити зовсім докладно, так як се зробив покійний С. Т. Аксаков у своїх споминах з дитячих і молодечих літ*), а се тим більше, що історія мого життя містить в собі часть історії мого рідного краю. Але я не маю відваги входити у всі подробиці. Се міг би лише той зробити, котрий у внутрішнім життю успокоївся і дасться погодити з дійсними обставинами. Тепер можу вволити Вашому бажанню лише представленням дійсного перебігу життя в коротких словах. Коли прочитаєте ці стрічки, може зрозумієте се почування, яке тисне моє серце і полонить мій ум“.

Сими простими словами зачав Тарас Шевченко коротку автобіографію, котру видрукував 18. лютого 1860 в російськім журналі „Народное Чтеніє“¹⁾ по повероті зі заслання. І в дійсности — жителісь українського поета є безконечним мучеництвом, яке мусить викликати у читача найбільше співчуття і найтепліше спочування і она є при сім також ілюстрацією до новішої історії України.

Тарас Григорович Грушевський-Шевченко походить зі звенигородського повіта київської губернії. Їго колиска стояла

*) Славна родинна хроніка батька обох панславівців Аксакових. Він помер 1859.

¹⁾ Журнал, який редагував 1858—1862 полтавський уроженець, князь Александер Оболенський.

в ідилічній околиці над великим Тикичем. Батько Григорій був кріпаком, підданий поміщика Енгельгардта, спольонізованого Німця. Тому що для численної сім'ї (Григорій мав шестеро дітей) було в селі Кирилівці за мало місця, переселився він зі своєю жінкою Катериною до сусіднього села Моринців, де переняв дім по своїм тестю Якимі Бойкові, котрий вимандрував до Копія. В сім'ї було вже двоє дітей, Катерина і Микита, а 25. лютого (9. марта) 1814 уродилася трета дитина, яка одержала 28. лютого хрестне ім'я Тарас. Пізнійше мали бідні родичі ще троє дітей: Йосифа, Ірину і Марію. Тому що тестеві зле велося в Копію, поселився він скоро знова в Моринцях і Григорій мусів вернути до села Кирилівки.

Стара нужденна хата, де Тарас провів свої дитячі літа, мала типічний український вигляд; біло побілена зі солом'яним дахом і високим чорним комином; довкруги хатки були засаджені яблуні. Господарські відносини були дуже скупенькі. Батько займався хліборобством, служив як візник і стельмах, але заробляв мало, бо се була найгірша доба кріпацтва, а мати мусіла робити в полі. Малий Тарас виростав самотно, без плекання; его о 8 літ старша сестра Катерина була ему замість матері. Ще гірше велось ему по смерті матері 1823. Она полишила п'ятеро дітей, між ними дволітнього хлопчика. Того самого року віддалася також Катерина. Батько, котрий 1825 помер, оженився був тимчасом знова з вдовою, котра внесла до дому троє дітей як придане і була дуже сварлива, так що часто приходило до колотнечі.

В віці 8-ох літ почалась скупенька наука Тараса в одинокій школі народній в Кирилівці, де старий учитель скоро пішов зі села, а на его місце прийшов дяк Бугорский, податковий піяк. Про сей сумний час науки писав Шевченко у згаданій автобіографії: „Такі ученики стоять до дяка в рівних відносинах, як діти, яких родичі або власти дають до ремісників на науку, до своїх майстрів. Право майстра над ними не має означених границь — они є вповні его рабами. Всі домашні роботи і сповнення всіх можливих забаганок пана дому самого і его домівників тяжать на них.“

За ці два шкільні роки все таки довів Тарас так далеко, що був готов з букварем, рахунками і псалтирем. Навіть прийшло до сего, що він міг замість дяка читати псалтир за померші селянські душі і за се діставав десяту копійку. Вкінці не міг сего всего видержати... він втік, але на своїм строгім учителю пімстився за заподіяну ему кривду. „Коли я — писав Шевченко — стрінув его одного дня п'яного до нестями, звернув я проти него его

власне оружжє, різку і відплатив єму, скільки мені на се позволяли мої дитячі сили, всі мені заподіяні кривди“. З річей свого учителя взяв він навіть на спомин книжочку з ігравіорами, „вправді грубо виконані“, як додає на пів оправдуючись.

З Кирилівки втік осиротілий хлопець в ночі до сусідньої місцевости Лисянки, де хотів образуватися на малярського помічника. Там дістав він нового учителя в особі діякона, який займався також малярством. Однак скоро переконався Шевченко, що через сю заміну мало скористав, бо новий учитель майже зовсім не відрізнявся своїми житєвими правилами і звичаями від попередного майстра. Робота хлопця була головнo така: таскати ведрами воду на гору з ріки Тикича і розтирати на желізній блясі фарбу мідянку. Лише три дні витерпів він на сім становиску і пішов відтак в село Тарасівку до дяка, якого також уважали артистом, але сей відмовивсь прийняти хлопця на науку.

Шевченко побачив себе змушеним вертати в рідне село. „Я мав перед очима — пише він у своїх „Споминах“ — лиш скромну долю, котрій однак моя фантазія надавала якусь простодушну розкіш; мене приманювало, як каже Гомер, стати пастирем непорочних стад з тим, щоби ходячи за ними читати в спокою свою любу крадену книжочку з образками. Але і се мені не вдалось“. За річну заплату трох рублів став Тарас пастухом до свиней у одного попа, аж доки не заміняв сего становиска за становиско кухонного помічника у Дмитренка, завідателя маєтків Енгельгардта. Але й тут не міг собі вибити з голови охоти до малярства. Він шкрабав, а що обставини єму не позволяли купувати образів, або дереворитів, могло деколи лучитися, що він просто без позволення зривав заборонені овочі. Деколи лучалося, що він опустив службу в кухні, а всім случаю не минала єго звичайна кара: ударі по лиці.

Час проби Шевченка в кухні — Максим Горкій пробував також подібного звання і оспівав се чистилище в своїх біографічних оповіданнях! — не трєвав довго. Щасливим случаєм став він козачком у самого пана; він натягнув дрilіхову куртку і такі самі шаравари і посунувся о один щабель висше на суспільній драбині. Се був поширений звичай, що панове високого стану удержували малий двір лякаїв, музикантів, акторів і т. д. Сю челядь кріпаків називали на Україні „козачками“. Про своє становиско як покойового козачка пише Шевченко в своїй біографії таке:

„В сім колись козацькім краю виховати порядного лякая,

значить то само, що в Ляпландії покорити волі чоловіка бистроногого оленя. Польські дідичі удержували так званих козачків не лише як лакеїв, але уживали їх також як музикантів і танечників. Сі козаки грали для розвеселення своїх панів двозначні пісні веселого змісту, утворені народною музою з горя на-підпитку і пускалися на знак пана на коліна.... Мій дідич признав мені місце в куті передпокою і поставив мені обов'язком непорушно мовчати, щоби я був на його поклик завсіди на місці, як треба було подати йому люльку, або наляти йому перед носом склянку води. По вродженій мені зухвалості характеру я нарушав приказ мого пана, співаючи ледви чутним голосом сумні гайдамацькі пісні і відрисовуючи покрадьки образи суздальської школи, що прикрашували панські покої. Я рисував олівцем, котрий — признаюся без всякого сумління — вкрав у конторі.“

В дневнику, який Шевченко написав 1856/57 в часі повороту зі заслання, записав він 29. червня таке: „Коли я був ще дитиною, сказала мені одна старушка: широка є дорога з раю, але до раю веде вузьенька стежка, поросла колючим тернем.“ І дійсно Шевченко мав часто нагоду посвідчити правдивість сего висказу; для него сталася дорога на вершок честі одинокою тернистою стежкою і йому не судився навіть дитячий рай. „Я не можу сказати — так писав він пізнійше — щоби я відчував мое тодішнє положення життєве як тягар; доперва нині наповняє оно мене страхом і доторкає се мене як якийсь дикий, непов'язаний сон. Без любови, без радости проминула моя молодість — і ні, она волоклася в біді, темноті, пониженню.“

Часто згадує поет з тугою нужденний дитячий вік. В епілозі до поетичного оповідання „Гайдамаки“ пригадує він собі, „як він як мала дитина, сирота блукав без свити, без хліба по тій Україні, де Гонта і Залізняк гуляли, де він малими ногами ходив та плакав та людей шукав, щоб добру навчили“. Він пригадує собі знова безкраї степи, свого батька, діда; сей вже помер, той ще живе¹⁾. Він думає про се, як він просив в неділю по читанню „Мінеїв“ (старі легенди про святих в календаричнім порядку) діда, щоби оповів йому дещо про „Коліївщину“ і як він потім плакав...

Поезія „Тризна“, написана 1843, яка містить в собі психо-

¹⁾ Поема написана 1841. Дід Шевченка помер десь в тім самім часі, мав дожити 115 літ.

льогічну власну аналізу, натякає також на сумний дитячий вік:

„Въ семѣ убогой, неизвѣстной
Онъ виросталъ и жизни трудъ,
Какъ сирота, онъ встрѣтилъ рано“.

В одній поезії, присвяченій А. О. Козачковському¹⁾, написаній в орській кріпості 1847, уважає він півжартом заслання за кару, що він ще школярем вкрав „пятака“ (пять копійок) у дядя, щоби купити паперу тай списувати „Сковороду“, а коли два роки пізніше перебував над Аральським озером, сказав в одній поезії: „Коли я бачу сільського хлопця, сидячого самітно на плоті, в грубій конопляній сорочці, так як листе відірване від галузки, здається мені, немовби я се був сам, немовби я бачив свою власну молодість“.

Не мав він однак виключно сумних споминів зі своїх дитячих літ; він навчився в них любити природу; він дуже скоро запізнався з українською народною мовою, а пильне читання псалтиря і духовних пісень Сковороди пособляло его релігійному почуванню і збудило в нім поетичне почуття. Передовсім пізнав він страждання українського народа через власні гіркі досвіди і вже з матерним молоком виссав він непримириму ненависть до кріпацтва, яка була рішаюча для его поетичного розвою. Чим старший був поет, тим більше задумувався над минулими дитячими літами, які воскресали в чарівнім блеску перед его внутрішнім поглядом. Над Аральським озером (1848) згадує він свою матір, як она молилася до пречистої Диви о добру долю для свого сина...

Его улюблена сестра Катерина стояла в блеску осяяння і ми думаємо, що в одній з найгарніших строф з послідної доби его творчости пізнаємо її образ.

В поезії „Доля“ з р. 1858 говориться:

„Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене маленького за руку
І в школу хлопця завела
До п'яного дядя в науку“.

Дуже гарною є поезія, написана 20 червня 1859 в Черкасах, присвячена сестрі Ірині:

„Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,

¹⁾ Андрій Козачковський, лікар в Переяславі, був одним з найліпших приятелів Шевченка.

Я думав: деж я прихилюсь
І де подінуся на світі?
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь, —
Сіяє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку
Моя єдина сестра,
Многострадалиця святая,
Неначе в раї спочиває,
Та зза широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається: виринає
З-за хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина...
„Мій братику! моя ти доле!“
І ми прокинулися: ти —
На панщині, а — я в неволі!..⁽¹⁾

З дитячих літ Шевченка оповідають слідуючий дуже гарний епізод: Малий Тарас вернув одного дня з проходу дуже змучений, бо він хотів „відкрити стовпи, на котрих спочиває небозвід“⁽²⁾. Так як єго цілим стремлінням було поставити своїм землякам небозвід на міцних стовпах, так і єго поетичне діло справді сповнило сю шляхотну волю. Опертий на міцних стовпах національної свідомости, підноситься він до неба і нечислимі бідні земляки єго знайшли під сим небозводом покров і розраду.

В першій добі життя займався Шевченко рішучо більше пензлем і олівцем, як пером і саме єго артистичний талан зробив єго панові так необхідним, що Павло Енгельгардт, капітан гвардії, який по більшій часті жив у Вильні, але часто вибирався в подорож, брав молодого покоєвого козачка завсіди зі собою. В сей спосіб дістався Шевченко наперід до Вильна, пізнійше до Варшави і мав там нагоду образуватися в малярстві у славного Лямпі. В наслідок польського повстання (1831) мусів Енгель-

¹⁾ Поезію сю перевели метрично на німецьку мову Юлія Вірґінія і А. Попович.

²⁾ В поезії „Тризна“ є може також натяк на сей епізод:

„А гдѣ край свѣта, край небесъ,
Концы земли?... И вздохъ глубокій,
Не дѣтскій вздохъ онъ испустилъ,
Какъ будто въ сердцѣ одинокомъ
Надежду онъ похоронилъ.“

гардт опустити Варшаву; він подався у Петербург, де Шевченко учивсь у декоративного маляра Шираєва і з власної пильності копіював в літнім парку статуєтти. Щасливим випадком познакомився він тут із визначним земляком Іваном Сошенком, котрий був також малярем і через него пізнав Шевченко російського майстра Карла Павловича Брюлова. Се мало для него епохальне значіння.

Свої досвіди в артистичнім світі в Петербурзі списав Шевченко в своїй автобіографічній повісті „Артист“¹⁾. Перший плян того опису життя артиста сягає вже р. 1837, коли російський поет Жуковський йому піддавав таку задачу, щоби довідатися про его естетичні спосібности, але аж в р. 1856 написав поет сю повість в кінцевій формі і то в російській мові. Сі цікаві культурні образки з життя російських артистів, котрі уриваються нечаяно зі смертю Брюлова, дають нам також причинки до артистичного розвою Шевченка і доказують, в як короткім часі він запізнався з артистично-історичними справами.

За порозумінням зі сердешним Жуковським постановив Брюлов намалювати портрет російського двірського поета, щоби через его продаж дати Шевченкові свободу. Льотерією, в якій взяла також царська родина участь, зібрано суму (2500 рублів), якої жадав Енгельгардт; такі інтереси з живими і мертвими душами робили ще і за часів панування Миколи! Увільнення проволікалося і Шевченко міжтим захорів тяжко. Дня 22 цвітня 1838 увільнено его вкінці від понижаючого кріпацтва. Про сю метаформозу велить Шевченко сказати своєму учителеві Сошенкові в своїй артистичній повісті таке:

„В божій природі є багато, безмежно багато гарного, але тріюмфом і вершком безсмертної краси є лице чоловіка, сіяюче щастем. Щось висшого, гарнійшого не знаю в природі. Сим чаром міг я в життю раз вповні натішитися. Через кілька днів був мій ученик (Шевченко) так щасливим, так дуже гарним, що я не міг подивитися на него без глибокого зворушення. Часть его безмежного щастя переливалася на мене. Раз він майже розпливався в найвисшій захваті, іншим разом сіяв він тихим щастем. Хотяй він через сі дні пробував більше разів працювати, та не міг; часто ховав свій рисунок до теки, витягав свою грамоту свободи з кишені, перечитував її все, слово за словом, хрестився, цілував її і плакав. Щоби відвернути его увагу від предмету его радости,

¹⁾ Німецький переклад Артура Seelieb'a.

взяв я єму грамоту свободи під претекстом, що мушу єї вписати в суді. А єго самого водив я кожного дня до галерій академії штук і коли єго убрання було готове, одів я єго як нянька і повів до губерніяльного дому. Коли там вписали святу грамоту, повів я єго до галерії Строганова, показав єму Веляскез'а в оригіналі і на сім закінчили ми того дня нашу мандрівку“.

Можна собі більше-менше представити, що означав день 22 цвітня для Шевченка. Він був вільним і єму отворилася многообіщюча артистична кар'єра. Він став стипендистом „Товариства для оживлення штук“ і учеником царської академії штук. При тім був він вже 1840 звісним поетом. Доба 1839—47 була без сумніву найпліднішим і найщасливішим часом єго життя. Два рази (1843 і 1845) відвідував він свою горячо улюблену Україну, послідний раз як член археографічної комісії в Києві, щоб робити скіци для задуманого твору „Живописна Україна“. Єго почитали тут як народного поета і вік заприятелювався з родиною колишнього губернатора Полтави, графа Миколи Уварова. Зі своїм земляком Кулішем, звісним українським письменником, котрий був заручений з панною Білозерською (як письменниця звісна під іменем Ганни Барвінок) задумував навіть зробити наукову подорож до Італії, другої вітчизни Гоголя.

Але Шевченко не дістався до Італії. Єго судьба післала єго на далекий зимний Схід, до „Мертвого дому“¹⁾ Достоевського і нечислених інших мучеників за волю.

Мимохіть насувається нам питання: почував себе Шевченко по увільненню з кріпацтва дійсно щасливим? Я осміляюсь сумніватися про се. Ні одна — однісінька поезія з доби найліпшої творчости єго життя не свідчить про безпосередну незакаламучену охоту до життя і веселість. Він з певністю не міг позбутися сего понижаючого почування, що єго — артиста і поета оцінювано певною грошевою вартістю і то так високо, як приміром расового царського коня, або щось в тім роді. Можливо, що єму докучало почуття, що на нім — колишнім кріпаку моглоб полишитися в „товаристві“ пятно якого паріяса і що він є в новім, елегантнішій світі чужим. Але передовсім страждав він під боліючою свідомістю, що єго рідня і єго цілий народ над Дніпром стогне в кріпацтві так само, як російський над Волгою.

¹⁾ Ф. Мих. Достоевський, славний російський письменник (1821—1881) „Записки із мертвого дому“ (1862) спомини зі заслання Достоевського на Сибір. (Заміт. перекл.)

Українському поетові усміхавсь інший рай, як сей — епікурейських артистів і особистої вигоди. А до сего раю вела его вузка стежка, яка була поросла острим тернем. Шевченко мусів сам загинути на сій стежці, щоби міг показати своїм землякам обіцяну землю. „Що має жити безсмертно в пісні, мусить гинути в життю“.

II.

На заслانیю.

В першій половині XIX в. став Київ знова культурним огнищем і літературне життя в краю над Дніпром уложилося чи не живійше, як в російських центрах, де гнет миколаївського режиму більше відчувано. В р. 1834 основано в Києві університет як відшкодовання за замкнений університет у Вильні і за знесений лицей в Кремянці. Бодянський, професор московського університету видав 1837 майстерську розвідку „Про народну поезію славянських племен“ з узягненням українських народних пісень, а Квітка (1834, 1837) оснував українську новелістику.

Вже з початком XIX в. повів через Україну подув нових реформаторських стремлінь. В р. 1818 повсталала в Полтаві вільномулярська льожа; в тім самім році уконституовалося в Києві „Товариство з'єдинених Славян“, тайний кружок, котрий удержував тісні зносини з революційними декабристами, а між своїми членами числив князя С. Г. Волконського і Рєпніна, з якого ріднею Шевченко заприятелював. Діло декабристів, здушене в зародку, продовжив визначний учений, Костомарів.

Микола Іванович Костомарів (1817—1885) родом з Воронежа був сином української матери і тому пізнав вчасно українську мову і природу. Его академічна дисертація оброблювала історичне значіння російської народної поезії (української включно); він написав українською мовою драми: „Сава Чалий“ і „Переяславська ніч“, також збірку поезій: „Українські балляди“ і „Вітка“ (1839—40). Костомарів студіював також сербську мову, польську і чеську та інтересувався славянською взаємністю на основі національної автономії. Іменований професором історії на київськім університеті 1846, заложив він товариство св. Кирила і Методія і зробив так першу пробу сформулювати українську ідею.

Се товариство, яке числило коло 100 членів, мало на ціли

ідеальний панславізм і славянську федерацію на основі свободи і права самоозначення поодиноких славянських народів. Костомарів зложив сам статuti товариства, які містили слідуєчі домагання і цілі: духова і політична злука Славян як їх питоме призначення і самостійність кожного славянського племені, се є: Українців, Москалів, Білорусинів, Поляків, Чехів і Словаків, Лужичан, Іліро-Сербів з Хорватами і Болгарів. Кожде племя повинно було мати національне правління і повинно покористуватися повною рівністю що до походження, християнського віроісповідання і стану. Образовання і моральна чистота мали бути перед'услів'ями участі в правлінню. Обовязком членів було пособляти вихованню молодежи, помагати родинам біднійших товаришів, стреміти до релігійної згоди і терпимости і працювати за знесенням кріпацтва, станових привілеїв і тілесних кар, крім сего мусів кождий член зложити присягу на мовчанку, не спроневеритися добрій справі і не зрадити товаришів. Відзнакою для членів вибрано золотий перстень, або образець святого з написею „Св. Кирило і Методій“. На печатці була уміщена девіза „и разумѣте истину и истина свободитъ вы.“

Костомарів видав також осібні приписи для „українських братів“, а також для „російських і польських братів.“ Державу будучности представляв він собі в сей спосіб: Росія малаби бути поділена на 14 держав: на північну, північно-західну і південно-західну, на одну горішну і одну долішну; дві держави над Волгою і дві українські; одну середну, дві південні, дві сибірійські і одну кавказьку. Біла Русь, Польща, Чехи, Моравія, Сербія і Болгарія малиб бути єще прилучені. Київ був подуманий як центр сеї славянської держави з центральною властю, вибіраною на чотири роки, яка складалабися з президента і двох міністрів (внутрішних і зовнішних справ). Славянський собор мав бути скликуваний кожного четвертого року, поодинокі сойми мали збиратися що року. Для охорони устрою зєязкової держави булоб потрібне мале військо, а кожда держава повинна мати свою власну міліцію. Принципіально малося однак омінати кожде насильне средство до осягнення цілі і чекати спокійно на відповідну хвилю. На взір „Книг польського народа“ Міцкевича написав Костомарів також в апокаліптичнім стилі „Книги українського народа“ — цікаве письмо, яке переховуєся під заголовком „Закон Божий“ в архіві департаменту поліції „III отдѣленія“ в Петербурзі. Як Міцкевич величає пророчими словами свою вітчину Польщу, так ідеалізує Костомарів Україну. Кілька замітнійших

витягів можнаби тут подати:¹⁾ „І Україна загинула, але се тільки так здавалось. Она не загинула, она лише не хотіла нічого знати про царя, або пануючого. Вправді панував над нею цар, але він був чужинцем; там були також шляхтичі, але се були чужинці і хотяй они були відміною української крови, то они не занечистили своїми злими устами української мови і не називали себе Українцями. Але правдивий Українець, чи то шляхотського чи нешляхотського походження, не може любити чужого пана, але він любить і почитає лише Бога, Ісуса Христа, короля і владика небес і землі. Так було перед тим і так буде завсіди. Хотяй Славянство потерпіло невільництво і его зносило, то оно его не сотворило само, бо цар і шляхта не є винаходом славянського духа, але німецького і татарського. Правдивий Славянин не любить жадного володаря, лише Бога, Ісуса Христа.“

„Україна лежить в гробі, але она не вмерла. Її голос, який кликав все Славянство до свободи і братерства, знайшов відгомін в цілім світі. Сей голос України загомонів також, як Поляки посвідчили 3 мая (1791), що між ними не має бути жадних панів і що в республіці (річпосполита) мають бути всі рівні. Того самого хотіла вже Україна перед 120 роками. Тимчасом і Полякам не позволено... Польщу роздерли так, як перед тим Україну. Се було для Польщі справедливою konieczністю, бо она тоді не послухала України і так свою сестру пхнула в загибіль. Але Польща не загине, її збудить знова Україна, котра не хоче згадувати зла і свою сестру любить, неначеб їх ніколи нічо не ділило.“

„Україна встане колись з гробу: заапелює знова до славянських братів. А тоді не буде жадного князя, жадної ексцеленції, жадного ласкавого пана, боярина або крестянина або хлопа — чи то в Московщині, або в Польщі, в Україні, Чехах, Каринтії, Сербії або в Болгарії. Україна стане независимою республікою в славянськім союзі. Потім будуть народи показувати місце, де Україна зазначена на карті: камінь, який будівничі опрокидували, стався угольним каменем“.

Костомарів запізнався з Шевченком 1846 р. „В сім часі — пише перший — була моя ціла душа занята ідеєю славянської взаємности і єдности славянських племен і коли я звернув розмову з Шевченком на сей предмет, дізнав я з его сторони найтеплішої симпатії і се зблизило мене до Тараса Григоровича більше, як що іншого.“

¹⁾ З реферату В. Семевського в журналі „Русское богатство“ 1911.

Через шпiонство i донос студента Александра Петрова викрито сей в дiйсности дуже нешкiдливий заговiр i по приказу генерал-губернатора Бiбiкова приказав шеф жандармерiї граф Орлов арештувати головних учасникiв: Костомарова, Гулака¹⁾, Кулiша, Бiлозерського i iнших. Шевченко грав в сiй справi в дiйсности дуже незначну роль. Костомарiв говорив, що Шевченко заявив сейчас свою готовiсть вступити до товариства; Кулiш знова говорив, що вiн не належав до товариства. Шевченко заявив сам при судовiм переслуханнi, що вiн не вступив до товариства, а навiть не знав нiчого про него. В часi побуту в крiпости були навiть хвилi, де вiн жалував, що взагалi зближився до тайного товариства, в кiлькох поезiях проклинав вiн не лише „свiй дурний розум“, але також i „сих, що навчили его писати безбожнi стихи“. Але сi випадковi вибухи розпуки були лише переходячi. Як би оно не було — росiйським властям залежало на сiм зробити українського поета „нешкiдливим“, бо вiн i так вже стягнув на себе кiлькома „бунтiвничими“ поезiями неласку миколаївського правительства i викликав пiдозрiння на найвисшiм мiсци. Не думаючи про нiчо злого вертав Шевченко 5 цвiтня 1847 з подорожi до Киiва; тут его сейчас арештовано, разом з его „спiвсiнними“ привезено его до Петербурга i замкнено в „ославленiй“ петропавловськiй крiпости. Слiдчий арешт тривав до 23 червня 1847.

Мiж питаннями, якi поставлено ему в „III отдiленiї“, було одно таке: „Чому Вашi приятелi так захопленi Вашими стихами, коли їм бракує дiйсного духа i краси.“ Може Вашi товаришi покланялися Вам за їх гордiсть i їх бунтiвничi гадки?“ На се вiдповiв Шевченко: „Може мої поезiї тому любленi, що написанi українською мовою.“ Коли его питали далше, як вiн посмiв писати зухвалi поезiї проти государя-імператора, сказав вiн отверто: „Вже в Петербурзi чув я завсiди зухвалости i наругання над царем i правительством, а коли я вернув на Україну, почув я мiж молодими, чесними людсьми еще гiршi рiчи. Я бачив нужду i страшний гнет селян зi сторопи шляхотських земельних властителiв i се дялося i все еще дiється в iмени государя i правительства.“ Шеф жандармерiї, граф Орлов запропонував царевi у звiгi з 26 мая 1847, щоби Шевченка „котрий тiлесно сильно збудований, вiддати до оренбурського лiнiйного полку, з правом бути увiль-

¹⁾ Микола Iванович Гулак — не помiняти зi сучасним українським поетом П. П. Гулаком — Артемовським.

неним, але під строгою контролею, щоби він не міг писати жадних бунтівничих поезій, або пашквілів в якійнебудь формі. Він вправді не належить до українсько-славянського товариства, але ділав більше самовільно і засліплений особистим згіршенням обичаїв. Мимо того треба его уважати як одного з найнебезпечніших злочинців під зглядом бунтівничого духа і гордості. Супроти царської родини оказався він невдячним, бо она се була, котра причинилася до его викуплення з кріпацтва. Між своїми приятелями тішиться він славою звісного українського письменника і тому его поезії улюблені на Україні, моглиб засівати гадки про мниму щасливість гетманщини як також надію, щоб сі часи вернулися і згодом моглаб закорінитись ідея, що для України є можливість стати самостійною державою.“

До сего рапорту додав цар власноручно: „Під найострійший нагляд зі заборорою писати і рисувати“¹⁾.

Засуд видано 30 мая 1847. Гулака засуджено на трілітню вязницю і пізнійше на заслання в дальшу губернію, Куліша на чотиромісячну вязницю, а пізнійше на інтернування в Тулі, Білозерського на заслання до олонецької губернії, а Костомарова на один рік вязниці, а пізнійше на інтернування в Саратові. А Шевченка, котрому не можна було доказати его участи у мнимім заговорі, стрінула найострійша кара: его zdeгровано на звичайного жовніра в Азії, его звільнення від примусової служби відсунено на неозначений час, а передовсім заборонено ему рисувати і писати.

Шевченко вислухав засуду з очевидним спокоєм душевним і признався до вини. Лише здогад графа Орлова, що ему закидують „невдячність“ супроти царя, спонукав его в р. 1857 до слідууючої записки: „Я не понимаю, як можна було дійти до сеї вигадки. Я знаю лише, що она мене дорого коштувала.“

Особливо інтересно булоб довідатися, як думали тоді в міродайних літературних кругах Росії про сей засуд. Бєдінський, признаний провідник ліберальної „западної“ літературної критики, писав до Анненкова²⁾: „Віра робить чуда і може зробити з ослів і дураків людей; може навіть она зробить з Шевченка мученика за свободу. Але здоровий розум мусить бачити у Шевченкові осла, дурака і сумасшедшого і кромі сего завзятого піяка, котрий відповідно до свого манірного патріотизму любить горівку. Сей

¹⁾ „Русскій архивъ“ 1892.

²⁾ Барсуковъ: М. П. Погодинъ, IX, 230.

манірний радикал написав два пашквілі. Коли господар читав один з них, сміявся на ціле горло і справа могла б була бути сим полагоджена. „Дурак“ не мусів би був так багато терпіти, бо був дурним. Однак при читанні другого пашквіля попав цар у велику злість... Шевченка заслано як салдата на Кавказ. Жаль мені его. Колиб однак я був его суддею, я також розмахнувся би був з такою самою силою.“

За час слідчого арешту в Петербурзі написав Шевченко 13 поезій, котрі виразно показують, що він ніяк не впав на душі що він не глядів зі страхом в непевну будучність, хотай він з тугою згадував любу Україну. Одинок журба его містилася в гадці, що він „не може жити на Україні, щоби любити людей і Бога і що его може не поховать там.“

З переймаючим серце зворушенням згадує він страчену вітчину в поезії „Не кидай матері.“

„Не кидай матері!“ — казали,
А ти покинула, втекла;
Шукала — мати не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нічого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибите вікно;
В садочку темному ягната
У-день пасуться, а в ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс боголюю, ждучи
Тебе неквітчану; і в гаї

Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись;
І гаї сумує, похилився...
У гаї пташка не співає —
Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула, де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій земі
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?...¹⁾

Але аж до послідного віддиху не хоче він перестати молитися за Україну. Его власні муки, его будуча судьба зникає супроти терпінь его народа. Се знесле особисте відречення знаходить вимовний вислів в поезії: „Мені однаково“:

„Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісенько мені!
В неволі виріс між чужими,
І неоплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину

На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не помяне батько з сином,
Не скаже синові: „Молись,
Молися, сину! За Вкраїну
Його замучили колись.“
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні:
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде

¹⁾ На німецьку мову перевів Остап Грицай, також Й. Віргінія.

Присплять, лукаві, і в огні
Ії окрадену збудять...
Ох! не однаково мені!¹⁾

Найблизшою ціллю Шевченка був Оренбург, віддалений від Петербурга 2105 верстов, а вже вісім днів пізніше, 8 червня 1847 був він 265 верстов на схід від Оренбурга в кріпости Орск, яка лежить над устем Ору до ріки Уралу. Тут зачалось его довше як десятилітне заслання. У формулярі засуду було записане, що салдат Т. Шевченко „вміє читати і писати.“ В однім листі до княгині Репніної в осени того самого року пише Шевченко: „Представте собі грубого гарнізонного салдата з розчіханим волоссям з неоголеною, величезною кудлатою бородою, тоді маєте мій теперішній образ. Се правда, що я в моім життю не мало терпів, але мої попередні терпіння були в порівнянні з теперішніми, — дитячими слізмами...“ А три роки пізніше писав він до своєї високо поставленої приятельки: „Нині Ви не пізналиб наївно одушевленого поета. Тепер я вже майже не маю жадної журби, жадних радощів. Я почав вже ставати дуже розумним. Тепер відчуваю душевний спокій, який пригадує рибячу кров.“

25 поезій, які Шевченко написав в Орську, дають найліпше пояснення его тодішнього душевного стану. Дуже знаменним під сим зглядом є поетичне письмо, яке він присвятив своєму приятелеві Козачковському:

„Неначе злодій, поза валом
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.“

Але тут лише руді, сонцем спалені піски і туга за голубими і зеленими нивами, високими курганами і темними лісами України став еще сильнішою. О моя доле! моя Вкраїно! чи я то вирвусь з сієї пустині, чи може тут і загину? Години минають глухо, начеб они були місяцями і роками і я нерзз кровавими сльозами омочу постелю. Дай Боже, щоби я не вмер як засланий в чужім краю...“

Але саме думка про рідний край піддержує его і спомин на старе вільне козацтво огріває его душу. „Коли сонце заходить і гори чорніють, коли пташечка тихне і поле німіє, радіють люде, що одпочинуть; а я дизлюся і серцем лину в темний садочок на Україну.“ А в поезії п. з. „Сон“ (на чужині) здаєся ему, немовби его хто переніс над Дніпро і немовби він бачив

¹⁾ На німецьку мову переклав А. Попович.

з гори коло Трахтемирова, колишньої столиці Запорожців, гетманщину. „Я так люблю мою Україну убогу, що прокляну святого Бога, за неї душу погублю.“

„А поки те буде — говориться в іншій поезії — любіться брати мої, Україну любіте і за неї безталанну Господа моліте і мене в неволі лютій інколи згадайте.“

Передовсім в самій поезії знаходить він найліпшу розраду. Вже в першій стишці з Орська говориться таке:

„Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте сизокрилі
Мої голубята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргізами убогими!
Вони вже убогі.
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайтеж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.“¹⁾

У вязниці хоче він терпеливо ждати, аж засіє єму сонце свобод — хотай сі дикі сторони приводять его близько до смерти то він таки ще сподієся, що

„Хоч крихітку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесуть.“

Щасливий случай приніс міжтим зміну в монотоннім життю засланого. В р. 1848 вислано під проводом капітана маринарки А. Бутакова експедицію над Аральське озеро (Тінгіс-Арал, як називають его Кіргізи), в котрій позволено Шевченкові взяти участь (1848—49), що і тілесно і душевно дуже корисно вплинуло на него. Він дізнав нових вражінь, а его талан як рисівника дуже єму придався. З сего часу походить майже 70 поезій, написані по більшій часті на острові Кос-Арал, напроти уйстя ріки Сир-Дарія, котрі дивують нас ріжнородністю ідей. На Різдво

Великдень згадав він обичаї своєї вітчизни. В однім посланію до свого приятеля Лазаревського описує він противенство між українським Різдвом, а сим над Аральським озером:

¹⁾ На німецьку мову переклав О. Грицай.

„Не до дому в ночі йдучи
З куминої хати,
І не спати лягаючи,
Згадай мене, брате!
А як прийде нудьга в гості
Тай на ніч засяде,
Отоді мене, мій друже,
Зови на пораду!
Отоді згадай в пустині,
Далеко над морем,
Свого друга веселого,
Як він горе боре,
Як він, свої думи тії
І серце убоге
Заховавши, ходить собі
Та молиться Богу,
Та згадує Україну.
І тебе, мій друже,

Та іноді й пожуриться..
Звичайно не дуже,
А так тільки... На дворі, бач,
Наступає свято, —
Тяжко його, друже — брате,
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитися
Підуть люди; завтраж рано
Завіє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, — мою хату.
Оттак мені доведеться
Свято зустрічати!“

Він оброблює знова з молодечею свіжістю національно-епічні мотиви з часів козаччини, при чім частійше виступає і соціальне спочування. Коли він раз стояв на покладі корабля і приглядався „як рожеволиця Діяна підняла своє обличчя з мраки моря“, почув він нагло, як український моряк співав по тихенько пісню про козака, котрий мусів іти в чужину як царський салдат. Вже хлопцем прислухувався він до сеї пісні, яка звучала з уст дівчини під вербою і як колись він сиротою плавав, проливає він тепер як засланий також горячі сльози.

Чогож тепер заплакав ти?
Чого тепер тобі старому
У сій неволі стало жаль?
Що світ завязаний, закритий?
Що сам єси тепер москаль?
Що серце порване, побите,
І що хороше, дороге
Було в йому, то розлилося?
Що ось-як жити довелося?

Між сими поезіями були навіть такі, котрі підслухали були правдиву пісню народну і які своєю збиточною принадою посвідчили неvigаслу ще охоту до життя у поета. Сюди належить наприклад дроздлива пісня про дівчину, котра рівночасно залицяє до кількох хлопців, до мельника, до лимаря, до бондаря... з чистої гордості²⁾.

¹⁾ Переклав на німецьку мову I. G. Obrist; також О. Грицай.

²⁾ „У перетику ходила
По горіхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.

Мельник меле, решетує
Обернеться, поцілує —
Для потіхи.

Острий зір маляря і приятеля природи не дасться заперечити і в сих пустих, понурих околицях:

За сонцем хмаронька пливе
Червоні поли розстиляє,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину...
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог
Закриває море...¹⁾

Се мелянхолійне Аралське озеро мусіло вкінці степенувати понурий настрій поета і зрезигнована розпука проявляється в слідуючій поезії:

„І небо невмите і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені,
В отсій незамкнутій тюрмі,
По-над отсим нікчемним морем,
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.“²⁾

Але Шевченко, будучи з природи оптимістом не міг витревати завсіди в сім понурім настрою. Він почував себе ще молодим, так як старець, „котрому часом блисне в груди промінь надії і прекрасна зоря молодости над ним уноситься“. А чому? Поет дав сам відповідь на се в одній поезії знад Кос-Аралю:

..... Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить...
А що-ж, як зробить! Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить:
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте.
Оттак, буває, в темну яму
Святеє сонечко загляне,

¹⁾ На німецьку мову переклала Юлія Вірґінія.

²⁾ На німецьку мову переклав Іван Франко.

І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.“¹⁾

Того рода парістки прозябали в поезії Шевченка також на піскових берегах Аралського озера і прикрашали сухі, кірпізкі степи. Він мав завсіди якийсь неозначений здогад, що він не жив на дармо; він чув, як невидимі ланцюхи вязали его зі своїми земляками і він знав, що его пісні знайдуть далеку дорогу до рідного краю:

„Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Мою сіру душу
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я і веселий
І Бога благаяю,

Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю:
Нехай летять до домоньку
Легенькі діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було їм на світі!...
І в семі веселій, тихій
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває,
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“²⁾.

Тому легко зрозуміло, що він не міг розлучитися з морем без жалю. Там в Оренбурзі — усміхалася йому непривітливо кріпосна касарня; тут мав він все таки принайменше релятивну свободу рухів і нагоду до рисування. Его пращання з Аралем звучить так:

Готово! Парус розпустили;
Посунули по синій хвилі,
По-між кугою, в Сир-Дарью,
Байдару та баркас чималий.
Пращай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклітую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже! Похвались,
Що люди і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Пращай же, друже! Ні хвали
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в иншій краю,
Не знаю, може й нагадаю
Нудьгу колишню колись...“³⁾.

Однак до послідної каплі мусів засланий український поет

¹⁾ На німецьку мову переклав Остап Грицай.

²⁾ На німецьку мову переклав С. Шпойнаровський.

³⁾ На німецьку мову переклала Юлія Віргіція.

випити чашу горя... За чистилищем, через котре він перейшов над Аралським озером, слідувало справдішнє пекло над каспійським морем. Підпоручник Ісаєв доніс властям в Оренбурзі, що Шевченко ходить в цивільному одязі і зовсім не зважає на заборону писання. За таке поступовання мусіла прийти дуже строга покута.

Вернувши до Оренбурга, переслано Шевченка до Александровської або Новопетровської кріпости, положеної на східнім березі Каспійського моря. Ново-Александрівський форт заложив первісно (1834) генерал Перовський, намісник Оренбурга, на північному заливі Кайдак; задля болотнистої околиці перенесено его в р. 1846 на півостров Мангішляк і від р. 1857 названо его Александровск або Ново-Петровск. Тут мусів Шевченко провести еще шість літ. Дімок, де він мешкав, мав бути уживаний нині як дамська тоалета¹⁾.

До року 1850 було Шевченкові дозволено писати листи; по тайки постарався він о папір і олівець і писав поезії, котрі ховав в холявах або деінде. Потім заборонено ему зовсім писати, доперва по 1856 міг взятись знова за перо, але лише під найострійшою контролею. Однак найтяще вразила его заборона рисування тим більше, що як артист і ученик академії штук він нічого не завинив. „Ся заборона — говорить він в своїм дневнику — забрала мені найліпшу часть мого життя“, а до генерала Дубельта, шефа „III отдѣленія“ писав він: „Дозвіл на рисування оживив би мою убиту душу.“ Надармо звертався він до добродушного Жуковського. Також княгиня Репнін старалася для него і пробувала виєднати у графа Орлова злагіднення кари. Граф упімнув єї, щоб не вмішувалася в українські справи, коли не хоче стягнути на себе яких неприємностей. Що за іграшка була се в порівнянню з теперішною заборною, коли то візник Енгельгардта бив его за рисування!

Один лист до Бодянського позволяє нам вглянути в душевний стан Шевченка: „Булоб оно ліпше мовчати, если не можна сказати нічого доброго, але о горе! Чоловік мусить висповідати своє горе, хотяй оно велике...“ Не дармо казав Мерзляков²⁾: „Всі приятелі і товариші... лише до години нещастя.“ А покійний Данте каже, що в нашім життю нема прикрійшого болю, як згадувати в нещастю минуле щастя. Як правдиво говорив Фльорен-

¹⁾ Кільканайцять дерев, які мають представляти мійський парк, називаються все ще „Шевченковим городом.“

²⁾ Учений з поетичним таланом, олександрійської доби (помер 1830).

тієць, дізнаю сего кожного дня на собі. Вправді в моїм минулім життю не було тільки радощів, але оно все таки трохи подобало на свободу, а вже тінь свободи підносить чоловіка. Передтим міг я принайменше приглядатися радості других, а тепер не бачу і щастя інших. Довкруги лише нужда і пустиня — казарми, а в середині салдати. А яка радість на лицах салдатів!... Від мого заслання не читав я ані одної букви про нашу бідну Україну, а що я передтим знав про її історію — навіть і сю крихітку забуваю тепер скоро.”¹⁾

По зміні престола видав Александер II, амнестію для політичних злочинців, але про ім'я Шевченка не було в ній згадки. Дперва стараннями графа Теодора Петровича Толстого 2 мая 1857 помилувано его і пущено на волю²⁾). Через море, Астрахан, горі Волгою повертав він до Нижного Новгорода, де мусів задержатися наперед пів року, бо не мав еще дозволу їхати до Москви, Петербурга або до Києва. В листі до свого приятеля, славного актора Щепкина, порівнав він свою долю з долею пса на ланцюху. До графині Анастасії Івановної Толстой писав він з Нижного Новгорода жартуючи: „Мушу відпочивати між кірґіzkими степами і північною Палмірою (Петербург), щоб не вернути правдивим Кіргізом.“

Від 12 червня 1856 до 20 мая 1857 писав він по російськи свій дневник, який містить деякі цікаві подробиці з побуту в кріпости. Він починаєся слідуєчими роздумуваннями: „Як згадую минулі, так сумні десять літ, то мені здаєся, що я мігби сердечно тішитися, що вже тоді не прийшла мені ся щаслива гадка призначити зошит на такі записки. Бо щож мігби я був записати? Я мав вправді за сих десять літ даром вид, котрий не кождому пощаститься, але якими очима бачив я то все? Як який арештант, що оглядає через закратоване вікно вязниці весільний похід. Сама згадка на се, що попри мене перейшло і що я бачив власними очима, переймає мене великим страхом. Пощо з'ображати се темне видовище і сі прості особи, в товаристві котрих я мусів переживати понуру, монотонну, десятилітну драму?“

Про тодішний мілітаризм в казармі говориться: „В наших православнім царстві є салдати найбіднішою і найнещасливішою народною верствою. Їм все забрали, що прикрашує людське

¹⁾ На заслання читав він головно біблію і „Русскій Инвалидъ“ (офіційна військова газета, основана 1813).

²⁾ Граф Ф. П. Толстой — професор і віцепрезидент академії штук (помер 1873), один з найбільших покровителів Шевченка в Петербурзі.

життя, рідний край, родину, свободу. Коли салдат часом „звочить гортанку“ — треба йому се простити. Офіцери користуються всіми людськими правами і привілеями. А вони різняться від простих салдатів лише уніформою (говорю тут про Ново-Петровський гарнізон). Вже як дитина, як далеко можу сягнути в моїй пам'яті, не мав я для салдатів сего інтересу, який звичайно мають діти. А коли я наближився до сего часу, коли ми самі починаємо думати, відчув я переважаючу нехоть до христолубивого мілітаризму. Мов обридження перед ним росло, чим більше я приставав з людьми сего стану. Я не знаю, чи се був случай, але навіть при Івардії не вдалось мені стрінути чесного чоловіка в уніформі. Коли тут салдат був случайно тверезий, був він понурий, або хвалькуватий... Колиб я навіть був кровожадним убійником, то не можнаби було видумати для мене тящої кари, як приділення салдатом в оренбурський корпус. Тут є причина моїх невисказаних терпінь. Трибунал під проводом самого сатани не мігби був видати так нелюдського твердого засуду, як сей, котрий виконано на мені. Поганський Август заслав сего Назона (Овідія) до диких Готів, але не заборонив йому писати або малювати; християнський Миколай заборонив мені і се і то. Оба були кати, лише з тою різницею, що один, Микола, був християнином і то ще в XIX в, в світлі котрого виросла найбільша держава світа, яка будувала на християнстві... Сего памятного дня, котрого видано мій засуд, присягнув я, що ніколи не буду салдатом.“

Дня 20 червня записав він до дневника: „Мені здався, немовби я ще тепер був той сам, що перед 10 роками і ані один день не змінився в моїм внутрішнім образі. Чи добре так? Певно! І я дякую Богу з глибини моєї душі за се, що страшний досвід не був в силі доторкнутися залізними кігтями мого переконання, моєї молодечої віри. Богато в мені впорядкувалося і приняло природну форму і вид, але се не в наслідок гіркого досвіду, лише ділання неповздержного лету старого Сатурна.“

Під певним зглядом мав Шевченко в сій оцінці себе самого слушність. Їго вільний, гордий дух був все ще той сам, що перед тим і він остав вірним своїм молодечим ідеалам до послідного віддиху. Але ніхто не переживає без кари і ненарушений найсильнішого десятиліття свого життя в духовім відокремленню, безділлю і неволі... Тони єго гарфи звеніли по єго повороті все слабше, рідше і приглушено. Скорбут, ревматизм, труди і недо-стачі зробили своє. Зломаним старцем вернув ледви 43 літний

Шевченко з „Мертвого дому“ і сі чотири роки, котрі були єму
еще суджені, були властиво повільним умиранням.

..... „Горе нам,
Невольникам, сиротам
В степу безкраїм за Уралом.“

III.

Послідні роки життя.

Коли Шевченко прибув весною 1858 з Нижнього Новгороду до Петербурга, здавалося, що щастя єму знова всміхається. Він був не лише загально признаним національним поетом України, але єго величано також — се був час великого руху за реформами в Росії — в літературних кругах як мученика за свободу. На однім бенкеті в домі графині Анастазії Івановної Толстой в цвітні 1858 висловився М. Д. Страдов між іншим ось як: „Нещастя Шевченка скінчилося і сим усунено зі світа одну з найбільших несправедливостей. Се радість для нас бачити знова Шевченка, котрого не зломали страшні, дійсно нищачі відносини серед понурих мурів вонячої казарми і не огорнула розпука, але знав заховати любов до своєї твердої долі, що лиш корисно на него подіلالо. Він є високим взірцем для всіх наших сучасних артистів і поетів. Се вже вистарчає, щоби зробити Шевченка безсмертним... У всім своїм горю держався він сяятої віри, що моральна природа чоловіка не мусить підлягати зовнішнім відносинам...“

Єго пляни були передусім звернені наперед на артистичне поле. Вже 1840 одержав він срібну медаль і почесний диплом академії штук, 1845 запропоновано єго на професора рисунків і малярства в київськїм університеті і він брав участь в роботах археологічної комісії в Києві. Він хотів посвятитися тепер ритовництву в міді і в р. 1860 іменовано єго дійсно академічним гравером. Але творчий артист вже був помер в нїм. „Про мальовання — сам се признавав — не годиться більше говорити. Се булоб так, немовби хто вірив, що грушки моглиб рости на вербах.“ На жаль і поетична спроможність поета вже зачала погасати; поетичне відчування вправді єще жевріло все в нїм,

як свідчать сердечні поезії его двох послідних літ життя, але до більших праць не доставало ему вже сили.

Булоб на місци приглянутися блище особистому характерові Шевченка. Без сумніву була се шляхотна, на скрізь добра вдача. Він любив людей, а особливо діти. Раз він каже: „Кого діти люблять, сей не може бути безбожним чоловіком, а в поезії „Княжна“ говориться: „Ох діти! діти! діти!

Велика божя благодать.“

Він любив також звірята і саму природу; до сеї доброти серця прилучилася зовсім природно деяка щедрість, сама в собі добра слабість, яка ему самому приносила найбільші неприємности. „Я знаю добре — казав він принагідно — що мене ошукують три рази, а все таки даю за четвертим разом тому, який може не бачив кусника хліба.“ Супроти рідні був завсіди охочим до помочі і уважав се гріхом, лише позичати єї гроші. Такими господарськими основами дійсно не кладеся основи під власні матеріяльні добра! В часі свого послідного побуту на Україні (1859) міг дати Шевченко своїй сестрі лише один рубель, а загальна вартість его спадщини виносила 115 рублів 15 копійок.

Треба тут еще побіжно згадати про особливу слабість его характеру, я маю на думці наклін до п'янства, яке ему з ріжних сторін закидували. Се обвинувачення було певно несправедливе, принайменше пересадне. Костомарів, який знав поета добре, говорить, що він лише раз бачив его п'яним. З певністю був Шевченко в своїх молодших літах товариською, веселою людиною і забавлявся радо зі своїми приятелями-артистами і земляками при столі. Се було для него майже необхідно-потрібним, бо російський режим терпів присутність більшого числа осіб лише при столі, а се мало той наслідок, що українські мрійники про свободу, щоби ввести в блуд жандармів Миколи, організувалися в товариства культу Бакха¹⁾.

Коротко перед кінцем свого життя зазізнався Шевченко в академії sztuk, де мав своє мешканне, з Іваном Тургеневим, котрий его ось як описав:²⁾ „Плечистий, підсадкуватий, кремезного росту мав цілком вигляд козака з виразними слідами салдатського дрілю. Кантаста чашка показувала лисину, на високім чолі були борозди, ніс широкий, густий вус покривав уста, сиві

¹⁾ Близше про се: Др. Василь Щурат: „Тоаст на українську республіку в р. 1848. З життя і творчости Шевченка, Львів 1914.

²⁾ У вступі до праского видання „Кобзаря“ з р. 1876.

очі не були великі; їх по більшій часті понурій і недовірчивий погляд показував рідко приязний-ніжний вислів, до якого они були спосібні, товаришила їм гарна і добродушна усмішка... З високою баранячою шапкою на голові, в довгій темно-сірім кожусі з ковніром з чорної ягнячої шкірки, виглядав він як правдивий Українець, як показний селянин."

Про внутрішнє єство нашого поета писав Тургенев в тій самій характеристиці: „Що до своєї особи був він повздержливий, рідко що говорив, уникав всякого зближення і держався по більшій часті з далека... властивий поетичний елемент показувався в нім рідко; він робив радше вражіння неповоротного, відчуженого чоловіка, котрий має за собою історію горя і зберігає на дні своєї душі багато горя, яка чужим очам дуже тяжко отвіраєся, проблискуючи тут і там добротою і веселістю. Їго самолюбство було дуже велике. Без сего самолюбства, без віри в своє покликання бувби він зовсім певно загинув на каспійськім заслання. Ентузіастичний подив зі сторони єго земляків, котрі єго окружали в Петербурзі, лише скріпив довіру до себе поета, котрий розвинувся власною силою. Вражіння, яких він дізнав в молодих літах, були незвичайно глибокі. При всім своїм самолюбстві була єму питома природна скромність. Взагалі була се пристрасна вдача, непогамована, гноблена долею, але не зломана; чоловік з народа, поет і патріот."

Російський поет Полонський, приятель Тургенєва, вложив свої вражіння про Шевченка в слідуючі слова: „Не здавалося, що він є пригноблений, приставав з людьми свобідно і просто і не хвалився. Мимо єго самолюбства се є віри в своє поетичне звання, був він простий і скромний, Темперамент єго був палкий, неповздержливий. Не балакав весело; в своїх поглядах був він демократом з природи, не на основі теорій. Кріпацтва ненавидів всіми силами; тому не мав він доброго слова для Катерини II. і для Пушкіна, автора поеми „Полтава."

Так Тургенєв, як і Полонський підносять з доганою у Шевченка брак образування і читання. В сім лежить без сумніву велика несправедливість. Коли возьмемо під увагу історію єго сумного дитинства і молодости, як він виростав без опіки і дійсної науки, то требаби радше дивуватися, що він кріпак — самоук, мав такий поважний ступінь образування, як се в дійсности було. Вже в молодечих літах знав він біблію майже цілу, а українську історію досить добре. Коли потім прийшов до Петербурга, не забув про се, щоб доповнити страчене і студіював досить пильно

Гомера, Шекспіра і Шіллера. З новітньою російською і польською літературою був досить добре обізнаний. Коли задумав писати похвальну поему про Івана Гуса, студіював після найліпших сил історію гуситської революції, а в передпоследнім році свого життя перевів гарний плач Ярославни зі „Слова о полку“. Про його знання загальної історії штуки свідчить корисно автобіографічний роман: „Артист“. Але найліпшим свідоцтвом для його загального і то більшого як пересічне образування, є його дневник, де він часто порушує дуже важні проблеми. Крім російської мови знав добре польську, а й французька не була йому цілком чужою.

В зимнім місті над Невою не почувався Шевченко в дома. В Україну була звернена його туга. Він радо говорив про вітчину, про степи і їх високі могили, про хати в черешневих садах і про старі верби, про стрімкі береги Дніпра і про монастирі: „Там хочу я жити і вмирати.“ Дістатися там однак не було легко, бо його все ще підозрівали і його покровителі мали не мало труду роздобути для него паспорт подорожі, щоби „він міг себе плекати і щоби мав нагоду малювати з природи.“ З початком червня 1859 р. рушив він в дорогу і можна собі представити сю тужну радість, з якою він знова побачив так горячо люблений Дніпро і своє родинне село Кирилівку. Він стрінув знова свою рідню і свояків, але радість побачення була дуже закалзмучена: його рідня була все ще кріпаками, а положення української людности було все то саме. З сеї доби його поетичної творчости в нас звісних лише шість поезій (між ними ся гарна вже згадана¹) поезія до сестри Ірини); всі они навіяні тихою резигнацією і тугою.

А проклін бувшого заслання все ще тяжів на Шевченку. В наслідок доносу зі сторони деяких польських панів його знова арештовано і лише через особисту ввічливість генералгубернатора, князя І. І. Васильчикова вдалося видобути його на волю. Але лише по тримісячнім побуті на Україні мусів він знова вертати до Петербурга; двері дитячого раю зачинено йому невідклично.

Ся нова невдача діткнула бідного поета тим тяжче, що він задумував поселитися на Україні на завсідн. Він хотів купити собі якийсь двір—місце вже вишукав був близько міста Канева—побудувати собі власний дім і оженитися.

Се вже не перший раз, що він займався гадкою одру-

¹) Диви стор. 7.

житись. Любов відгравала взагалі в его життю певну роль, хотяй особиста еротика займає відносно мало місця в его поезіях. „Не женися ані на багатій, ані на убогій — говориться в одній его пісні — оженись на вольній волі, на козацькій долі“¹⁾. Але горячо бажане щастя подружжого стану не судилося ніколи залюбленому поетові; також і під сим зглядом переслідувала его не-доля, хотяй і его не можна цілком увільнити від власної вини в наслідок певної нестійности.

Найніжнійша і під поетичним зглядом найбільш плодovitа доба любови вяжеся з его дитинством. Коли він стогнав 1847 р. в орській кріпости, пригадав він собі, як він пас тринадцятьлітнім хлопцем вівці:

„Чи то так сонечко сіяло,
Чи так міні чого було —
Міні так любо, любо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у буряні
Молюся Богу; і не знаю,
Чого маленькому міні
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло не — пекло“²⁾.

Нараз зникає сей гарний вид, бо він стає свідомим того, що він на сім світі не може нічого назвати своєю власністю ані хатини, ані ягнати і він починає плакати. Потім розрадила его дівчина, она осушила ему сльози, поцілувала его і обое пішли весело жартуючи гнати ягнята до води.

„Бридня! а й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить:
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю!
Умерби орючи на ниві,
Нічого б на світі не знав,
Не бувби в світі юродивим
Людей і Богаб не прокляв!“

Образ малої потішительки вбився глибоко в фантазію поета. Пізнійше відбивається він особливо виразно в поезії „Сліпа“, пи-

¹⁾ Щоб оминутися всяких непорозумінь, підношу тут, що „Козаки“ в поезіях Шевченка не мають нічого спільного з нинішньою російською кавалерією. Назва ся відноситься виключно до українських Запорозжців

²⁾ На німецьку мову переклав А. Попович. Сю чарівну поезію перекладали також Юлія Вірґінія і О. Грицай.

саній по російськи. Коли в р. 1849 жив на острові Кос-Арал, присвятив він своїй Оксані нову поезію.

„Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх... Не вгадали!
Старі зарання повмірали,
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.“

Поет представляє відтак себе як старця, котрий вертає до свого рідного села. Він пізнає все — поле, тополі над керницею і город, де батько і мати сплять під хрестами. Нічо не змінилося в сім біднім селі, лише що оно постарілося і опустошило, як він сам. І Оксани не стало. Коли розвідуєся про її долю, довідуєся, що она пішла „з-салдатами.“ Она вправді вернула по році з дитиною, але умово хора.

. Було, в ночі
Сидить під тинном, мов зозуля,
Та кукає, або кричить
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.“

По сім загинув всякий слід по ній.

Імя Оксана приходить більше разів в поезіях Шевченка. Оксана називався чорноока дівчина в „Гайдамаках“; так називаєся також нещаслива дочка у згаданій вже поезії „Сліпа“ і в „Трох літах“ (1845) згадує він Оксану як свою „зорю“, як своє „серденько“. Найгарніший пам'ятник здвигнув він своїй Оксані в одній поезії, писаній в Оренбурзі 1850 р., в якій змальовує ідиллічне щастє домашнього життя:

„А я так мало, небагато
Благав у Бога: тільки хату,
Одну хатиночку в гаю
Та дві тополі коло неї,
Та безталанну мою,
Мою Оксаночку, — щоб з нею
У двох дивитися з гори
На Дніпр широкий, на яри,
Та на лани золотополі,
Та на високії могили, —
Дивитись, думати, гадать:
Коли то їх понасипали?
Кого там люди поховали?
І в двох тихенько заспівать

Ту думу сумную, днедавну,
Про лицаря того гетьмана,
Що на огні Ляхи спекли¹⁾
А потім би з гори зійшли,
Понад Дніпром у темнім гаї
Гулялиб, поки не смеркає,
Поки мир божий не засне,
Поки з вечірньою зорьєю
Не зійде місяць над горою,
Туман на лан не прожене.
Миб подивились, помолились,
І розмовляючи пішлиб
Вечеряти в свою хатину.“²⁾

¹⁾ Наливайко, якого Поляки мали живцем спалити.

²⁾ Метричний переклад на нім. мову О. Грицяя.

Частійше шукав Шевченко в дійснім життю своєї Оксани, але все на дармо. Вже як молодцеві мала подобатися йому якась Дуня Гошовська, але кріпацтво перешкодило в його вільнім виборі. Коли він по увільненню з кріпацтва відвідав перший раз Україну, залюбився в дочці якогось пана, котра його також полюбила, але її отець не хотів нічого знати про їх подружжя. До сего епізоду відноситься натяк в листі, котрий Шевченко писав 1850 р. до О. М. Бодянського: „Я їхав тоді з Петербурга до Кієва, саме хотів женитися, щоби жити як другі праведні люди і вже знайшов товаришку життя. Але Бог не поблагословив моєї доброї волі. Коби я міг лише закінчити моє коротке життя в нашій любій Україні. Сльози пливуть, коли думаю про се..“

Коли Шевченко перебував в Нижнім Новгороді 1857 р, сподобалась йому визначна акторка Катря Піюнівна, яку він подивляв на сцені в українським народнім строю. Она не могла — що впрочім можна би простити — мати ніякої особливої симпатії для „лишого Кіріза“, а коли він формально старавсь о її руку, дістав зовсім природно „чорну зупу“ (як Українці говорять замість коша).

Коли він був 1859 на Україні і хотів будувати власний дім, носився зовсім певно з поважними плянами про женячку і нарікає в одній поезії з того часу:

„Меніж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
І більш нічого не давай.“

На жаль не прийшло поетові на гадку, що тепер вже запізно шукати своєї Оксани і ледви чи він був сего свідомим, що він був вже старший, фізично зломаний мущина, якого вигляд мало надавав принади для молодих чорнооких Українок. Він старався о Хариту, шіснайцятьлітню служницю свого шурина Вартоломея Григоровича Шевченка; але саме Харита, яка мріяла про молодого, гарного громадського писаря, уважала його за „старого і лисого“ і вибрала писаря.

Вкінці зробив старий холостяк 1860 р. в Петербурзі послідну пробу уратувати своє розбите човно в пристани супружого стану. В селі Стрельна, близько Петербурга, мала сестра жінки Куліша через літо українську служницю, двацятлітню Лукерію Полужмаківну. По думці Тургенєва була она здорова і сильна, не гарна, але в своїм роді принадна „з чудовим русявим волоссям і рівночасно з гордою і спокійною поставою, котра є знаменна для її раси“. Она була трохи легкодушна і пуста, притім

глупа і необразована і Шевченко думав, що викличе у неї жажду знання даючи їй читанку. Він сватав Лукерію і она легкодушно згодилася. Вкінці осягнув Шевченко свою ціль, але лише на се, щоби дожити найбільшого і найпоганішого розчарування. Лукерія показала скоро свій правдивий характер. Прийшло до неприємних, грубих виступів і по кількох тижнях були сі трагікомічні заручини знова розв'язані. Бідний поет був о один гіркий життєвий досвід багатший, а вплив сего упокорення на его і так вже підорване здоров'я мусів без сумніву прискорити неминучу катастрофу.

Не без зворушення читався поезії послідних місяців его життя. Замітно, як тілесні сили слабнуть і як его гнобить самота:

Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зіма!
Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмавляти,
Ані порадитись, — нема,
А нікогосінько нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,

А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу...
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни, — святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди—
І нічогісінько не жди!“

Але еще в послідній хвилі спалахнув полумінь поетичної інспірації. Він є переконаний, що право буде панувати на землі, хочай теперішність така мутна!

„І день іде і ніч іде...
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки?“

Ледви три місяці перед смертю написав сей голоситель права і правди народну пісню, яку треба зачислити до его найліпших творів:

„Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина;
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
Та попід горою,
Хлюпошуться качаточка
По-між осокою.

А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.
Тече вода край города —
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати,—
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати.“¹⁾

¹⁾ На німецьку мову переклала Юлія Віргінія, також Г. Обріст.

Тарас Шевченко помер 26. лютого 1861, тиждень по підписанню царського маніфесту в ділі знесення кріпацтва в Росії. Причиною смерти була вода в легких. Саме докінчив 47-ий рік свого життя. Два дні потім відбулися похорони на Смоленськiм кладовищі. В похороннiм поході брав також участь Пипін, великий російський історик літератури. Над гробом промовив перший Куліш: „Будь певний Тарасе, що ми додержимо Твого заповіту і не зійдемо ніколи з дороги, яку Ти нам вказав. Ти будеш спочивати, Тарасе, в рідній Україні, у ногах Дніпра-Словутиці, бо его імя злучив Ти зі своїм на віки.“ По Кулішу говорили еще пращальні бесіди: Костомарів, Білозерський і один Поляк.

Як послідну свою волю висказав бажання бути похороненим над Дніпром, близько міста Канева. По его смерти наставляли деякі его приятелі, щоби вибрати Київ як місце спочинку. В наслідок сего написав Куліш до Вартоломея Шевченка, шурина помершого, картаючи поезію: „З того світа“ проти „панських дітей“, котрі не шанують послідної волі поета. І коло Канева, де Шевченко хотів собі будувати хату, дали єму місце вічного спочинку. Оно лежить на горбку, звідки мався гарний далековид на Дніпро, прикрашене хрестом з одинокою написсю

Т. ШЕВЧЕНКО.

Ся могила стала для Українців ціллю народних прощ.

При святочнiм зложенню мощів 10 мая 1861 мав протопоп Мацкевич поминальну бесіду і між іншим сказав: „І ти престарий Дніпре, котрий ти так гордий на свої сині хвилі, Тобі було призначено нести на хребті твоїх хвиль тлінні останки Шевченка. Оповідай нам про кобзаря — чоловіка так дорогого кождому Українцеві. Був час, коли про нашу Україну думали, що она є край, неспосібний до висших почувань і гадок; але Шевченко доказав, що сей край, де занедбано національне освідмлення, має все таки душу і серце, приступні до всего совершеного і гарного. Так, померший брате, твоє імя буде світочем людей; они бачили Твое добре діло і похвалили Отця небесного. Століття минають; але далекі покоління синів України побачуть і пізнають, хто був Тарас Шевченко. Ти бажав жити в Каневі — брате. Добре, жий там до кінця світа! А Ти Україно! Бережи побожно нашу дорогу вітцівську землю, бо в ній спочивають кости Тараса Шевченка. Тут, на однім з найвисших горбків над Дніпром спочивають его тлінні останки і як на горі Голгофті крест Спаси-

теля, так тут стоїть крест, котрий буде видний далеко по сім-і по тім березі нашої славної України."

Без перестанку виступає в поезіях Шевченка, чи они з Петербурга, чи з пів-азійського сходу, єго душевне бажання бути похованим в єго любій Україні і се одиноке бажання дійсно єму сповнилося. Вже 1845, коли він в Переяславі захорів на тиф, дав сему бажанню задушевний вислів в поезії „Заповіт“.

„Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє-море
Кров ворожу, — отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в семьї великій,
В семьї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим тихим словом.“¹⁾

Народ не хотів вірити, що єго так горячо люблений Тарас дійсно помер. Повстали легенди, що може хто інший замість него похований, як приміром Александер І. і що Шевченко десь сховався, доки не прийде година, коли він буде міг знова виступити...

І народ мав слухність: Тарас Шевченко живе все єще і то через свої поезії.

¹⁾ Німецький переклад Артура Боша. На німецьку мову перекладали також: Юлія Віргінія, Іван Франко і Остап Грицай.

Поезія.

Будучий кобзар.

В році 1838 викуплено Тараса Шевченка з кріпацтва і здався, що се соціальне увільнення доперва єму розв'язало язик. Дійсно перед сею хвилию він нічого не видав. Перші оwoчі єго поетичної творчості, які можливо не надавалися єще до друку, дозрівали доперва з кінцем 30-их років.

Щоби можна було аналізувати духовий процес дозрівання Шевченка сказані ми на єго власні скупі натяки. В автобіографічнім фpaгменті, який написав 1860 р. для „Народного Чтенія“, говоритьсЯ коротко: „Про мої перші літературні проби скажу лише тільки, що они зачалисЯ в Літнім Саді в ясні-зоряні ночі. Українська неприступна муза довго цураласЯ мого смаку, схибленого життЯм в школі, в панськім передпокою, в заїздних домах і в мійських квартирах. Але коли подих свободи вернув моїм чуттям чистоту дитинних літ, котрі промайнули мені під батьківською солом'яною стріхою, она обняла і приголубила мене в чужій стороні. З перших моїх слабих проб, написаних в Літнім саді, надрукована тільки баллада „Прийинна.“¹⁾

Се признання є у многих зглядах замітне. Сам поет признає без обиняків, що мусів вдихнути вільного воздуха, щоб могли співати, щоб дати вислів і народні тони тим многим почуванням, які він несвідомо за час молодечих літ одержав. Він признаєсЯ дальше, що українська муза довший час єго цураласЯ, се значить, що поетичну форму він лиш поволи опановував. Вкінци виходить з єго слів, що він перед своїм прилюдним виступом робив лише скупі проби.

Як звісно був він з початку призначений до артистичного звання і через се й прийняли єго до школи царської академії штук. Але тут наступив в єго нутрі дивний переворот, про який він пише в своїм дневнику 1856: „Що робив я і чим займавсЯ я в святій робітні Брюлова? Дивно звучить оно — я займавсЯ писанням українських віршів, які пізнійше мали впасти на мою бідну душу так страшним тягарем. Перед мистецькими творами

¹⁾ Друкована доперва 1841 в поетичнім альманаху „Ластівка“, виданім Требінкою.

Брюлова попав я в задуму і леліяв в серцю „сліпого кобзаря“ і моїх лютих „Гайдамаків“. В тіні его чудесного ателіє пересувалися перед моїм поглядом, як в дуже горячий день на степу над Дніпром, бліді мученицькі тіни наших бідних гетьманів. Перед мною стелився степ, засіяний могилами. Моя чудова, моя бідна Україна пишалася в цілій своїй неткнутій мелянхолійній красі. Я не міг вийти зі задуми, я не знайшов сили відвернути мое духове око від чарівного образу принад рідних сторін. Се було покликання і нічо иншого... Дивна річ, се всемогуче покликання! Я знав аж за добре, що малярство буде означати мое будуче звання, мій щоденний хліб. І замість черпати з его глибоких тайн, до того еще під проводом учителя, яким був безсмертний Брюлов, писав я вірші, за котрі не давали мені ані одної копійки, але за котрі мене позбавлено свободи і котрих я нишком не перестав писати без огляду на нелюдський заказ. Я думаю часом навіть про друк сих слабих дітей. Дійсно я мушу назвати сю невідпорну долю покликанням.“

Шевченко мав слухність; він був покликаний на поета, хотяй він може також як артист мігби був сотворити багато о трівкій вартости і дійсно сотворив. Еще одно хотівби я піднести: В історії всесвітньої літератури нема з певністю багато іпримірів, на се, щоби 26 літний поет від разу виступив перед публику так зрілим, як се є у Шевченка. Его роки науки в Петербурзі були також під літературним зглядом корисні. В бібліотеці Брюлова мав він неодну нагоду учитися і він запізнався також з російською і польською романтикою, не занедбуючи при сім і історії і літератури України. Він знав вже „Українські мельодії Н. А. Маркевича“, „Історію Руссов“, хибно приписувану архиепископові Юрієви Кониському і „Думки“ А. Метлинського, твори Котляревського, Гулака-Артемовського, Квітки і твори всіх прочих корифеїв нової української літератури.

Дуже замітне є се, що Шевченко від початку писав в рідній мові, хотяй своє літературне образування він одержав у великоруським окруженню (*milieu*). В р. 1839 писав він з Петербурга до свого брата: „Прошу Тебе, пиши мені так, як я Тобі пишу, то значить не в московській мові, але в нашій, щоби я міг тішитися своєю рідною мовою принайменше на папері, щоби еще раз проливати сльози радости, бо тут мені сумно, що я кожної ночі лише в сні бачу Тебе, Кирилівку, свояків і стенову траву.“ А в листі до Грицька Тарновського, багатого поміщика і свояка основателя славного українського музея в Чернигові, в котрім

уладжено особний Шевченківський відділ, пише він: „Я хочу бути хлопським поетом; більше не жадаю нічого.“

Впрочім написав Шевченко в Петербурзі кілька поезій в російській мові „щоби Москалі не могли сказати, що я не знаю їх мови.“ В прозі уживав навіть переважно російської мови (кілька новель, роман „Артист“ і „Дневник“). В часі заслання, коли мусів ховати свої українські рукописи перед шпіонами, був він по більшій часті змушений писати по російськи і він до певної міри привик до сего. „Радю хотівби я — говориться в однім листі, писанім з кріпости — відповісти на Твоє письмо в тій самій, мому сердцю так любій (українській) мові, але я є так збен-тежений, що я майже боюся рідної мови“.

З другої сторони знова в Росії значно перецінили літературну позичку, яку Шевченко зробив в російській літературі. В своїм „Дневнику“ з року 1857 згадав він, що вже уложив плян до орієнтальної поеми „*Сатрап і Дєрвіш*“ на взір Пушкіна „Андрєєв“ (Андрєєв). „Але я жалую — додає він — що не володію так добре російською мовою, щоби її написати по російськи.“ Так само перецінено вплив російської літератури на його поезії і коли Куліш говорить, що Шевченко „знав Пушкіна на пам'ять“, то треба се брати зі застереженням. Супроти поета „Полтави“ і „Мідяного їздця“ поведився Шевченко холодно і стояв зовсім здалека від російського байронізму. О много більше хилився він до Міцкевича і до польської української школи. З балладами Жуковського і Козлова сходяться перші твори його ліричної епіки і поет „Святляни“, шляхотний освободитель Шевченка з кріпачтва міг на него вплинути заохочуючо. Про посередне наслідування не може бути і мови. Оба поети жили рівночасно в сих літературних часах, де панував баладовий настрій „Ленори“ Віггера, а сей дав відчутися також і в славянських кружках.

З Гоголем, найбільшим російським письменником, якого видала Україна, не зійшовся Шевченко ніколи особисто. Українські автори дивилися на українські оповідання Гоголя трохи скептично, особливо Куліш, який закидав авторові „Тараса Бульби“ річеве незнання (закид впрочім не без основи). Шевченко судив влучнійше замічаючи, що Гоголь виріс в Ніжині, а не у властивій Україні і тому не знав добре української матерньої мови. Впрочім мав він все таки високу гадку про Гоголя і „Мертві душі“, які він дістав на заслання від княгині Рєпнін, стали його улюбленою лектурою. В 1850 р. писав він до княгині Рєпнін: „Нашого Гоголя треба цінити високо як мужа, котрий має високий розум і дуже

велику любов. Наймудрійший філософ, найліпший поет, — они повинніби признати его приятелем людей. Я не можу нажалуватися, що я не мав ніколи нагоди пізнати его особисто.“ В кріпости над Каспійським морем писав він до Бодянського: „Як не маєш що робити, іди до симонівського монастиря (в Москві¹⁾) і молися від мене на гробі Гоголя за спасення его душі. А в часі подорожі парохомом на Волзі, коли говорено в кабіні капітана про російську літературу, записав він до дневника: „Гоголь, наш безсмертний Гоголь! Як би була тішилася Твоя шляхотна душа, колиб ти міг був бачити коло себе дуже дотепних учеників як Салтиков.“ В своїй поклінній поезії „Н. В. Гоголю“ з р. 1847 дає Шевченко до зрозуміння, що між его творчістю, а сею Гоголя лежить різниця лише в ужиттю артистичних средств: „Ти смієшся, а я плачу.“

Гоголь зі своєї сторони давав Шевченкові певне признання: „Его судьба заслугує на симпатію і співчуття. Я знаю і люблю его як талановитого земляка і артиста і я сам причинився до поправи его положення (імовірно при викупі з кріпацтва); але наша „інтелігенція“ зіпсула его, наганяючи его до поетичної творчости, що було чужим для его талану.“ І тут слідно знова нехить, яку відчували многі російські круги до українського співака волі. Чи спонукав може Гоголя при сім здогад, що через поетичний виступ Шевченка, він, Гоголь, „душевно роздвоєний“ мусів бути відсуненим від вимріяно любленого рідного краю?²⁾

Поетичний талан Шевченка виявився щасливим случаем В зимі 1839—1840 перебував в Петербурзі дідич з Полтави, по імени Петро Мартос, котрий за посередництвом українського поета Е. П. Гребінки казав себе Шевченкові намалювати. Коли раз Мартос сидів, побачив кусник паперу з писаними віршами в українській мові і коли довідався, що рукопись походить від Шевченка, видав власним коштом маленьку збірку поезій Шевченка.

Так повстало в Петербурзі в р. 1840 перше видання славного „Кобзаря“, епохальна подія в українській літературі. Кобза, національний інструмент на Україні заосмотрений в найбільше 12 струн і уживався без смика. Слово „кобза“ прийшло імовірно

¹⁾ Ошибка: Гоголя похоронено, як звісно, в данилівському монастирі.

²⁾ Гоголь писав, як звісно, при всім своїм національно-українським почуванню і честилібію лише в російській мові, що означало майже трагічне, психічне роздвоєння в життю сего особливого генія. Славу, бути першим поетом України, стратив він невідклично в користь Шевченка.

від кримських Татарів до запорожських Козаків, а співак, який грає на сім інструменті, називається кобзар¹⁾.

Перше видання „Кобзаря“²⁾, який містить лише 8 поезій, було однак зерном, яке розрослося в урожайне дерево. Вже 1844 слідувало нове видання під заголовком „Кобзар з Чигирини“, а 1860, 1867, 1869 поширене. Після бібліографії Комарова були вже до р. 1886 загалом видані 14 видань „Кобзаря“, не вчисляючи поодиноких довших поем особними відбитками. Але доперва 1906 появилось повне видання, друковане в 10.000 примірників, яке за пів року вичерпалося: 1908 зредагував Іван Франко критичне видання, за яким слідувало цінне видання (в кількох накладах) Юліяна Романчука на припоручення українського товариства „Просвіта“ у Львові. Послідний „Кобзар“ появилсь у Відні 1915.

Вже в першій малій виданню з р. 1840 виступає Шевченко зрілим поетом, а сих 8 поезій відбивають знаменні сторони його ліричної поезії: патріотизм, баллядовий настрій, козацького духа і морально-релігійні ідеали. Шевченко є сам старий сліпий³⁾ Перебендя, про котрого говоритьсь в поезії під тим самим заголовком, що він грає на кобзі, а хто грає, того знають і дякують люде.

Заспів, „Думи мої, думи мої“ який є вступом до сего літературного дебюту, дає вже ключ до поетичної особливости Шевченка.

„Думи мої, думи мої,
Лихо міні з вами!
На-що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?“⁴⁾

Ціла поезія дише тугою осиротілого за рідною землею, любовою приятеля свободи до минулого часу, коли чорний орел (мос-

¹⁾ Порівнай у південних Славян: гусле — гуслар.

²⁾ Фототипічна відбитка першого видання появилась у Львові 1914.

³⁾ Як гусларі в південнославянських краях, були і кобзарі України частійше сліпими старцями. Се була природна річ, що неспосібність до тілесної праці давала сліпому нагоду співом заслужити собі на хліб. Але в сім лежало і глибоше значіння: народ вірив, що сліпець саме завдяки втраті фізичної сили зору, може тим глибоше заглянути до себе самого, до ества річей.

⁴⁾ На німецьку мову переклав Шпойнаровський, також Юлія Вірґінія.

ковський герб) не літав єще понад Дніпром — і смутком самотного, котрий мусів скривати своє горе між чужими.

„Нехай думка, як той ворон,
Літає та криче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Ниншком: . . .

Бідний поет хоче тим вдоволитися, зворушити чорнооку дівчину до сліз і хочай він сам мусить загинути в чужім краю, то щоби его пісні знайшли щирі серця, справедливість, любов, а ще може й славу.

„Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!“

Коли Костомарів прислухувався перечитуванню рукописей Шевченка, закликав: „Я знайшов, що его муза роздерла заслону народного життя. Се було страшно солодко, прикро і підхмелюючи туди дивитися. Его муза переломила підземельний, замкнений простір, котрий був замкнений кількома замками, опечатаний многими печатками. Він отворив дорогу соняшним промінням, свіжому повітрю, людській жаді знання.“ А Квітка писав по появі „Кобзаря“ до автора: „При читанні волоссе ставало мені дубом. Моє серце немов роздерлося і мені закрутилося перед очима. Я притискаю Вашу книгу до свого серця.“

Дійсно, сими не більш як 8 поезіями доказав Шевченко чудес. Їм дійсно вдалося „викувати до старого плуга новий леміш, нове чересло і з’орати переліг української літератури засіваючи борозни своїми слізами, своїм задушевним горем. Він поставив собі високу ціль: він мав звеличити засуджених на мовчанку, а як сторожу коло них поставити „слово“, се є українську національну ідею, поетичні передання старих вільних часів:

„ Возвелечу
Малих отих рабів і німих:
Та на сторожі коло них
Поставлю слово “

І слово стало тілом.

II.

Поет України.

Судьба Шевченка є для України типічною і символічною. Він дав своєму народові знеслий примір справедливости і відречення і він олицетворював у многих видах гуманітарні основи старих брацтв. Доперва з ним стала українська література дійсно національною, а zarazом і соціальною. Він знав горе свого народа, бо дізнав єго на самім собі і хотяй він що до себе стратив надію на щастє, то не попадав ніколи в розпуку що до кращої будущности своїх земляків.

„Учітєся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтєся, —
Свого не цурайтєся.“

Він не стратив ніколи приналежности до народа і під сим зглядом стоїть він етично вище, як приміром російські поети народа і пролетаріату: Кольцов і Некрасов, які вправді не заперчували співчуття для селян, але все таки, через своє соціальне підвищення стратили поволи безпосередний контакт з народною душею. Шевченко, увільнений син кріпацтва, не міг ніколи забути, що він родився кріпаком і що єго рідня все єще стогнала в соціальнім і моральнім пониженню. Тому єго лірика остала так правдиво народньою.

„Шевченко як поет — так писав Костомарів — був народ сам, бо навязав до єго поетичної творчости свою. Єго поезія була народною поезією, але новою, того рода, що тепер міг єї співати цілий народ і она мусіла вилитися з душі народа як єго продовжена історія. Шевченко був вибраним народа в правдивім того слова значінню. Він сказав се, що кождий приятель народа сказавби, колиб єго приналежність до народа моглаб піднятись до тої висоти совершенности, котра дає єму спромогу висловити се, що лежить на дні єго душі. Він заговорив, бо народ єще не промовив, але вже був готов говорити і лише чекав на се, щоб з єго середини виступив творець, котрий володіє єго мовою, знає єго тон. І йдучи слідами такого творця, заговорив також і

народ одноголосно: він наш! Їго поезія є посереднім продовженням народної поезії. Він був посліднім Кобзарем і першим великим поетом України.“

З природи був Шевченко, по моїй гадці — радше оптимістом як песимістом і дитячо-веселої вдачі. Без сеї первісної охоти до життя бувби став йому певно незносимим великий тягар життя. Хто сам любить людей, звірята і природу, певно охочий дивитися на світ з єго ясної сторони. „Ходім — говориться в одній поезії — до села: тут є люде, добрі люде. Тут хочемо жити, людей любити і Бога хвалити.“

Тужливий серпанок, який по більшій часті лежить над єго лірикою, розганяє тут і там соняшний луч сеї наївної мудрости, що спочиває на релігійній основі і Шевченко сам найрадіше послухавби заклик, який співак звертає до „Гайдамаків“:

„Сини мої Гайдамаки!
Світ широкий, воля, —
Ідіть, самі, погуляйте,
Пошукайте долі“

Шевченко — се сам Галайда, молодий герой поеми, котрий нарікає:

„О Боже мій милий!
Хочеться дивитись, як соненко сля,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щечече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жити!“

Навіть на самоті знаходить він, холостяк, розраду, бо він не почувався самотнім: він має діти—свої поезії, хотяй він мусить себе спитати з тривожною журбою, яка судьба їх стріне. Навіть на заслання не опускає єго надія. І в найтемнійше пекло може часом прорватися соняшний луч, так що виростає з него зелена трава¹⁾. А в Оренбурзі (1849) сповідаєсь він: Милий Боже! як радо хотівби я жити, твою справедливість любити і обіймати весь світ.“

Але повної життєвої радости не зазнав він ніколи.

Чисте щастє усміхалось єму дуже рідко. Шевченко був за мало єгоїстом, щоби міг уживати нескаламученого щастя; він ніколи не міг позбутися тяжкої свідомости, що єго народ все єще стогне в кайданах духового і соціального рабства і він сам боявся духового отупіння. Радше ділити нещастя з ближнім

¹⁾ Порівняй поезію стор. 2 („Того, що бачите, старий подумав, добро якесь комусь зробить“).

в бою, як самотно задеревіти в щастю. Коли він 1845 відвідував Україну, стояв вже на zenіті своєї творчості, своєї слави і здавалось, що йде на зустріч щасливій будуччині. Про його тодішній дійсний настрій свідчить слідуєча зворушаюча поезія:

„Минають дні, минають ночі
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь...
Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По світу валятись;
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, то проклинать
І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умірять в неволі;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І васнути на вік — віки
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!)

Почуття опущення, ізольовання, не міг поет майже ніколи здавити, завсіди лишаєся він осиротілим, який блукає в чужім краю, а самотні люди не є рідкими в його поезіях — раз є се дівчина, яка на дармо жде на свого любого, раз знова є се козак, який іде в далекий світ і на самоті гине: „Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть на світі воля — говориться в поемі „Катерина“, а хто її має? Єсть люде на світі, сріблом золотом сяють, здається панують, а долі не знають, ні долі ні волі.“

Дві сили між тим піддержували нещасливого поета і в найбільш розпучливих годинах: його ідеалізм, віра в Бога і його горяча любов до рідного краю. Україна є йому другою матерію і зблукавший подорожний тужить все за нею, так як змучений хлопець вертає у батьківську хату стративши при „шуканню за небесними стовпами“ правдиву дорогу. „Недавно я по-за Уралом блукав і Господа благав, щоб наша правда не пропала, щоб

¹⁾ Німецький переклад О. Грицяя.

наше слово не вмірало“... Чи справедливість запанує між людьми? Зовсім певно: кара мусить прийти на царських синів, бо інакше мусілоб стати сонце і спалити занечищену землю... Подай — Мати Божа — душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово пламенем взялось, щоб людям серце розтопило і на Україну понеслось і на Україні святилось“.

Слово „Україна“ написане майже на кожній стороні „Кобзаря“, тому не може се нікого дивувати, що ця книга стала поетичною біблією Українців; в тім згляді в „Кобзар“ одиноким в світовій літературі. Цитувати поезії, які відносяться до України, рівналобися обговоренню цілого змісту. Можна також сконстатувати, що саме ті твори поета найгарнійші, котрі не писані на Україні, але в чужині, чи то в Петербурзі, чи над Аральським озером, що найліпше доказує, як великою була туга поета за рідною стороною. Саме наслідком віддалення простором ідеалізована вітчизна ставала в осяйнім блиску перед його внутрішнім поглядом. Він знав, що його поезії знайдуть дорогу на Україну, „там найдеться душа щира, не дасть погибати“. „А може, тихо за літами — говориться в одній поезії з 1850 з Оренбурга, мої мережані сльозами вірші і долетять коли небудь на Україну і падуть неначе роси над землею, на щире серце молодіє, сльозами тихо упадуть. І покиває головою і буде плакати зо мною і може, Господи, мене в своїй молитві помяне.“

Один з найгарнійших поклонів Україні зложив Шевченко в поезії „Муза“, яку він написав 1858 в Нижнім Новгороді:

А Ти пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая,
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла;
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповила;
І колихала, і співала.
І чари діяла... І я...
О, чарівниченько моя!
Міні ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала;

В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі.
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла,
І по — надо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила —
Мов живущою водою
Душу окропила!

А як умру, — моя святая,
Моя ти мамо, — положи
Свого ти сина в домовину,
І хоч єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи!¹⁾

¹⁾ Німецький переклад Юлії Вінгінії.

Як олицетворення українських могил і степів яснів перед очима Шевченка все і все Дніпро. Ся велика ріка, Borysthenes старинного світа, відіграє в Україні таку саму роль, як батько Рен в німецькій, матушка Волга в російській і Дунай в славянській літературі взагалі. Гоголь, якого фантазія в хвилях его найліпшої поетичної творчости радо витала над берегами ріки, також оспівував Дніпро з теплом¹⁾, і в вихвалюванні рідного краю дався він пірвати до характеристичного оклику: „О степи, які ви чудові! Нехай вас чорт забере.“²⁾

Але для Шевченка був Дніпро чимсь більше як гарна з природи ріка; він був частю его власного я; святий, олицетворенне вільного козацтва, зеркало безмежних степів. Коли поет перебував в Орську (1847), було его найгорячішим бажанням, щоби вітри єму принайменше принесли пригорщу землі знад берегів його святого Дніпра. Се є також дивний случай, що Дніпро згадується як в его найпершій поезії („Причинна“), так і в останній, до своєї музи. В першій балляді, котра відіграється на березі, згадується Дніпро пять разів, вже в першій стрічці говориться: „Реве та стогне Дніпр широкий“. В пращальній поезії, яку написав день перед своєю смертю в Петербурзі, звучать останні стрічки дословно:

„То понад самим Флегетоном, або над Стиксом у раю, неначе над Дніпром широким, в гаю, предвічньому гаю, поставлю хаточку, садочок кругом хатини насажу: прилинеш та у холодочок, тебе, мов кралою, посажу. Дніпро, Україну згадаєм, веселі селища в гаях, могили-гори на степах — і веселенько заспіваєм...“³⁾

Дніпро прибирає в поезії Шевченка як і в народній фантазії безмежно великі розміри і переміняєся в кінці в старого казкового героя. Він є „моїм братом“ (в поезії „Розрита могила“) і „Світ знає лише один Дніпро і нема другої України“. Воля козаків є далека як Дніпро. Він є як сліпий старець, котрий під плотом співає. Він є широкий і довгий і безмежний як море. Він збирає всі прочі ріки і несе їх воду до моря, де він довідується про козацьку долю. Він бере участь в радощах і в болях людей, „а коли він лютує, плаче Україна („Гайдамаки“). Він підкопує береги і мие коріння явора. „Старий стоїть він тут, похилений, як понурий козак.“ В „Гайдамаках“ співає Ярема: „Ой Дніпре

¹⁾ В XII. розділі фантастичного оповідання „Страшна месть“.

²⁾ В повісті „Тарас Бульба.“

³⁾ Кінець поезії є трохи подібний до сеї, писаної на сномин Оксани 1850 р. (стор. 30).

мій, Дніпре широкий та дужий! Богато ти, батьку, у море носив козацької крови; ще понесеш, друже! І Дніпро підняв хвилі як гори в очеретах, немовби він підслухував“. А на заслання зітхає поет

„Хоч глянь на мене з-за Дніпра,
Хоч усміхнися з-за“

* * *

Если Шевченко перед 1847 р. — у зворотній точці свого життя — міг бути уважаний епічним поетом, здається мені, що він по сім році є радше ліриком. Чим він далі віддаляється від рідного краю, тим більше степенується його туга за рідним краєм і чим сильніше беруть верх релігійні почування і самотні роздумування над самим собою, тим він більше сумує над моральним і політичним упадком сільського населення. Він не бачить своєї вітчизни тими самими очима як передше, коли то його одушевляло передання вільного козацтва до повних життя, веселих похвальних поезій. В одній поезії з над Аральського озера виривається йому безрадне признание: „Вкінці знайшов я, що лише там добре, де нас нема.“¹⁾ Глибокий пессимізм віє зі слідуоючої поезії (1848):²⁾

„Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле ?
— Почорніло я од крови
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,³⁾
На чотири милі,
Мене славні Запорожці
Своїм трупом вкрили;
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі, —

Клюють очі козацькі
А трупу не хочуть...
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю;
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю, —
Будете орати
Мене стиха, та орючи
Долю проклинати...

В поезії „Чума“ згадує він над Аральським озером гарну весну над Дніпром. „Весна, садочки зацвіли, неначе полотном укриті, росаю божою умиті, біліють. Весело землі: цвіте, красується цвітами, садами темними, лугами; а люде біднії в селі, неначе злякані ягнята, позамикалися у хатах, тай мруть. По улицях воли ревуть голодні; на городі пасуться коні: не виходить ніхто загнать, нагодувать, неначе люде тії сплять. Дзвона вже давно не чуть; сумують комини без диму; а за городами, за ти-

¹⁾ Ся стрічка видалася мені літературною ремінісценцією зі славної комедії Гріб'єдова „Горе отъ ума“. Коли розтріпана Софія (1/7) питає: „Де ліпше, як в Москві?“; дає саркастичний Чацький остру відповідь: „Гдѣ насъ нѣтъ“.

²⁾ Німецький переклад И. І. Обріста; також Ю. Віпрінії.

³⁾ На Волині, де побито Хмельницького 1651.

ном могили чорнії ростуть. Дні минають, тижні — село кропивою поросло; мов оазис в чистім полі село зеленів. Ніхто в його не заходить; тільки вітер вів, та розносить жовте листя по жовтому полю.“

Навіть козацьке життя не є таке, як передтим. Запорожець не хоче женитися, ще менше тягне его до плуга, але він дружитья з батьком Лугом і матерю Хортицею¹⁾), опускаючи свою власну матір. Коли він однак вертає, минула вже его молодість. Ніхто не огріває его серця, ніхто не дасть напитися води бідному каліці.

Того рода сумно-тужливі тони звенять на гарфі Шевченка вже перед засланням. Поема „*Розрита могила*“ 1843—мотив, який часто повторяється в его поезіях, починається словами: „Світе тихий, краю милий, моя Україно! За що тебе сплюндровано, за-що, мамо, гинеш? Чи ти рано до схід сонця Богу не молилась?“

А ще більше розстроєно звенить кобза в пісні написаній, в слідуючій році, п. з. „*Чигирин*“ — колишня резиденція Хмельницького: „Чигирине, Чигирине! все на світі гине і святая твоя слава як пилина лине“...

„А я юродивнй на твоїх руїнах марно сльози трачу. Заснула Вкраїна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу оддала. А надію вітер по полю розвіяв... Спи, Чигирине. Нехай гинуть у ворога діти! Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі!“

Найсильніший вислів знаходить его любов до вітчизни у величавім, пригадуючій подекуди Старий Завіт: *Посланію* п. з. „До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх в Україні і не в Україні сухих, моє дружнее посланіє“, написанім на Україні 1845. Поет чуває і плаче, коли все спочиває глибоким сном, а его земляки стогнуть в кайданах. Він хоче їх збудити: „Схачменіться, недолюдки. Подивіться на рай тихий, на свою Вкраїну, полюбіте щирим серцем велику руїну! Розкуйтеся, братайтеся. У чужому краю не шукайте того, що немає і на небі!... В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля. Ви чванитеся, що ми Польщу колись завалили! Правда ваша. Польща впала тай вас роздавила. Так-ось як кров свою лили батьки за Москву і Варшаву, а вам, синам, передали свої кайдани, свою славу!“

¹⁾ Хортиця називається остров на Дніпрових порогах, де Запорожці мали свою головну квартиру (Січ). Напротив неї на лівім березі ріки був великий ліс, названий „Великим Лугом.“

Хортиця — імовірно з італійського *fortezza* (замітка перекладчика).

Строгий осуд, який поет висказує про своїх земляків, походить лиш з его пламенної любови вітчизни. „Бо хто матір забуває, того Бог карає“. Ніжно-чутлива душа поета не дасться і тут заперечити, а тепле співчуття з нещастем витискає ему сльози милосердя. „Я плачу, коли думаю про незабутні діла наших предків. Се були тяжкі діла. Як-би їх забути, я оддав би веселого віку половину... Вкінці звертаєся він до своїх земляків в імени любови ближнього і в надії на гарнійшу будучність; „Обнімітеж, брати мої, найменшого брата — нехай мати усміхнеться заплакана мати! Благословіть дітей своїх твердими руками і обмитих поцілуйте вольними устами! І забудеться срамотня давная година, і оживе добра слава, слава України.“

І хотай народ все еще остає нещасливий, молиться він на заслання, щоби его побачив і щоби не загинув в чужім краю. До послідного віддиху держиться він сильно тої самої покірности і підданости, але також і надії на ліпшу будучність для народу, хотай все розчаровуєся. Сей его настрій виявляєя особливо гарно в одній з останних поезій.

„Не нарікаю я на Бога, не нарікаю ні на кого, а сам себе, дурний дурю та ще й співаючи. Орю свій переліг, убогу ниву та сію слово. Добрі жнива колись то будуть!.. І дурю себе таки, а більше нікого...“

Орися ж ти, моя ниво, долом та горою, та засійся чорна ниво, волею ясною.“

„Чи не дурю себе я знова — повторяє він еще раз — своїм химерним добрим словом?“ Добре, все лучше як з ворогами жити мирно і всує нарікать на Бога.

III.

Маляр краєвидів.

Шевченко — маляр, належить до історії штуки¹⁾. Не хочу вступати на її область, однак не можу залишити, щоби принайменше нашкіцувати Шевченка як артиста-маляра, і показати, як маляр вплинув на поета. Шевченко, який любив природу, мав також спосібність, малювати природу словами і мав острій зір артиста для явищ природи.

Під тим зглядом давав йому блаженний край над Дніпром дійсно велику кількість малярських мотивів. Тут були горбки, яри, поля, гаї і ріки, мальовничо положені села, а передовсім безмежні степи, монотонні і непроглядні, сумно-тужливі і розмріяні, викликаючи соняшні і мов жар горячі почування, що заманюють до непогамованої свободи. Ся величавість природи запізнає чоловіка тим більше з мовою птиць, вітрів і ростин.

В своїм дневнику з 14 липня 1857 Шевченко сам натякнув на різницю між російською а українською природою: „У Великокоросів є вроджена нехоть до зелени, до сего живого, блискучого соняшного погляду усміхаючоїся матери-природи. Велико-руське село — се, як висловився Гоголь, в безладю накидана купа сірих бальків з чорними отворами замість вікон, вічний бруд, вічна зима; прутика зеленого не побачиш там. За селом зеленіють непроходимі ліси, а село якби навмисно вилізло на велику дорогу зіпді тіни сего ненарушеного саду, щоби розложитися над нею в двох рядах... Як цілком інакше виглядає оно на Україні: Там має кожде село, а навіть кожде місто білі, привітні хати, що розложились в тіні черешневих і вишневих садів. Там прикрасив убогий селянин своє помешкання пишною, вічно усміхаючоюся природою тай співає свою

¹⁾ Прегарну пробу представити Шевченка як маляра, зробив в ювілейнім році професор Новицький. Єго студія, вивінована величавими репродукціями малярських творів Шевченка п.з. „Шевченко як маляр“ (Львів—Москва 1914) друкована коштом „Наукового товариства ім. Шевченка“ була для нас на жаль недоступна. В цілости знаємо з руки Шевченка більше як 600 образів (малюнків), між тим 313 краєвидів, 124 портретів і 70 жанрових образів.

сумну задушевну пісню в надії на краще життя. О мій бідний, мій прекрасний, мій любий краю! чи скоро я буду дихати твоїм живущим, солодким повітрям? Милосерний Бог—се моя нетлінна надія...“

Для Шевченка лежали село і хата все в чарівнім блеску, через віддаленє ще ідеалізованим. Біла хатинка блищить перед его очима як „дитина в білій сорочині“, як „дівча на горбку“. В російській мові написав Шевченко (прозою) кілька оповідань, в яких вихвалює українські села, як приміром в новеллі „Княжна“ написаній в новопетровській кріпости (1853). Початок звучить: „Село! О який милий, чарівний вид розбуджуєся в моїм старім серцю при сім милім слові! Село... і от стоїть передо мною наша стара, бідна біла хата з потемнілою, солом'яною стріхою і чорним димарем, а біля хати яблінка з червонобокими яблуками і цвітник, любимець моєї незабутньої сестри, моєї терпеливої, ніжної няньки. Біля воріт стоїть стара верба з вітками, звисаючими на всі сторони і з зісохлим верхом, а за нею тік зі стогами ячменю, пшениці і іншого збіжа, єще далше по косогуру, іде город. Та який город! Бачив я в моїм життю дуже гарно плекані городи, як сі в Умани¹⁾ і в Петергофі, але що они значать в порівнанню з нашими величавими городами: густий, темний, тихий — що й казати таких городів нема багато на цілїм світі. За городом левада, за нею долина, а вкінци тихий потік, ледви журчить, окружений вербами та калинами, обкутаний в широколисті, темно-зелені лопухи. В отсім потоці, під навислими лопухами купаєся білявий, опецьковатий хлопчик; він біжить відтак через долину і леваду до тінистого саду, падає на землю під першою грушею або яблонею і засипляє здоровим, безжурним сном. Коли пробудиться, дивиться на протилежачу гору і питає сам себе: „Що там може бути за горою? Там мусять бути залізні стовпи, які підпирають небо...“

Тут маємо перед нами вітцівський дім Шевченка в Кирилівці, і гарного епізоду з дитячих літ також не забув поет.

Коли однак Шевченко подумає про мешканців сих „чаруючих“ сіл, тратить образ багато зі своєї іділлічної принади, бо він знає, що нужда і біда панують в сих хатах. Его альтруїстична вдача не могла вповні радуватися, бо він знав, що его ближні терплять. Чиста сілська іділля знайшла так мало місця в его поезії. Тут і там продираєся таки незакаламучена життєва радість

¹⁾ Славний горід парковий „Зофіївка“, власність родини Потоцьких, в київській губернії, вихвалюваний частійше польськими поетами.

в описі села, хочай рідко. Коли Шевченко сидів 1847 в петропавловській кріпости, пригадав собі вечір на Україні і писав так:

„Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Семья вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.“¹⁾

Чи не є се чудовий образ сільської ідиллі, ідеалізований, а все таки спочиваючий на реальнім ґрунті? Ми чуємо запах цвитучих вишень, ми чуємо соловія в теплий, тихий перед-літний вечір і ми бачимо стіл перед малою, білою хатою зі солом'яним дахом на Україні. Се образ семейного щастя, про яке мріяв Шевченко, яке однак не судилося вязневі. Але поетові може вже сам сон дати вдовольняюче відшкодовання і сільська ідилля наповняє его цілком навіть за Каспійським морем. В Оренбурзі (1850) снилося йому:

„І досі сниться: під горою,
Між вербами, та над водою
Біленька хаточка; сидить,
Неначе й досі, сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,

І спать несе; а дід сидить
І усміхається, зтиха
Промовить нишком: „Деж те
Печалі тії, вороги?“ [лихо?
І нищечком старий читає
Перехрестившись „Отче
наш“. —
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас, —
І все почило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.“²⁾

Се мріяння в природі дає поетові силу і відвагу до життя і осолоджує йому навіть самоту. В своїм дневнику з 17 червня 1857 записав він кілька дотичних записок, які моглиби знайти своє місце в „Мемуарах стрільця“ Івана Тургенєва: „Ранок тихий, прекрасний. Тільки іволги і ластівки нарушали деколи сонну солодку тишину ранку. Відколи мені позволено пробувати самотно, я надзвичайно полюбив самоту. Не може бути нічого солодшого, нічого більше чарівного в життю, як самота, особливо перед лицем усміхаючоїся, цвитучої красавиці матери-природи. Під її солод-

¹⁾ Німецький переклад Шпойнаровського; також Ю. Віргінії.

²⁾ Німецький переклад Ю. Віргінії.

ким, чарівним впливом чоловік мимоволі погружається сам в себе і „видить Бога на землі“, як каже поет. Я і перше не любив шумної діяльності, або краще сказавши, шумної бездіяльності. Але після десятилітнього побуту тут самота здається мені правдивим раєм. Сиджу або лежу мовчки цілими годинами під моєю любов'ю вербою.“

Святочний спокій світання змалював Шевченко більше разів словами. Вже в першій балладі „Причинна“ представляє він вчасний ранок:

„Защебетав жайворонок,
У-гору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатарь співає

— — — — —
Засиніли по-над Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві
Шепчуть густі лози;“¹⁾

В елегії „На вічну пам'ять Котляревському“ (1841) приходить подібна настроєва картина:

„Засне долина, на калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє, — божа мова.
Встануть сердеги працювать,
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай тай годі!
Верба сміється...“²⁾

В „Гайдамаках“ говорить:

„Зорі сяють, серед неба
Світить білолиций;
Верба слуха соловейка
Дивиться в криницю.“

У великій поемі „Сон“ стрічаємо слідуєчий величавий малюнок з природи:

... „Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;

Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

¹⁾ Німецький переклад О. Грицяя.

²⁾ Німецький переклад Шпойнаровського.

Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,

Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою.

— — — — —
Сонце зустрічає.

Так само малює поет словами сумерк вечірний:

„Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає,

Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась,
Аж по воді розіслала
Зелені віти
А на вітах гоїдаються
Нехрещені діти.“¹⁾

В поезії під тим самим заголовком (Орск 1847) бачить він як

„Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сяє — біліє,
Батька Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похилі
Требрятні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою..
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче.“

Інакше представляє настрій вечірний одна поезія зі заслання:
„Сонце заходить, гори чорніють. Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть. Ціла природа сповита в темряву.
На синє небо виходить зоря.“... Зі сльозами питає поет вечірну
зорю, чи она зійшла вже і на Україні, чи карі очі її шукають...²⁾

Ніччю — говориться знова в поетичнім оповідданню „*Катерина*“ — кричать сови, спить діброва, зіроньки сіяють, понад
шляхом щирцею ховрашки гуляють. Спочивають добрі люде;
що кого втомило: кого щастя, кого сльози, все нічка покрила
Всіх покрила темнісінка, як діточок мати.“ Може тут слідний ще
вплив романтичного баллядового настрою, який ще виразнійше
виступає в перших стрічках поеми „*Причинна*“:

„Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

¹⁾ Німецький переклад А. Поповича.

²⁾ Німецький переклад Ю. Віргінії.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.¹⁾

В сім образі природи слідний ще трохи літературний вплив німецької романтики так як у Жуковського і Міцкевича. Тут не проявляється ще наївний народний реалізм, який впрочім є знаменним для Шевченка. Коли він малює поетично якийсь краєвид, то читач не бачить якогось генералізованого краєвиду, як приміром стилізоване змалювання природи в „Водопаді“ Державіна, але саме Україну, якої фльору поет знає. Тут стоять дуби, осики і тополі, тут цвітуть вишні і калина; тут покриті поля лілеями, кульбабами, котиками, цвіт-рожами і барвінком²⁾. На весну розкривають сі цвіти їх пестру велич красок і одушевляють поета у вихвалюванню природи, котра все відмолоджується. „Встала й весна — говориться в „Гайдамаках“ — чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рясом, барвінком покрила; і на полі жайворонки, соловейко в гаю землю, убрану весною, вранці зустрічають.“ Або в поетичнім оповіданню „Невольник“: „І барвінком і рутою і рясом квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї. І сонечко серед неба опинилось, стало, мов жених той молодую, землю оглядало.“

І сей краєвид зі степами, що меретять на овиді, дістає свою характеристичну, мелянхолійну стафажу караванами возів, запряжених волами, котрі на весну їдуть на південь, щоби міняти українські сирівці за сіль, рибу і т. д. Сі чумаки відграють в українській народній поезії менше-більше ту саму роль, як поромщики над Волгою в російській. Частійше згадує Шевченко чумака, який з Лиману, „нещасливий з чужим товаром чужі воли поганяє.“ Тому що така подорож караваною була дуже довга і тревала майже пів року, порівнював Шевченко свої повільні літа на засланню з чумацькою дорогою.

Слово чумак має походити від слова „чума“ (пошесть), бо сі люди мачали свої одяги в дегтю, щоби охоронитися від зара-

¹⁾ Німецький переклад О. Грицяя.

²⁾ Барвінок уживаний на Україні при весіллях, похоронах і прочих святочних нагодах.

ження. В одній поезії¹⁾ змалював Шевченко, як умирає в степу молодий чумак, заражений сею недугою. Воли стоять коло него понуро, а гайвороння прилітає, щоби роздирати трупа. Чумак просить перед смертю сих птиць, щоб они полетіли до его батька, щоби прочитано за упокій его душі службу божу. А молоду наречену нехай привітають, щоб она вже більше не ждала на него... Поезія є вірцевим обробленням звісної народної пісні.

Як в старім „Слові о полку Ігоревім“, з якого виїмки Шевченко переклав 1860, так і тут оживає природа. Сонце ночує за морем; білолиций місяць мандрує по небі і оглядає безмежне озеро, а дуби з часів гетьманщини стоять як високорослі старці. Вітер стає для Шевченка, як взагалі у народній фантазії, живим істотом, яке мішаєся до людських подій і бере участь в судьбі України; він то шелестить ніччю в очеретах, то йде степами й починає розмову з курганами. Нераз загуде его голос до моря — все представлено немовби потягнув кількома рисами як на прикл. у вступі до „Гайдамаків“: море грає, вітер повіває, степ чорніє, а могила з вітром розмавляє.“

Люди також звертаються до вітрів, цвітів, або до моря, як они є в біді, або хотять відгадати непевну будучність. Дівчина, ждучи на дармо на свого милого, благає вітра, щоби він полетів до моря і заглянув, де милий пробуває:

„Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш, —
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море:
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.“²⁾

¹⁾ Німецький переклад Шпойнаровського і Ю. Віргінії.

²⁾ Німецький переклад Юлії Віргінії, також Шпойнаровського.

IV.

Елементи народньої творчости в Шевченковій поезії.

Если говорять про всю українську штучну поезію, що она є лише вигладженою народною поезією, то се є влучне принайменше що до Шевченка. Їго поезії є по части підслухані правдивий народній пісні і єго питоме артистичне відчування з'уміло викувати з сеї золотої штаби пишні клейноти. В поетичнім подрібнім малюванню ледви чи має Шевченко собі рівного в славянській літературі, а скупа в слова наївність єго простих пісень означає в дійсности високо розвинену артистичність.

Мабуть не буде много більших поетів, котрі уживали так мало ріжнородної будови вірша, як Шевченко. В римах є він досить ощадний, а артистичними і штучними будовами вірша як станци, терцини або сонета, зовсім не займався. А прецінь в поезіях Шевченка лежить ритмічний рух, який ніколи не мучить, ані не є монотонним, а брак римів заступають обильно ассонанції, аллітерації і ріжнородне метрум. Раз звенить оно як тон флета, раз знова як благальний спів; раз лунає м'ягка мелодія в тужливих кінцевих акордах, то знова здається, що чується глухий грім. Шевченкова кобза розпоряджає обильністю тонів, хотяй мало у неї струн. Їго пісні видаються так простими, але їх зовсім не легко переводити на чужі мови так як народна пісня лише тяжко дається передати чужою мовою. Що до многих німецьких переводів Шевченка, то можу сказати, що по найбільшій часті виконані они зі совісною вірністю. Про мелодійну красу українських оригіналів можуть заграничні читачі на основі тих проб поезій лиш догадуватися. Ніякого переводу в німецькій мові на можна рівнати з первісним текстом. А я все таки думаю, що ніодна з неславянських мов не надався більше до сего, як німецька, щоби передати м'яжку, народну лірику Шевченка.

В чімжеж лежить формальна чарівна сила „Кобзаря“? По перше лежить она вже в самій музикальній славянській мові, а по друге в чудовій українській народній поезії, з якого то жерела Шевченко так обильно черпав. „В ніякім іншому краю не видало

дерево народньої поезії так прегарних овочів“ — говорить Боденштедт (Bodenstedt), а К. Е. Францоз (Franzos) посвідчає сей осуд тими словами: „Народна пісня Українців є щось найліпшого і найгарнішого, що народний дух сотворив.“ Про різницю між російською цародною поезією, а українською пише Костомарів: „Історичний спомин переходить у Москалів сейчас в епос і перемінюєся в поему, коли в піснях українського народа є більше дійсности і часто не треба робити сеї дійсности поезією, щоби засіяти в красі сильної поезії.“

Тому що елементи народньої творчости відчуються безнастанно в „Кобзарі“, булоби вмісним довідатися, як думав великий Гоголь (1833) про українські пісні:

„Сі народні пісні є нагробним памятником для минулого, але еще щось більше: камінь з вимовною горорізьбою з історичною написсю. Нічого не можна порівнати з сею живою, говорячою і звінкою хронікою. Під сим зглядом є народна пісня для України всім — поезією і історією і могилою батьків. Українські пісні можна повним правом назвати історичними, бо они не відриваються ані на хвилю від життя, але остають вірними даній хвилі і станові почувань. Всюди они нав'язані широкою свободою козацького життя. Всюди слідно силу і радість, якими козак покидає спокійне буття і певність домашнього життя, щоби посвятитися цілком поезії боїв, небезпек і свавільного бенкету з товаришами. Нічо не є в силі его поздержати, ані его дружина, повна любови і сіяюча свіжістю життя, з чорними очима і бровами і з ясно білими зубами, тримаючи стремено коня, ані старенька мати проливаючи сльози як потоки, якої ціле ество опановане лише материнськими почуваннями. Перед его очима мерегтить Чорне море від Тамані аж до Дунаю — дикий океан цвітів рухаєся при одинокім подуві вітру; в безмежну глибінь неба поринають лебеді і журавлі; умираючий воїн лежить серед сеї свіжої, непорочної природи і збирає свої послідні сили, щоби еще не помер, заки не погляне ще раз на своїх товаришів... Нічо не може бути сильнішим як ся національна музика, коли народ має поетичну вразливість, ріжнородність і життєву енергію, если гнет сили і сталих перепон ему не позволяє ані на хвильку заснути, але змушує его до нарікання і если сі скарги ніде і ніяк не можуть знайти вислову — з виїмком в піснях.“

Народня мова Шевченка проявляєя вже негативно в майже безвиїмковім браку клясичних останків. З „учености“ ані сліду в его поезіях. Се правда, що Шевченко був релятивно мало

образованим самоуком, але саме у таких людей стрічаємо певний наклін чванитися поверховною начитаністю. І саме основателі нових літератур — згадатиб лише Ломоносова і Державіна в Росії, або Мушціцкого і Мілютіновича в Сербії — були часто схильні прикрашувати національні мотиви мітологічними і класичними образами. Хотяй Шевченко читав досить багато, дѣржався з далека від таких штучок. Коли приміром в „Гайдамаках“ вирвесь класичне порівняння, що „так було в Трої“, то се лише повторення одного цитату з попередньої поезії („На вічну пам'ять Котляревському“¹⁾), в якій Троя стоїть в легко зрозумілій звязи з „Енеїдою“.

Впрочім сі класичні случаї можна легко почислити. В одній поезії з над Аральського озера оспівує він „червонолицю Діану“; в деяких строфах з тої самої доби звертаєсь він до „сестри Аполлона на святому Парнасі“, а в своїй лебединій пісні згадує він мітологічні ріки: Лете, Флегетон і Стикс. Два рази названа німфа Егерія, русалка-покровителька римського короля Нуми. Навіть на старого Сатурна, все пожираючого бога часу, не зовсім забуває. Впрочім приходять зі старинного світа лише поодинокі імена. В поемі „Великий Лях“ взиває він своїх земляків, щоби не називали строгого Нерона²⁾ преподобним, а в „Посланію до мертвих і живих в Україні“... говорить він про сих, котрі чваняться, що у них було також більше Брутів і Коклесів. В „Іржавці“ порівнує він долю України з пеклом старого Дантового, а „Княжна“ в оповіданні під тим самим заголовком, являєсь поетові мов Беатріче Ченчі, котра убила „свого батька, кардинала“, коли він хотів її знасилувати.

Народна мова Шевченка показуєсь позитивно в частім уживанню епітетів орнанцій: „синє море“, „сизий орел“, „чисте поле“ і т. д. Кінь козака є вороненький, дуб кучерявий. Дунай (в старім значінню ріки) є бистрий і т. д. „Чорнобривий“ є досить часте означення краси, так мужеської як і жіночої, а козак є „чорнявий“. В „Гайдамаках“ називає Оксана свого Ярему „сизокрилим соколом“ або голубом, а він називає її „рибкою“. Людей порівнуєсь часто з деревами. В поемі „Невольник“ хилитьсь Стефан над Яриною як явір над водою, її батько клонитьсь над нею як дуб, а Ярина сама при пращанню „як калина“. В кількох поетичних оповіданнях на прим. в „Гайдамаках“ є вложені прав-

¹⁾ „Котляревський“, „Тарас Трясило“ і „К. Маркевичу“.

²⁾ Тут розуміє московського царя. В часи Нерона перенесена також акція епічної поеми „Неофіти“.

диві народні пісні. Ціла поезія Шевченка є одним величавим звеличанням народної пісні. „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине, отде люди наша слава, слава України“.¹⁾ — Популярність Шевченка лежить в кінці не в малій мірі у виборі поетичних мотивів і в обробленню народних казок і поетичних передань. Вже его перша, звісна поезія „Причинна“²⁾ опираєся на народній традиції. Причинна дівчина, якої суджений пішов в похід, ходить берегом Дніпра, щоби бодай в сні побачити любленого, або щоби довідатися, чи орли виклювали єму очі, або чи вовки пороздирали его тіло. О півночі виринають нехрещені діти, русалоньки з глибини і залоскочують бідну на смерть. На слідуючий день рано вертає козак здоров і коли відкрив трупа милої, розбиває свою голову до дуба. Обох мерців ховає піп, а на їх могилі садять явір і калину³⁾. В ночі співає на могилі соловей і зазуля кує, а русалоньки випливають з Дніпра нагрітися.

Спорідненою з сим оповіданням є народна баллада „Тополя“⁴⁾ (1840). Дівчина любить козака, котрий її покидає. Она вяне як цвітка. Мати хоче її видати за старого багатого, але дочка хоче радше лягти в домовину, як стати его жінкою. З розпуки йде она до ворожки, щоби довідатися про судьбу милого і дістає від ворожки ось яку раду: поки півні не співали, має іти до жерела, умитися водою і випити цілющого зілля; потім має бігти не оглядаючися на се місце, де прощалася з милим. Як стане місяць високо серед неба, нехай еще раз випе, а не, приїде милий, в третє випить треба. Не сміє однак при тім хреститися.

Дівчина зробила, як єї веліла ворожка. Она взяла зілля, напилася коло жерела і почувалась немов відроджена. А коли випила третій раз, заспівала цілком несвідомо:

Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари, —
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?

¹⁾ В поезії „До Основ'яненка.“ Гляди слідуючий розділ.

²⁾ Властиво ся, котра через чари ворожки стає люнатичкою.

³⁾ Калина (*Viburnum opulus*) є в українськім віруванні символом непорочности (як явір символом мужескості).

⁴⁾ Той сам мотив обробили також інші українські поети (Чубинський, Головацький, Костомарів).

І от сталося чудо. Дівчина перемінилася в тополю, котра сягала до хмар, немовби хотіла в степу вічно дивитися за милим.

Народний тон є в тій балляді може ліпше підхоплений, як в попередній, де можна виразно замітити закраску романтики. Особливо повним настроєм є початок „Тролі“:

„По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —¹⁾
Марно зеленіє.
Кругом поле, як те море
Широке, синіє,
Чумак іде, подивиться,
Тай голову схилить;
Чабан в ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ние:
Кругом ні билини!
Одна — одна, як сирота
На чужині, гине!“²⁾

Що Жуковський, а особливо Міцкевич вплинули на Шевченкові балляди, сего не можна заперечити і літературні дослідження достаточного ствердили.

На дуже реалістичнім ґрунті стоїть баллада: „Утоплена“ (1841). Молода вдова має одну дочку, Ганну, яка росте „як маківка на городі, як калина при долині.“ Мати ненавидить її, бо краса Ганни притемнює її власну красу і вона посилав її з дому, щоби могла забавлятися свобіднійше з мущинами. Она вистаралася навіть у чарівниці отруї для дочки... Але она не ділає. Раз іде мати з Ганусею купатися. Заздрісна на красу її тіла, тягне она дочку до ставу, де она топиться. Молодий рибалка, який любив дівчину, надійшов случайно туди, він скочив до води і виратував трупа дівчини. З розпуки він утопився. Від того часу не могли дівчата там купатися; став заріс осокою, а як хто переходив попри него, то хрестився. В ночі виринають дочка і мати, яка також утопилася, з глибини і сідають на пісковім березі, щоби чесати довге волосє, а тимчасом рибалка плаває коло них і несе на

¹⁾ Називаючи тополю „широколистою“ — вказує то на се, що Шевченко був зв'язаний ще літературними первовзорами.

²⁾ Німецький переклад Шпойнаровського.

сорочку баговіння зеленого. А вітер крадеться потихеньки в ночі через гай, гнесь над осокою і питає, хто се...¹⁾

В сім мотиві про злу мачуху лежить імовірно також натяк на дитинство Шевченка, заклопочене сварливою мачохою.

Русалковий мотив є обширно оброблений в поемі²⁾ з р. 1846, коли Шевченко був в Києві. Мати втопила нешлюбну дитину (байстрюка) в Дніпрі, она перемінявся в малу русалку, котру мати посилає на верх води, залоскотати невірнього батька на смерть, щоби пімститися. Мала слухає сего приказу, але шукає батька шість днів на дармо. Раз приходить опущена мати сама на беріг, она не помічає, як русалки виринають з хвиль. Они ловлять її, лоскочуть і тягнуть в глибоїнь.

„Радісінькі, що піймали...

Грались, лоскотали,

— — — — —

Одна тільки русалонька

Не зареготалась“

Як звісно написав Пушкін 1832 драму — казку „Русалка“, яка збудована на такім самім мотиві. Тут також говориться про зведену дівчину, дочку мельника, котра посилає свою русалку, щоби привела невірнього князя. Кінець Пушкінової мелъодрами різниться від поеми Шевченка, бо в російськім творі приманює донька каючогося князя до русалки. Оба поети однак черпали з того самого жерела, бо се не є лише случай, що Пушкін, який України майже зовсім не знав, переніс місце акції своєї драми на береги Дніпра.

Впрочім приходить слово „русалка“ в „Кобзарі“ тут і там. В поемі „Черниця Маріяна“ блукає героїня, „як русалка жде місяця“; в діяльовізованім оповіданні „Сотник“ говориться: „она розтріпала коси мов русалка“, а в балляді „Причинна“ подобає бідна дівчина на русалоньку, яка виринула шукати матері.

В українській народній поезії, а також і в південно-славянській³⁾ лучався часто, що на гробах садять дерева, які мають символічне значіння. В „Кобзарі“ маємо багато прикладів на сей звичай. У висше згаданій поезії⁴⁾ нарікає опущена дівчина перед вітром та просить, щоби, коли її милий помер, її душу заса-

¹⁾ Німецький переклад Obris't'a.

²⁾ Німецький переклад Ю. Вірґіній. („Русалка“).

³⁾ Наведу як примір шкіц „На кладовищі“ в „Іділлях“ болгарського поета Петки Тодорова. Кума і куму, які взаїмно любляться, поховано в непосвяченій землі. На его гробі росте зелений берест, на її струнка тополя, а обидва дерева сплели свої галузки.

⁴⁾ Пор. стор. 57.

дити червоною калиною на его могилі, щоби чужі люде її не топтали та щоб не пекло чуже сонце. Росою сліз скропилаб она святе місце, заки ранішне сонце її осушить.

В поетичнім оповіданню „Відьма“ з 1847 р. вертає божевільна жінка з циганською бандою з Бендерів на Україну, шукаючи на дармо своїх нешлюбних близнять, які її вкрали. Звісна була она як лікарка при допомозі чаруючого зілля, але була побожна і прийшла до смертельної постели свого пана... За чарівництво утопили її злі духи в калюжі і без попа поховали її. На могилі забили осиковий кіл¹⁾, який дівчата так довго поливали своїми сльозами, аж виросло дерево з него. В балляді „Калина“, 1847, садить дівчина на могилі калину і зрошує її сльозами. Она просить Бога, щоби зрошував калину в ночі, щоби її милий прилинув пташкою з того світа. Потім хотілаби она сама полинати пташкою на другий світ. Так минули три роки. В четвертім році бажає она, щоби калина закривала її своїми вітами перед сонцем і змивала її своєю росою. На другий день раннім ранком щебетала пташка на калині, а дівчина вже на віки спочила.

Наведім еще два приміри! В поезії „Три шляхи“ 1847, оповідаєся, як три брати пішли з України опускаючи матір, сестру, і наречену. Мати посадила три ясені, сестра три явори, а наречена калину. Всі дерева зів'яли і брати не вернули²⁾. „Терном поросли шляхи до дому. Не повиннося ніколи опускати родительської хати і йти в чужу землю, але робити коло своєї власної землі.“

Над Аральським озером (1848) повстала популярна пісня про дві сестри, котрі любилися в однім Івані. Але що Іван з ними лише жартував, приневолити брати обі сестри шукати трути-зілля, яким струїли легкодуха Івана. Жалуючи ходили сестри що день на его гріб плачучи, поки й самі отруїлись.

„А Бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями;
І тії тополі
Над Іваном, на могилі,
Коло того гаю,

¹⁾ Народ вірить, що такий кіл робить ворожку нешкідливою.

²⁾ Если проф. Третьяк бачить в сій поезії ремінісценцію балляди Міцкевича „Будрис і его три сини“, то се велика ошибка. Такі порівняння зовсім не посувають наперед порівнюючих літературних дослідів. Скорше є в ній внутрішні споріднення з патріотичною баллядою „Три брати“ словінського поета Ашкерца.

І без вітру гойдаються,
І вітер гойдає.¹⁴⁾

З сего приміру як також з балляди про „Тополу“ бачимо, що українська народна фантазія пішла так далеко, що навіть людей перемінила в мертві предмети. В сій звязи живучих істот з мертвою природою показує славянська народна поезія певне споріднення, або принайменше очевидну подібність до „старинного світа.“²⁾ Чудово обробив Шевченко сей мотив в балляді про нещасливу дівчину, яку убивають розбійники в замку дідича, але она воскресла знова як лілея. Ся поема „Лілея“, написана в Києві 1846, звучить³⁾:

„За-що мене, як росла я,
Люди не любили?
За-що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За-що вони тепер мене
В палатах вітають
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту дивуються,
Не знають, де діти?
Скажиж міні, мій братіку,
Королевий цвіте!“
„Я не знаю, моя сестро!“
І цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого, пониклого
Личенька лілеї.
Сам Господь вітав над ними
І творив святее
Землі грішній... І лілея
Росою-сльозою
Заплакала і сказала:
„Брате мій! З тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась...
Моя мати — чогось вона,
Сердешна журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась — дивилась

І плакала... Я не знаю,
Мій брате єдиний,
Хто їй лихо заподіяв....
Я була дитина,
Як гралася, забавлялась;
А вона все вяла,
Та нашого злого пана
Кляла — проклинала,
Тай умерла. А пан отой
Взяв догодувати
Мене малу. Я виросла
У білих палатах,
І не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Він поїхав десь далеко,
А мене покинув.
І прокляли його люди,
Будинок спалили;
А мене... не знаю за-що,
Убили — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли; накрили
Острижену ганчіркою,
Та ще й реготались;
Жиди навіть нечистиві
На мене плювали.
Отаке-то, мій братіку,
Було міні в світі!
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люди віку... Я умерла
Зімою під тином,

¹⁾ Німецький переклад Юлії Вінгінії.

²⁾ Прим. грецькі міти про Дафне, Филемона і Бавкиду і т. д.

³⁾ Німецький переклад Артура Боша, також Обріста.

А весною процвіла я
Цвітом при долині, —
Цвітом білим, як сніг білим,
Гай возвеселила.
Люди — Боже мій! — зімою
В хату не пустили,
А весною, мов на диво,
На мене дивились;
Дівчаточка завітчались,
І почали звати
Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах...

Скажи ж міні, мій братіку,
Королевий цвіте:
На-що мене Бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір? ! Милосердий,
Святий, Боже милий! "
І заплакала лілея,
А цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білеє, пониклеє
Личенько лілеї.

Нема сумніву, що ся балляда має свій початок в правдивій народній поезії. Той сам головний мотив обробив чеський поет Ербен в народнім збірнику „Китиці“,¹⁾ хотяй зміст інший ...Уміраюча дівчина просить, щоб її не ховали на кладовищі, бо там буде її перешкаджати ридання вдів і сиріт. Ні, она хоче спочити в зеленім лісі, де ростуть цвіти, співають пташки і серце радується²⁾. З гробу дівчини виросла лілея, котру взяв якийсь лицар до дому, де она знова перемінилася в дівицю і вийшла за лицаря заміж. Коли він мусів іти в похід, дала єго лиха мати знова зів'янути зачарованій лілеї.

Поема Шевченка є витвором високої штуки, який мігби і Гетому принести честь. Мені здається немовби ся поема мала для українського поета символічне значіння... Він сам впав жертвою насильників, але з руїн повстала єго поезія як чиста лілея, над якою вітає божество, щоби єго земляки тішилися єго небесною красою.

¹⁾ „Kytice“.

²⁾ Той сам мотив приходить також в болгарській народній пісні, яку обробив артистично болгарський поет Пенчо Славейков в своїй зворушачій прашальній пісні.

V.

Національний епік.

„Всю славу козацьку за словом єдиним переніс ти в убогу хату сироти“. Так сказав Шевченко в поезії, присвяченій Котляревському, до популярного поета української „Енеїди“, а сю похвалу можна ще з більшим правом віднести до самого Шевченка.

Можнаб сумніватися, чи є де європейський край більше придатний до народно-епічної творчості, як Україна; хиба південно-східні краї, особливо Чорногора і Герцеговина. Величезний степовий край від Дунаю аж по Дін стався тереном одного з найінтересніших соціально-політичних явищ у східній Європі, бо тут витворилася з бігом часу козацька республіка, яка мала свій центр при порогах Дніпра на полудневий схід від Києва. Се воєвоєничє товариство було так сказатиб військовим орденом, „репдант“ до союзу німецьких лицарів в Марієнбургу. Щоби можна було бути прийнятим до сего воєвоєничєго товариства, треба було бути лише православним і вільним (не воєнний або хлоп-невільник) і крім сего безженним, бо жінок не терпіли на сім воєвоєничєм Афоні. Запорожці мали свій укріплений головний табор на однім з Дніпрових островів, дальші важні табори були на острові Хортиці при устї Чертомлика. Єще в XVIII віці грають Запорожці визначну роль у східно-європейській історії; їх походи на суші і на воді сягають до малоазійських прибережних міст над Чорним морем. Се є легко зрозуміле, що сі воєвоєничі передання представляли особливу принаду для політично поневоленого народу, обдареного поетичною фантазією і в яким все єще жило старє стремління до свободи. Історія України є звязана з козацтвом і „козацтво“ було тим самим вершком і головним предметом української епіки.

Поетичний інстинкт Шевченка знайшов на се скоро відповідний тон, величаючи вже в першій своїй публичній виступі стару козащину в постаті сліпого співака Перебенді.

„Хто не знав старого сліпого Перебенді? Він не мав власної хати. Дивний старець проводить дні і ночі під тиним бідних людей і се єму байдуже, як недоля над ним жартує. Він співає і грає

на своїй кобзі національні пісні про Чалого¹⁾, про Горлицю, Шинкарку, Сербина і т. д. в шинках і на бенкетах; на базарі знова співає він про Лазаря, або як Січ руйнували, викликаючи усміх і сльози. Радо грає він також на могилах, окружених синими мов море степами, а вітер розвіває сивий вус, стару чуприну, то приляже то послуха, як кобзар співає, як его серце сміється, сліпі очі плачуть. Старий заховавсь в степу на могилі, щоб ніхто не довідався про слова, які вітер по полю розмахує. Бо се божі слова і его серце по волі розмовляє з Богом,

„А думка край світа на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є.“

Кобзар знає все; він чує, що море говорить і він довідуєся, де сонце ночує. А сам ходить він самотно між людьми, взнеслий мов сонце; він не зраджує своїх найтайніших гадок, щоб люде на божєє слово не насміялися.²⁾

Тут можнаби може знайти сліди польської романтики. Франко хоче тут сконстатувати впливи знеслої „Імпровізації“ (в „Дзядях“) Міцкевича. Я не можу згодитися на сю гіпотезу, бо бунтівничий „Конрад“ музи Міцкевича виступає виразнійше в поезіях Шевченка доперва пізнійше (коло 1845). Скорше згодивсяб я на гадку проф. Третяка, котрий порівнює Перебендю з „Дударем“ Міцкевича і з мітичним співаком Бояном в „Слові о полку Ігоревім“, „який ширяв сизим орлом попід хмарами.“

Літературній Європі є Шевченко звісний і по нині головню як автор „Гайдамаків“³⁾. Ся поверховна оцінка з певністю не є влучна, бо „Гайдамаки“ далекі від сего, щоби могли бути его найліпшим твором. Тому однак, що се таки обширний твір і належить до першої доби его літературної творчости, буде се історичне оповідання і тут наперед обговорюване.

Видовищем страшної революти Гайдамаків в р. 1768 було місто Умань в київській губернії, де 18. червня того самого року повстанці-селяне убили кілька тисяч Поляків і Жидів. Область

¹⁾ Запорожець, який боровся по стороні Станіслава Лещинського проти короля Августа II.

²⁾ В „Перебенді“ можна багато віднести до самого Шевченка, бо в тій поезії висловив він устами Перебенді свої власні погляди на завдання поета. (Прим. перекладчика).

³⁾ Гайдамака — бунтівник, розбійник (щось в роді турецько-полуднево-слав. Гайдук) є татарське слово, утворене з „hajda“—вперед і „мак“ (гнати).

на правім березі Дніпра перейшла, як звісно, по смерті Хмельницького під владу Поляків і економічний і релігійний гнет, який тяжів на біднім населенню, став вкінці так тяжким, що вибухло сильне, але скоро проминаюче повстання селян під проводом ославлених провідників Гонта і Залізняка і розгорілось оно особливо сильно в повітах: уманським, чигиринським і звенигородським. Се є історична основа „Гайдамаків“.

Поет співає в пролозі, який починається ліричним роздумуванням над тим, що все на світі переминає, похвальну пісню Україні і свободі давного життя. Слідуючий відтак вступ дає короткий, але дуже односторонній і тенденційний перегляд дикого поступовання польської шляхти, її упертості супроти короля через домашні сварки і самовільної системи „liberum veto“. Послідний король, Понятовський, мав вправді добрі наміри, але був безсильним. Польща впала і за радою Пулавського і Паца творилися „сотки“ конфедерацій, котрих учасники розійшлися по різних краях, нищучи і мордюючи всюди. Вони пускали церкви з димом і робили з Жидами спільну справу, коли тимчасом Гайдамаки святили свої ножі...¹⁾

Відтак слідує властиве оповідання в десятих піснях. Ліричним героєм є Ярема, який служить як наймит у жидівського шинкаря Лейби. В его долі відбивався сумна судьба кріпацького населення. Але Ярема є менше пожалування гідний, як інші кріпаки, бо він любить гарну Оксану, дочку титаря з Вільшани „він бідак був багатий, бо є з ким заплакати, є з ким заспівати“... як Шевченка розраджувала в молодечих літах его мала Оксана. „Конфедерати“, се є учасники польської конфедерації, приходять до шинку Лейби, співають „Jeszcze Polska nie zginęła“ і змушують Жиду, щоби грав на цимбалах і хрестився. Коли польські панове жадають грошей від шинкаря, він плаче і закликається, що не має і вказує їм дорогу до титаря і его дочки у Вільшані.

Міжтим попращався Ярема з Оксаною, бо він рішивсь прилучитися до повстанців. Рівночасно веде Лейба конфедератів до Вільшани, де вони убивають титаря, а дочку вивозять. Тепер слідує скоро по собі воєнні події. Дня 1 серпня, в ночі перед Маковеем (аналогічно до вартоломейської ночі в Парижі) мають заговірники сходини в гаю над рікою Тясмином і тут присягають Полякам пімсту. Співають свавільні пісні і замовкають аж тоді,

¹⁾ Таке саме представлення зі сторони польської демократичної партії за часів Шевченка.

коли піп взиває до молитви за освободження України від її гнобителів.

„Не плачте, братія: за нас
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла“.

В VII пісні (Треті півні) починається о 2-ій год. рано різня:

„Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.“

В понурій, немовби вимерлій околиці мандрує сумний Ярема до міста Черкасів, бо думки про Оксану не дають йому спокою. Задзвонили у всі дзвони по всій Україні і закричали „гине шляхта гине!“ Палять міста аж по Волинь і Полісся; Гонта „бенкетує“, а Залізняк „дамаску гартує“ і кличе: „мордуй, мордуй. В раю будеш або есаулом“¹⁾. Ярема оповідає, що Ляхи викрали Оксану, его вписують в реєстр повстанців і від тепер одержує ім'я: Галайда. В душі посилав він Оксані прашальний привіт, обтирає сльози і йде за військом Залізняка. Тепер нищать цілком край; по селах стоять шибениці з трупами, пси і круки роздирають мертві тіла; лише дітей щадять. По вимордуванню всіх Поляків і Жидів уладжують бенкет, при котрім кобзар мусить співати паним побідникам.

Ярема-Галайда сидить понурий кінець стола і не може брати участі в оргії. Він думає лише про Оксану і радо віддавши для неї все золото. Непомічено відходить він з бенкету з жидом Лейбою, який нечаяно появився, і який показує ему, де Оксана схована, щоби виратувати своє власне життя. Галайда знаходить її в жіночій монастирі в Лебедині (між Чигирином і Звенигородкою), куди її безпритомну занесли. При звуках пісні „Ісая ликуй“ їх вінчають, але сейчас по вінчанню мусить він лишити свою жінку, бо він запрошений Залізняком на інше весілля, в Умані, де доказують найстрашніших ексцесів. В останній пісні „Гонта в Умані“ досягає епічне оповідання з огидними сценами свій вершок:

„По селах плачуть голі діти:
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чує людської мови;
Звір тільки вне, йде в село,
Де чує трупи...“

¹⁾ Козацький офіцер.

Прийшла весна, але різня все еше дальше триває. Лагідна пора року не може здержати ані проливу крови, ані злоби людей. Ярема-Галайда мститься на Ляхах за смерть Титаря, а Залізник приймає его за свого сина. Гайдамаки здобувають облягане місто Умань. З базару, де Гонта шаліє, ведуть езуїта з двома хлопцями. Гонта пізнає в них своїх власних синів, дітий матери-католички. Жах огортає его... і він убиває свої діти. Потім нищить василіянську школу, де їх езуїти виховували. Їх тіла кидають до керниці. Коли гайдамаки знова засідають до стола, відходить Гонта сам, его мучить совість: „праведній зорі! Сховайтесь за хмару; горе мені, горе! де я прихилюся?“ Між купами трупів знаходить він тіла обох синів і виносить їх, щоб они не сталися добычею псів. При блеску горючого міста, копає він на полю гріб; він не чує вереску і крику, він чує лише послідні слова дітей: „Ми не Ляхи, тату!“ Він цілує мертві очі, хреститься і накриває червоною китайкою¹⁾ їх мертві голови:

„Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться! Ви за неї —
Й я за неї гну.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти!“

Страшний сміх перейшов через его уста, коли вертав степом, щоби знова злучитися з гайдамаками...

В епілозі, який відтак слідує, дає поет образ загального положення на Україні по повстанню. Сліди за гайдамаками затерті. На гробі Гонти нема хреста, ні могили. Залізняка поховали Гайдамаки в могилі, біля якої Ярема еше довго лишився. Інші розійшлися на всі сторони, на Кубань, над Дунай; Січ знищено.

З того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить:
На те Божа воля!
Тільки часом у — вечері
По-над Дніпром, гаєм

¹⁾ Посмертна одіж з китайської шовкової матерії.

Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи співають."

В загальних нарисах відповідає поетичне оповідання подіям з виїмкою деяких подробиць. Повстання приміром не тревало цілий рік, але ледви два місяці. Можна б виказати також деякі літературні ремінісценції: Чайковського¹⁾ польський роман „Вернигора“ не був Шевченкові незвідний, а його поема має в деяких місцях певну подібність зі страшним оповіданням Гоциньського п. з. „Замок в Каневі“ („Zamek kaniewski“). Головно черпав однак Шевченко з устного передання, а не з книжок. В епілозі згадує він з подякою свого діда „що заховав в голові столітній ту славу козачу“.

„Гайдамаки“ — присвячені письменникові І. В. Григоровичу, на спомин увільнення поета — появилися друком перший раз 1841 р. в Петербурзі, а до 1885 р. дожив сей епос вже дванадцять видань і був переложений на кілька славянських мов²⁾. Він містить в собі і гарні епізоди прим. любовні сцени між Яремою і Оксаною, кінець поеми і т. д. і сцена, де Гонта ховає свої діти на пустім степу, робить потрясаюче вражіння. Поет не є сліпий на темні сторони сего страшного культурного образу тай не надармо говорить в поезії:

„А всім нам в купі на землі
Єдиномисліє подай,
І братолюбів пошли“.

Майстерським твором „Гайдамаки“ не є і они не видержують жадного порівняння прим. зі „Смертю Смаїл-аги“³⁾ хорвацького поета Мажураніча. Характеристика і композиція є за слабкі. Краски є надто яскраві, а описи різні монотонні, а також односторонні. Ліричні вставки затемнюють декуди епічну часть. Взагалі був Шевченко по моїй думці занадто лірична натура, щоби бути правдивим епіком (се посвідчаєся впрочім що до славянських поетів взагалі) і єму бракувала може також здібність опанувати артистично обширнішу матерію. У шкідованню, мальованню дрібниць був він майстром, але коли ходило о спокійну, гармо-

¹⁾ Михайло Чайковський (1804—1886) прийняв був магометанство і називався Садик—Паша, польський письменник, автор кількох повістей з українського життя. (Зам. перекл.)

²⁾ Виїмки в німецькій переводі Обріста (1870), але дуже зле переведені і нині не можна їх уживати.

³⁾ Іван Мажураніч (1813—1890), бан Хорвації, написав епос „Смерть Смаїл-аги Ченгіча“. Основою сего епосу є історична подія з р. 1836. Ченгіч-ага убив 300 молодих Чорногорців в засідці. За се пімстилися Чорногорці і вбили Ченгіча при відповідній нагоді. Епос Мажураніча — се один з найгарніших творів цілої сербо-хорвацької літератури. (Зам. перекл.)

нійну композицію обширної, епічної матерії, недописував він. Вкінці требаби еще подумати, чи тема про Гайдамаків взагалі надався до поетичного оброблення. Властива причина повстання була на всякий случай етична, пламенний протест проти несправедливости; але средства, яких уживано до осягнення добрих цілей, були всім іншим, лиш не етичними.

Коли хочемо пізнати в Шевченкові правдивого українського національного епіка, то треба читати его епічні фрагменти, в котрих оспівує стару, правдиву козаччину. Ніколи не звенить его кобза чистійше і веселійше як тоді, коли співає про популярних героїв XVI і XVII в. Повна життя мелодія звенить ясно з „Івана Підкови“, написаного 1840.

Підкова (названий так задля своєї сили) був козаком, родом з Молдавії, якого семигородський воевода видав польському королеві Стефанові і якому 1578 р. у Львові відтяли голову. Після народнього передання мав він відбутися похід морем на Царгород, чого однак історія не посвідчає,¹⁾ Початок сеї войовничої пісні в дла Шевченка дуже знаменним:

„Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорожці
Вміли панувати!

Панували, добували
І славу, і волю,—
Минулося, осталися
Могили по полю!

Високі ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.

Високі ті могили
Черніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.

Свідок слави, дівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед—горілку
Поставцем кружала.

Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! може серце
Хоч трохи спочине“.²⁾

В другім розділі фрагментаричної поезії оповідається веселими віршами, як отаман виряжає свої човни з Лиману (широкого устя Дніпра) на море, покурюючи люльку. Козаки думають, що похід іде у Синопу, але Підкова подає їм до відома, що они пойдуть до самого Царгороду, щоби бути гістьми у султана.

Найлучший вислів сего веселого, неприборканого козацького

¹⁾ В дійсности спустошили Запорожці Синопу 1614 і вдерлися до Босфору 1624, однак на всякий случай пізнійше як за життя Підкови.

²⁾ Німецький переклад Артура Боша, також Обріста, Шпойнаровського і Юлії Віргінії.

духа дав Шевченко у видуманім отамані „Гамалії“¹⁾ (1843), який здобув Скутар, азійське передмістя Візантії. Поема, в якій різно-родність в будові вірша знаменито віддає змінюючийся настрій, є по моїй думці щось найвищого, що Шевченко в сім жанрі створив. Наперед чути, як сковані козаки серед мурів Скутари благають вітра, щоби приніс їм привіти з України і з Великого Лугу. „Суши наші сльози, заглуши кайдани, розвій нашу тугу“. І Босфор, який з роду не чув козацького плачу, заревів як бугай і пігнав з вітрами і хвилями журбу-мову козаків до Дніпра, який знова збудив своїм ревом брата Луга і сестру Хортицю. Запорожські байдаки вирушають сейчас в похід, а Гамалія стоїть на їх чолі. Візантія спить в своїм гаремі, Босфор клекотить по тихоньки в ночі, а море питає его, чи він не знає, яких він гостей несе до султана. Босфор знова схаменувся, але Турки і султан все еще сплять. В Скутарі будяться полонені козаки і очікують нетерпеливо ожиданої помочі. Козаки здобувають Скутар і доперва тепер будиться Візантія, витріщає очі і скрегоче зубами. Місто плондрують і побідоносні козаки вертають ликуючи домів.

„Брати будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом кроти!“

Візантія не женеться за ними, хочай із Дарданелів віє прихильний вітер, бо она боїться, що Чернець²⁾ або Підкова еще раз відвідають Галату. А козаки почувалися на Чорному морю, як у себе дома і „сховалися за хвилі, за рожені гори“.

Більш суб'єктивна і тоном елегійна є гарна поезія звернена „До Основяненка“³⁾ 1840, якої зміст трохи подібний до першої

¹⁾ Німецький переклад А. Боша, також Шпойнаровського і Ю. Віргінії. Три українські вояки сего назвиска вправді існували, але доперва в 1660-их роках.

²⁾ Петро Конашевич Сагайдачний, який в битві під Хотинном 1621 допоміг Полякам до перемоги над Турками. Тяжко ранений мав він померти в слідуючій році, а народ вірив, що він став черцем в Києві.

³⁾ Григорій Федорович Квітка, після родинного села Основа названий „Основяненко“ (1778—1843) автор комедій і оповідань. Вже 1827 написав він комедію „Приїзний із столиці або Суматоха в уїзднім місті“ з тим самим сюжетом, що Гоголя славна-звісна комедія „Ревізор“. Гоголь мав дістати ідею від Пушкіна, який чув сю забавну історію про ложного урядника в Бесарабії. Гоголь сам сказав старому С. Т. Аксакову, що він знав про комедію Квітки, але не читав її. Що мимо сего майстерський твір Гоголя має оригінальну вартість і о много-много вище стоїть від комедії Квітки, про се не треба хіба згадувати.

частини „Івана Підкови“. В моїм шведському переводі Шевченка приходить і ся поезія¹⁾ і я не без того, щоби подати тут пробу з Шевченка в шведській одежі.

„Forsar brusa, manen glänser
som i forna tider.
Sitsch är borta, och dess kämpar
hädan gatt i strider.
Hvar är Sitsch? Sa spørjer säfven
invid Dnieprs stränder.“²⁾

Тепла любов до вітчизни у Шевченка не могла однак сим вдоволитися, щоби розпливатися в поетичних мріях і в померклій славі. Він бачив політичний і духовий упадок вітчизни і терпів в наслідок пізнання вини своїх земляків. Се почуття справедливості виступає остро вже в 1840 в картаючій поемі: „Тарасова ніч“. Тарас Трясило був славним провідником козацьким, який поконав в так званім переяславському бою 1628 р. над ріками Трубечом і Альтою польського коронного гетьмана Конєцпольського. Опис сего великого діла вкладає поет в уста кобзаря. Характеристичним є песимістичний мотив на початку і кінці оповідання: була колись гетьманщина, воля і слава, та они не вернуться ніколи. Вправді слава сіяє еще, але волю стрінула гірка доля.

Винувника політичного упадку України бачив Шевченко в Богдані Хмельницькім, котрий в своїм піянстві³⁾ переяславською угодою (1654) злучив Україну з Москвою. В поезії „Розрита могила“ (1843) кличе він: „О Богдане, нерозумний сину! Подивись тепер на матір, на свою Вкраїну! Як би була се знала, у колиціб задусила!... Степи мої запродані... а сини мої на чужині, на чужій роботі... Москалі розкопують мої милі могили.“

В поезії „Суботів“ (1845) докоряє Шевченко знова Хмельницькому.⁴⁾ Поет оповідає, як Москалики розкопують церков і гроби тай скарбів шукають і гетьмана лають. „На тій Україні, на тій самій, що з тобою Ляха задавила, байстрики Єкатерины сараною сіли. — Не смійтеся чужі люде! Церква-домовина розвалиться, а зпід неї встане Україна і розвіє тьму неволі“.

¹⁾ Німецький переклад О. Грицяя.

²⁾ Сей виїмок подав я лише тому, щоб український читач мав поняття, як ся поезія виглядає в шведській мові. (Зам. перекл.)

³⁾ Гра слів хмель, хміль, напйток. Що Хмельницький пив, се добре звісна річ. Але хто був у східній Європі тверезий?

⁴⁾ В церкві села Суботова (в Чигиринському повіті) похоронено великого гетьмана, 1664 р. казав польський полководець Чарнецькі розграбити его домовину.

Коли Шевченко був останній раз на Україні і в серпні 1859 відвідав Переяслав, переїхав він зненавидженому Богданові прикрий прашальний привіт: „Як-би то ти, Богдане паний, тепер на Переяслав глянув, та на замчище подививсь, — упивсяб певно здорово і в смердячій жидівській хаті загинув, або утопивсяб в багні свинячій“.

Бій під Полтавою (1709) не полишив в поезії Шевченка майже жадних посередніх слідів, а Мазепу згадує лише виїмково по імені. Для Полуботка, ніжинського полковника мав Шевченко симпатію, бо його вислали на Сибір за його українську непохитність. Наслідки погрому під Полтавою згадані побіжно в поемі „Іржавець“ (1847). „Наробили колись Шведи великої слави і утікали з Мазепою у Бендери, а Гордієнко, кошовий¹⁾ Січі вів туди плачучи свої останні війська... Як Запорожці мандрували день і ніч і як покидали Великий Луг і матір — Січ, не взяли нічого зі собою, лише образ Матери Божої і принесли в Крим до хана в нове нещасливе Запорожжя.“ Они не сміли однак будувати ніякої церкви і мусіли крадьком молитися до образу Пресвятої. Сих козаків, котрі не втікли, загнано до сніжистої Фінляндії, будувати нову російську столицю на багнах. Козаки плакали і Матір Божа плакала з ними, Їх сльози не лились на дармо... Бог побив царя Петра. Запорожці вернули²⁾ домів і поставили ікону в церкві в Іржавці. „Оттам вона й досі плаче та за козаками.“

Відгуки старого козацтва знайшли на кобзі Шевченка зворушуючий вислів в поемі „Невольник“ (1845). Старий козак, котрий служив в колишній Гетьманщині, сидить в білій сорочці з бандюрою в руках і грає танцюючим дітям: Степанові і Ярині. Старець хоче вислати свого Степана в світ і зраджує йому тайну, що Ярина не є його сестрою, бо Степана взяв він ще малим хлопцем за свого. Они обоє можуть побратися, коли Степан поверне. Ся вістка заколює природну семейну любов. Степан і Ярина прашаються зі собою в тужливій ніжності... Вже заговорила в їх серці симпатія. Ранним ранком виносить батько свою запорожську зброю: шаблю „остру як гадюка“, ратище і самопал

¹⁾ Шеф козацької республіки Січ. Кіш називався табор, зложений з около 33 куренів (касарень, бараків).

²⁾ За пановання цариці Анни дозволено Запорожцям вертати в Криму і они оснували потім нову Січ над рікою Підпольною в полтавській губернії.

„семинадцятий“ і він бажає, щоби зброя послужила синові так само добре, як она йому служила в молодих літах.¹⁾

Пять літ не було Степана в дома. Ярина прилучається до путників і йде до Межигорського Спаса²⁾ і до Почаївського монастиря на Волині, щоби молитися за милого і мріяти про его поворот. Она звертається до ворожки, яка виливає віск і вичаровує козака, вертаючого додів. Разчують батько і дочка пісню переходячого кобзаря: „Чайки (запорожські судна) виїзджають з Дніпрового гирла, а многі топляться при острові Тендері. Три чайки впливають на синє море і Степан їде в землю турецьку, агарянську.³⁾ Там беруть его до неволі, заковують в кайдани і замикають у вежу в Царгороді. Він тікає з вязниці, его ловлять яничари, привязують до стовпа та виймають ему очі...

На свій превеликий страх пізнає Ярина в молодім кобзарю Степана, який вернув осліпленим. Батько хоче таки дати ему Ярину за жінку; Степан вагається; бо він не хоче вязати єї калікою, якого висміялиб люде, радше піде він до Запорожців! Она благає его, щоби лишився, принайменше як єї брат, як син старого батька. Тепер оповідає він історію своїх терпінь. Брацтво приняло его в члени Січи і хотіло его повести через Балкан в Україну. Над Дунаєм довідався він, що Москалі знищили Січ⁴⁾ що російська цариця з Нечосом⁵⁾ в Київі ходила і казала спалити Межигорський Спас. Степи поділили між панів, магнатів, Кирило (Разумовський) зі старшиною посипались пудром і в цариці мов собаки патинки лизали. Тепер він веселий, що не має більше очей тай не потребує дивитися на нужду.

Ся сумна історія кінчиться сим, що сліпий Степан жениться з Яриною і старий дідо сидить як передтим перед хатою тай вчить внука пузанчика чолом оддавати... В сій тужливій іділлі дав Шевченко зворушаючу відбитку загибаючого козацтва.

Коли він крім сего говорить в ліричних поезіях про козаків, то по більшій часті підносить їх самоту, їх непостійну мандрівку і їх бездомність.

¹⁾ Ся сцена має певну зовнішню подібність до початку Гоголевого „Тараса Бульби“, де батько з двома синами опускає дім.

²⁾ Монастир в Київі, оснований посліднім запорожським кошовим Кальнишевським, якого депортовано (1776) до Соловецького монастиря. Після народних вірувань має бути там похований Полуботок як чернець.

³⁾ Турецький, могамеданський, від біблійного імени Гагар. Спеціально означає се слово християнських ренегатів, які перейшли на Іслам.

⁴⁾ Се сталося 1775.

⁵⁾ „Нечесаний“, так називали Українці Патьомкіна, бо він носив перуку.

„Тече вода в синє море.
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак в світ за очі;
Грає синє море,—
Грає серце козацьке,
А думка говорить:

„Куди ти йдеш, не спитав-
На кого покинув [шись?
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити.“

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Дунав: доля зострінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
До дому ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами.¹⁾

Шевченко завзятий ворог царського мілітаризму, який ніколи не хотів бути російським салдатом, був сам тінню пропавшого козацтва, пустинник, якому терне заступило доріжку у рідний край і він міг сміло віднести до себе свої власні слова:

„Пішов козак сумуючи,
Нікого ве кинув,
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Уміраючи дивився
Де сонечко сьєє. —
Тяжко — важко умірати
У чужому краю.“

Але в споміні про старі бурливі козацькі часи святкувала поетична фантазія Шевченка свої найгарніші години. Она лежала перед ним в осяйнім блиску, бо она (Козаччина) була для него все таки — як говорить в поезії „До Основ'яненка“: „наша слава, слава України, без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як Господа слово.“

¹⁾ Німецький переклад Ю. Віргінії, Шпойнаровського і Обріста.

VI.

Поет — політичний борець.

Доперва в році 1844 одержала поезія Шевченка прямо політичне п'ятно; передтим зверталася она в поетичнім представленню завмираючого козацтва проти Поляків і Єзуїтів, а тепер звернулася проти сеї держави, яка проковтнула і Польщу і Україну, проти російського царства. Се доказує особливо фантастична поема „Сон“, друкована доперва 1865 р.¹⁾, але—все таки частинно—була вже коло 1840-их років звісна у відписах. Се в дуже імовірне, що сама ся поема, як також в слідуючім році написані: „Великий Лях“ і „Кавказ“, зробили українського поета у царського престолом так підозрілим і так нелюбим, що єго покарано так нелюдяно строго, хотяй єму не могли доказати ніяких революційних справок.

„Сон“ — є се дивачня сатира, опис фантастичної подорожі через пекло на землі під впливом Дантого і Міцкевича — подорож з України до Петербурга, відбута у сні. Поетові здається, що він знісся понад землю і прашався зі світом, „Свої люті муки в хмарі заховаю“. Він літає понад Україною „небогою удовою“, де соловейко в темнім гаї сонце зустрічає, де верби над ставами зеленіють, а тополі стоять мов сторожі коло городів.“ Однак ся гарна країна викликає у него тужливі почування, бо він чує людський плач і тому хоче полинути єще дальше за хмари, де нема ні власти, ні кари.

„Он глянь! у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушце, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину, —
Єдину надію! — в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он — де під тином

¹⁾ Політичні поезії Шевченка з 1840-их років, між ними і „Сон“ були вправді видані поруч поезій Пушкіна, заборонених в Росії в однім зошиті „Русской Библиотеки“ 1859, але в такій покаліченій формі, що навіть видавці не важилися їх поширювати.

Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш? Очі, очі!
На-що ви здалися?
Чом ви з-малку не висохли,
Слізми не злилися?
То покритка по-під-тинню
З байстрам шкандибає, —
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають,
Старці навіть цураються...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок
Душі пропиває.¹⁾

Він летить даліше і бачить в долині снігові поля, ліси, багна, туман і пустку, але ніде ані сліду людського життя. Але під землею гудуть кайдани. „Чого ти шукаєш під землею“? Се живі люди, в кайдани забиті, які виносять з шахтів золото, щоб пельку залити неситому; се каторжні — засуджені на примусові роботи. А за-що? Се знає лише він—Вседержитель, а може й він не добачає... Потім бачить сонний поет місто із стома церквами, збудоване на багнах, повите чорними хмарами. В сім місті роїться від уніформованих людей, які кличуть гурра і він довідується, що відбувається парада. Він йде відтак в палату і бачить єго самого „високого сердитого“, а обік його була жінка „мов опеньок засушений, тонка, довгонога...²⁾ Над Невою дивується поет ізза многих палат і памятника Петра Великого і вибухає обуренням:

... Дивлюся я:
Палати, палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий:
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво! Оттут крови
Полито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена
Аж чудно дивиться,
І дзигарі тельнякають.

От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“

¹⁾ Німецький переклад Артура Боша.

²⁾ Цар Микола і цариця. Сі стрічки мали найбільше вражати російського царя.

Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая¹⁾ доконала
Вдову — сиротину.
Кати, кати, людоді!

Наїлись обов,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко міні стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, заміраю.“

Відтак переноситься фантазія поета в часи Петра Великого і закликає тінь згаданого вже гетьмана Павла Полуботка. Поетові здається, що він чує его голос:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав

Благородними кістками!
Поставив столицю
На їх трупах катованих,
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!... Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік — віки.“

Коли замовк сей голос, покривається небо хмарою білих птиць: се душі козаків, котрі мусіли працювати при осушуванню багнів над Невою і там погинули, коли Петро Великий велів будувати нову столицю. Вони кричать і голосять і проклинають свого гнобителя:

„І ми сковані з тобою,
Людоді, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину,
Тай порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютій кате,
Проклятий, проклятий!“

Хотай Шевченко запозичив зовнішній мотив сеї фантастич-

¹⁾ На гранітовій скалі написано: „Petro primo — Catharina secunda“.

ної подорожі через земске чистилище у Дантого і хочайся поема впрочім не має нічого спільного з великанським твором Італійця, то тим більше вплинув на него Міцкевич, а головню епілюю до дивачної любовної драми „Dziady“ послужив Українцеві за взір. Оба поети відносять то само вражіння із пустої країни по дорозі в Росію.

У Міцкевича :

„Oko nie spotka ni młasta ni góry,
Żadnych pomników, ludzi ni natury;
Ziemia tak pusta, tak niezaludniona,
Jak gdyby wczora wieczorem stworzona.“

В обох поезіях описується парада (у Міцкевича дуже обширно) і оба поети підносять з сарказмом, як цар приказом своєї власти немов чарами, поставив столицю на болотах.

Міцкевич писав:

„ błotne okolice
Car upodobał i stawić rozkazał.
Nie miasto ludziom, lecz sobie stolicę...
W głąb ciekłych piasków i błotnych zatopów
Rozkazał wpędzić sto tysięcy palów.“

Цікавим є факт, що величава статуя, яку Катарина II. казала поставити французькому артистові Фальконетові (Falconet), щоби звеличити Петра Великого, натхнула трьох найбільших поетів польської, російської і української літератури. Пушкін бачив в „мідянім їздці“ символ побідоносного, непоборимого царства і він вдунув коневі з кричі життя, щоби подопгав копитами ворогів Росії. Поляк і Українець уважали, кождий зі свого національного становиска, могутнього царя втіленим народним ворогом і Міцкевич, який протиставив памятник на невскім побережю статуї миролюбивого цисаря Марка Аврелія в Римі, писав:

„Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda,
Druga carowa pamiętnik stawiała.“

Шевченко був о много більше спонуканий, вказати виразно на ініціаторку памятника, бо Катерина докінчила діла знищення Українства, зачатого Петром. Представлення Шевченка артистично не може міритися з представленням Міцкевича. На всякий случай посвідчають факти, в як високім степені мусіла займати східно-європейську фантазію особистість російського „будівничого“. Не обійшлося без сего, щоби Шевченко в часі свого побуту в Петербурзі не подивляв „мідяного їздця“, а Мих. Мікешин писав про него 1876: „Великанська статуя Петра Великого тяжіла на нім немов яка візія, так що він попадаючи в патос і звернений до статуї царя, нераз кінчив поетичними деклямаціями.“

Коли поемі „Сон“ мушу відмовити висшій артистичної вартості, подибую за се глибоку оригінальність в містично навіяній політичній поемі „Великий Љох“ 1845, саме тому, що она звязана з народними виображіннями. Сей незвичайний твір, який Шевченко назвав містерією, має в своїм пророчім тоні і страховиннім настрою деякі натяки на „Dziady“ Міцкевича і польсько-українську школу. Але ся поема є невідклично оригінальна і походить зі старого народного українського повіря, що Україна мусить бути цілком знищена, колиб Москалі докопалися до могили, де сховані скарби Хмельницького.

В першій часті літають над Суботовим три птиці, білі як сніг і сідають на вежі старої церкви. Се духи нещасних дівиць, які засуджені літати і які не можуть скорше дістатися до раю, аж буде розкопаний великий льох. А що саме они завинили? Першу покарано, як она оповідає своїм товаришкам, за се, що она перейшла гетьмана Богдана Хмельницького з повними ведрами¹⁾, не знаючи, що він поїхав в Переяслав присягати Москалям на вірність. Колиб она була се знала, то радше булаби розбила ведра, або в затроєній воді разом зі всіми булаби знайшла смерть. Друга мусіла перебувати в чистилищі, бо напоїла в Батурині коня царя Петра. Коли Москалі спалили славний Батурин²⁾ і убили Чечеля³⁾, як також ціле населення з виїмком старої жінки і дівичі, яку цар по битві під Полтавою примушує, щоби напоїла его коня. Она робить се і паде мертва. Третя вкінці усміхнулася до позолоченої галери цариці Катерини, коли она відбувала Дніпром свій тріумфальний похід. Дівчина ся не знала, - онаж була еще дитиною, - якого лютого ворога України она поздоровила. Пташки летять дальше і ночують в Чуті, в лісі над старою Січчю.

Відтак показуються три ворони; алегоричні натяки на Україну, Польщу і Москву. Перша ворона (Україна) оповідає, як гетьман робив інтереси на козацькій свободі і продав її московським боярам. Она полетіла аж на Сибір, де она вкрала від одного декабриста троха жовчі. Она робить дальше натяк на долю України в часі шведської інвазії, як знищено Ромни і Батурин, як Полуботка засудили у в'язниці і як козаки мусіли поселяватися в Фінляндії, щоби будувати канал над озером Ладога. Вкінці нарікає она на се „що Москалі шукають в могилах „древностей“,

¹⁾ Після народного українського вірування значить се принести щастя комусь.

²⁾ Резиденція Мазепи.

³⁾ Полковник Мазепи.

бо в хатах вже нема що взяти і она предсказує час, коли виступить Гонта, щоби все плюндровати і нищити.

Друга ворона (Польща) чваниться тим, що була в Парижі і пропила три золоті з Радзівілом і Потоцьким. Трета (Москва), каже, що она з Татарами шаліла, з мучителем (Іван Грізний) господарила і з Петрухою (Петро І) пила. Она картає трьох російських державних мужів: міністра Клейнміхеля, який мав в часі будови миколаївської залізниці (між Петербургом і Москвою) обікрасти державну касу; барона Корфа, шефа „III отдѣлення“ і славного історика Карамзіна, який накликавав своїм меморіалом „про стару і нову Росію“ Александра І. до національної політики.

В III часті виступають три лірники. Они наміряють іти в Суботів, щоби співати при поминальнім богослуженню за Богдана Хмельницького. Они вважають відлітаючі ворони за злих передвістунів і один з них хоче співати про Жовті води¹⁾. Они йдуть спати під Берест коло великого льоху. На другий день зачинають они копати коло льоху; на третій день докопалися до муру, спочили і сторожили, щоби не зроблено доносу до начальства в Чигирині. Російський ісправник довідався про се і прийшов, щоби завалити склепіння підземної гробниці. Замість скарбів знайшов однак лише кілька кістяків. Розчарований і озлоблений ісправник казав арештувати і вибити трьох лірників.

В такий спосіб розкопали Москалі малий льох в Суботові. Великого льоху однак они еще не знайшли... Україна — се є заслоне не значіння алегоричної поеми — еще не загинула цілком.

Вершок своєї поетичної діяльності досягнув Шевченко по своїй думці у знеслій рефлексійній poemі „Кавказ“ (1845)²⁾; відпис сеї поеми післав Шевченко авторові „Dziad-iv“, який перебував в Парижі. Поему присвячено пам'яті з'українщеного Француза графа Якова де Бальмена, котрого післано з російською армією у Кавказ офіцером і який погіб в бою з Черкесами. Тут показується найліпше основна ріжниця, яка заходить між Шевченком, а російськими байроністами. Шевченко не вихвалює прегарної країни, якої впрочім він сам не бачив, як се було у Пушкіна і Лермонтова; еще менше интересується він боями і романтичними епізодами, він не поглиблюється також ані у свій власний правдивий, ані в удаваний „Weltschmerz“. Для Шевченка є Кавказ, де

„Спокон-віку Промотея
Там орел карає,

¹⁾ Де Хмельницький побив Поляків 1648 р.

²⁾ Німецький переклад Юлії Віргінії, О. Гринця і Шпойнаровського.

Що день божий довбе ребра,
Серце розбиває;

символом людської нужди і людського стремління до свободи, при чім тільки героїв пролило свою кров, як і сей французький приятель, який не боровся за Україну, але „як жертва царської лютої мусів випити з московської чаші московську отруту“.

„За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі.“

Моральне обурення поета звертається насамперед проти миколаївської системи, яка „од Молдованина до Фінна“ своїми забавками здобування поневолює вільного духа і каже проливати ціле море крові і сліз. Він картає брак серця сеї державної штуки, яка має лише на цілі „будувати в'язниці і кувати кайдани.“ Але поет не остає лише при сім. Їго міркування обіймають цілу цивілізацію з її удаваною побожністю, гіпокризією і жадобою зиску, він висміває фалшиве християнство і некультурність, яка шириться від Сибіру аж по Кавказ і „в ім'я Христа запалила тихий рай.“

„За кого-ж Ти розпинався,
Христе, Сине божий?“

Але поет не попадає в цілковиту розпуку, бо „душа не вмірає, не вмірає воля „і — мимо приказів влади — не скує живого слова“. Він вірить, що всюди настане право і свобода, хоч-тяй ще мусять течі ріки червоної крові. І тому:

„І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся — поборете:
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая.“

Є вдачі, які по сильнім спалахкотінню молодечого пориву до свободи з роками стають уміркованими, знесилюються, резигнують і годяться з дійсними обставинами, чи то з браку відваги, чи зі старечої вигідності. Шевченко не був одним з тих. Він остав вірним своїм ідеалам молодости. Зі заслання вернув той сам поет-борець, яким его тамтуди заслали. З „царством“ не міг він ніколи заключити компромісів, хоч-тяй він був безсильним і як Красінський в „Іридioni“ мігби був сказати: „там potęga się urodziła, gdzie lutnia nie brzmiała nigdy, gdzie na czole, zamiast wianka mirtu, sprzęgały się twardej miedzi blachy, a w duszach mężów nie było rytmu, ni swawoli — jedno była woła...“

Вже в Нижнім Новгороді написав Шевченко насмішливу поему „Юродивий“, яка була може уривком плянованої алегоричної сатири „Сатрап і Дервіш“. Тут він ставить на позорище ремісників „фельдфебеля царя“, капраля Гавриловича Безрукого¹⁾ та п'яного унтера Долгорукого²⁾. „Не вам, не вам, в мережаній ліvreї доносчики і фарисеї за правду пресвятую стат' і за свободу! Розпинать, а не любить ви вчилися брата! Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом?... О зоре ясная моя³⁾! Ти вела мене з тюрми, з неволі як-раз на смітничок Миколи (= російська столиця)! І світиш і гориш над ним огнем невидимим, святим, животворящим, а із гною встають стовпом передо мною його безбожній діла... Безбожний царю, творче зла, правди гонителю жестокий! Чого накоїв на землі?“

Раз в життю потрясло сильну віру Міцкевича в Боже провидіння, а іменно у в'язниці в Вильні, де він згадуючи терпіння польського народу, забуває на свої власні нужденні терпіння серця і у знеслій „Імпровізації“ визиває самого творця світа в імени мільонів душ до бою, щоби зробити справедливість. Побожний Шевченко при своїм погляді на відносини в Росії, прибувши до Нижнього Новгорода, так зворушився і попав в таку розпуку, що у висше наведеній поезії звертався просто до Бога і питає: „А ти всевидящее око! Чи ти дивилося з висока, як сотнями в кайданах гнали в Сибір невольників святих, як мордували, розпинали і вішали? Око, око! не дуже бачиш ти глибоко! Та спиш в кіюті...“

Єще більшим став розстрій і чорна розпука хорого поета в Петербурзі.

„Я не нездужаю, — нівроку, —
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось... Болить,
Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: царь Микола
Її прислав, а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,

¹⁾ Д. І. Бібіков (з одною рукою) генерал-губернатор в Києві 1835—1856.

²⁾ Князь Димитрій Д. Долгорукий, шеф жандармерії в Києві в тім самім часі.

³⁾ Се є увільнення зі заслання і поворот до Росії.

Та добре вигострить сокиру.
Тай заходиться вже будить.
А то проспить собі, небога,
До суду божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного
Та візантійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого!¹⁾

А коли він проходжувався в посліднім році життя над Невою, де він провів тільки многонадійних, повних жадоби діл днів як артист і поет, не міг позбутися все таки журливих гадок. „Як би ми не похилилися як раби, то не стоялоб над Невою отсих осквернених палат. Булаб сестра і бувби брат, а то нема тепер нічого ні Бога навіть, ні пів-Бога. Псарі з псарятами царять, а ми до-тепні доїзжачі хортів годуємо...“

¹⁾ Німецький переклад Остапа Грицяя.

VII.

Апостол справедливости.

Колиб Шевченко був написав лише балляди, політичні сатири і народні пісні, бувби вже без'услівно першим поетом України. Але через его знеслу ідеальність, его правдиво людський спосіб думання поширилося его літературне значіння далеко поза національно-язикові границі і запевнило ему певне і трівке місце у світовій літературі. Бо Тарас Шевченко був не лише національним поетом, але також універсальним духом, світильником людськості.

Мученик за свободу, для якого біблія була від дитинства найбільш улюбленою лектурою — також і на заслання — був передовсім релігійної вдачі. Він знав, що любов сильніша як пімста; тому він міг прощати — також своїм ворогам, бо всі люди, а особливо всі терплячі, нещасливі є братами, і також сковані мученики могли простити вміраючому цісареві Неронові.¹⁾ „В розмовах Шевченка“ — говорить Костомарів у своїх споминах з р. 1876 — „не помічав я сеї неохоти супроти гнобителів, яка продирається подекуди в его поетичних творах; противно він дихав любовю і тугою за сим, щоби вирівнати всі національні і соціяльні непорозуміння і мріяв про загальну свободу і братання всіх народів“.

Ся тепла релігійність полишила глибокі сліди в его поезіях. „Жива душа поетова святая“ — пише він — „жива в святих своїх речах і ми читая оживаєм і чуєм Бога в небесах.“ Про обізнання Шевченка з божим словом свідчать не лише численні цитати з біблії, наведені як мотто его поезій, але також численні поетичні парафрази псалмів Давида і розділів з книг пророків. Так як польські поети від Кохановського почавши, бачили в історії терпінь Жидів відбитку для свого власного народа, не обійшовся Шевченко без сего, щоби віднести слова великого псалмопівця до України. „На ріках круг Вавилонa під вербами в полі сиділи ми і плакали в далекій неволі і на вербах повішали органи глухії“. Або коли хоче нап'ятувати гріхи своїх земляків, повторяє він

¹⁾ В поемі „Неофіти“.

в поетичнім переспіві слова Осії: „Верни Ізраїлю до Єгови, твого Бога! Бо через власну провину падеш.“

Я думаю, що ключем до внутрішнього життя Шевченка є містична поема „Тризна.“ Она була написана в осени 1843 і присвячена княжній Варварі Миколаївній Репнін. Се є чудове самопризнання, а що оно написане в російській мові, заслуговалоби на поетичне місце в російській літературі. Понурий зміст є аналізою долі поета, яка терпить у стремлінню до недсяжного ідеалу. По моїй думці нема ніякого сумніву, що під помершим приятелем розумів Шевченко себе самого і що в сей спосіб натякнув на своє духове відосібнення, свій ідеалізм і свою душевну боротьбу.

Дванайцять молодих людей збирався кожного року в означенім дні на святочний пир, щоби обходити пам'ять померших. Наперед нашкіцовані молодечі літа незабутнього приятеля, такі сумні як дитячі літа Шевченка. „Дитячий сон зник як полохливий голуб і скрута вдиралася мов злодій в его роздерте серце і ссала жаждучими устами его невинну кров. О коби він міг лише схопити гнівливою рукою земську кулю разом зі всіми земськими плазунами, здусити і кинути в пекло...!) Хто не вірить, не може сподіватися. Що тут поет говорить сам про себе, виходить і з сего, що він в поезії питає: „Де кінець світа і неба?““)

Згадуючи рідну землю молиться молодець до Бога о справедливість і свободу і плаче гірко при згадці на історію своєї вітчизни. Він вчить, що загальне добро треба добувати любов'ю, що треба постояти за народ з великодушною рішучістю і жертвувати землякам життя, гарний дарунок Бога... Але в особистих зносінах остає молодець сам один і незрозумілий між чужими. Він відчуває тяжко свою самоту і вяне на чужій землі як осінній цвіт. „О горе мені — зітхає він — чому я покинув щастя невинности, мій рідний край? Чому я блукався? Що осягнув я на чужині? Тут не стрічаю нікого рівного мені, тут я жебрак, бідний зарібник, простий робітник. Самітний чоловік терпить далеко від вітчизни і его з'їдає горяче бажання бути єї хосенним, аж доки він не вмере...“

Чи не маємо тут перед нами образу Шевченка в Петербурзі, якого товариство все таки уважало „хахлом“, де він як ученик

1) Тут здається мені згадав Шевченко звісну оду „До молодости“ Міцкевича, де порівнюється молодця з Гераклем, який дусить в колисці вужів.

2) Порівнай вже згаданий епізод з его дитинства.

академії не міг розвинути свого артистичного талану до повного розцвіту і де туга за Україною ніколи не погасала?

В сій поемі поробив Шевченко також інтересні натяки на літературне життя в російській столиці і показав в темних висловах, як далеко стоїть його поетична індивідуальність від Пушкіна і російських байроністів. Там говориться дословно: „Він не оповідав про свої щоденні події в формі потішних романів; він не відслонював ран душі або темряви ріжних снів, він не поклявся байронівським мракам, не обмавляв ничтожної маси своїх приятелів і він не був таким, як сей космополітичний філософ, котрий незмінно шпирав в ідеях Канта і Галіле'я...“ Сі натяки відносяться певно до Лермонтова і Пушкіна, автора поезії: „Чернь“. Кого мав на думці під „космополітичним філософом“, тяжко вгадати. Чи мавби ним бути Белінський?

Основну різницю характерів Пушкіна, Лермонтова і Шевченка можнаби пояснити на літературнім прикладі. Всі три написали поезію під заголовком „Пророк“ і всі три ріжно розуміють єство і задачу поета. Пушкін бачить в пророці передовсім поета з божої ласки і віщуна, який в покликаний до сего, щоби сповнити божу волю і запалити божим словом серця людей. Лермонтов підносить (1841) в своїй поезії занепізану судьбу поета-пророка, як його обдертого і бездомного люди висмівають, коли він опускає свою пустиню. Однак Шевченко підчеркує в „Пророці“, написанім над Аральським озером 1848 пророче звання поета як стремління: викликувати любов і ширити світло.

„Неначе праведних дітей,
Господь, любя своїх людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістить,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люди, і молились
Йому, і сльози знай лили.
А потім?... Люди, род лукавий,
Господню святу славу
Розтлили... і чужим богам
Пожерли жертви, омерзились,
І мужа свята — горе вам!
На стогнах каменем побили,
І заходилися гулять,
Святою кров'ю шинкувать.

І праведно Господь великий,
На вас на лютих, на вас диких
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми мурувать,
І — роде лживий і жестокий! —
Во-місто кроткого пророка —
Царя вам повелів ізбрать!¹⁾

Як ми вже знаємо, мали панславістичні тенденції революційного товариства св. Кирила і Методія релігійну закрутку. Тому і не обійшлося без сего, щоби Шевченко не симпатизував з сим товариством, як з чисто гуманних причин, так і зі спеціально славянських. Бо Шевченко почував себе завжди Славянином в душі Колляра і тому не мав ненависти супроти Росіян і Поляків як таких. Він же ж мав між Москалями деяких зі своїх найліпших приятелів і покровителів і він знав дуже добре, як тяжко стогнав російський сільський народ під Миколаївським ярмом.

Вже в кровавих „Гайдамаках“ боліє поет над сим, що „про-лито кров дітей старих Славян“. Славянські симпатії не дозволяли однак Шевченкові ніколи на се, щоби він забував на національно-політичне і соціальне положення свого власного народу, який саме гнобили славянські брати. Він ганить також своїх земляків за їх славянофільство.

В зворушаючій „Посланню до мертвих і живих і ненароджених земляків моїх в Україні...“ ганить він Українців за їх манію до всего чужого: они чваняться сим, що читають Колляра, Шафарика і Ганку і в славянофіли пруться і всі мови славянського люду знають, а їх власна їм незвісна...

Найсильніший вислів знайшов его гуманний панславізм в поемі „Бретик або Іван Гус“ 1845, присвяченій чеському славістові П. І. Шафарикові²⁾. У вступі вихвалює Шевченко славного славіста і дослідника літератури, бо він „в попелі глибоко прозрів смілим орлиним оком і засвітив світоч правди і волі...“

В кінці молиться поет до Бога, „щоб усі Славяне стали

¹⁾ Німецький переклад О. Грицяя.

²⁾ Замилування Шевченка до вченого Шафарика походить імовірно звідси, що его приятель Бодянський саме тоді займався перекладом „Славянських старинностей“, а 1843 р. видав в Москві переклад твору Шафарика: „Slovanský Národopis“ п. з. „Славянское народописание.“

[В стихах: „І Славян семью велику

Во тьмі і неволі

Перелічив до одного“,

бачивби я доказ на се, що Шевченко знав „Slovanský Národopis“, де був саме статистичний огляд Славянщини. (Зам. перекл.)]

добрими братами і синами сонця правди і єретиками, як Констанський єретик великий.“

Поетичне оповідання про мучеництво Івана Гуса є підартистичним зглядом менш важне, але воно є дуже помітне як одушевлений поклін протестантові зі сторони православного і як пламенний східно-європейський протест проти примусу совісти. Це просте оповідання представляє в короткім перегляді реформаційні стремління Гуса і його відважну боротьбу з папством і досягає свій вершок в апотеозі на кострі.

Також супроти Поляків не був Шевченко в ґрунті річи ворожо настроєний. З многими провідниками польських революційних заговорників заприязнився він дуже щиро, коли ділив з ними судьбу на заслання. Найліпший доказ на ці приязні відносини дає нам переписка, яку вів поет з польським письменником Брониславом Залеским (1853—1857)¹⁾. Тут згадується про цілий ряд польських приятелів Шевченка.

Залеский являвся єго найщирішим приятелем. Не менше милі є єму з одної сторони радикальні поети Едуард Желіговський (Антін Сова), з другої сторони латинський парох в Оренбурзі, Зельонка. Обоє шанує український поет. Неповне історичне ображення поета було причиною, що він осуджував історичну боротьбу між Українцями і Поляками односторонньо і зводив принципіально на церковний конфлікт. Свому найліпшому приятелеві Залескому присвячує Шевченко одну поезію, в котрій хвалить часи, коли не було ніякого примусу до церковної унії Українців з Римом і коли то Українці з Поляками браталися. А в одній поезії з р. 1850 нарікає Шевченко: „А ми браталися з Ляхами, аж поки Сигизмунд III. з проклятими єго ксьондзами не роз'єднали нас. Оттак те лихо діялося з нами. Во ім'я Господа Христа і Матери Його святої Лахи прийшли на нас войною. Єзуїти осквернили святі місця; кров пролили і на нашій землі поросли могили неваче гори.“

Наслідком зближення Шевченка до Поляків було се, що по повороті до Петербурга питав єго Желіговський о раду перед заснованням політичної часописи, тай другі Поляки прийняли єго сердечно, а се було тим природнійше, що він вже за часів свого артистичного і літературного виступу з початком 1840 приставав там з многими Поляками і они єго найвчаснійше почали величати.

Величають російського автора „Мемуарів стрільця“ за се, що

¹⁾ Гляди „Кіевская Старина“ 1873.

він ввів своїми сільськими оповіданнями літературну війну проти кріпацтва. „Я не міг — писав Іван Тургенєв — віддихати тим самим воздухом з тими, котрих я ненавидів. Се було конечне, щоби я віддалився від своїх ворогів, та щоби напав на них з далека о много сильнійше. Перед моїми очима мав сей ворог певну форму і носив звісне імя: Кріпацтво. Під сим іменем збирав і концентрував я все, проти чого я рішився бороти аж до кінця і з яким я ніколи не помирився. Се була моя ганцібалева присяга.“

Еще з більшим правом можна сказати про Шевченка, що він не тільки зложив ганцібалеву присягу, але що він остав її вірним до послідного віддиху. Его ціле життя було непереривною боротьбою проти сеї соціальної недуги і саме тому, що его самого випущено з кігтів кріпацтва, відчував він тим глибше пониження народа, котрий мусів еще мучитися по невольничому під сим ярмом. А для Шевченка було економічно-соціальне кріпацтво не найгірше: саме з моральних причин мусів він поборювати сего ворога на життя і смерть.

„Коротка історія мого життя, яку я нашікував в отсім простім звіті Вам до вподоби — пише він при кінці своєї короткої автобіографії в „Народнім Читанні“ 1860 — коштувала мене, як мушу признати, о много дорожче, як я сего сподівався. Що за темний ряд страчених літ! І щож я роздобув вкінці у долі всіми моїми стараннями? Голе життя... погляд на мою минувшину. Она є страшна, тим страшнійша для мене, бо мої власні браття і сестри, котрих я не міг згадати в моїй біографії, по нинішний день кріпаки¹⁾. Так мій пале, кріпаки по нинішній день!“

Як доказ его обурення на кріпацтво згадаємо один епізод з его побуту на Україні коло 1840. Шевченка запрошено до одного дідича; коли господар бив свого слугу, розхвилювався гість так; що вхопив за свій капелюх і вийшов—не попрощавшись. Дня 19. лютого 1861 відвідав один знакомий хорого поета. Шевченко опершися на лутку вікна, питав неспокоїно: „Як маєтесь? Чи є свобода? Чи проголошено царський маніфест?“ В німім погляді приятеля читав Шевченко заперечуючу відповідь; він сховав лице в руки, впав на софу і плакав. Маніфест в ділі освободження російських селян підписав вже в дійсности цар Александер II; однак з огляду на можливі неспокої відсунено трохи его проголошення і Шевченко помер один тиждень пізнійше—сей Мойсей,

¹⁾ Рідню пущено безпосередно перед его смертю на волю.

який вправді побачив обіцяну землю, якому однак не судилося повести туди свій народ. Александер Герцен писав з повним правом у своїм „Колоколі“ в цвітні 1861 р: „26 лютого (10 марта) помер в Петербурзі український поет Т. Шевченко. Шкода, що бідний страждалець замкнув свої очі так безпосередно перед обіцяним визволенням! Хто мав більше право співати сего дня, як не він? Але на всякий случай добре, що зірниця сего дня вже за его життя освітила его останні дні“.

Ледви чи є яка більша поезія Шевченка, в котрій не говорилосяб посередно, або безпосередно про кріпацтво: „Сон“, „Кавказ“, „Великий Лях“ і т. д. Кріпак-слуга Ярема в „Гайдамаках“ мусить мовчки слухати і сміятися, щоб люди не дізналися, що він укривав в серці, а в „Холоднім ярі“ обвинює поет сильно властителів кріпаків: „Ви — розбійники неситі, голодні ворони! По якому правдивому, святому закону і землею, всім даною і сердешним людом торгуєте?“ Новелі, писані по російськи майже без виїмку говорять про долю кріпаків. В новелі „Музикант“ представляє поет українського кріпака, який вкінці викуплюється і щасливо жениться, „Артист“ представляє маляра. В оповіданні „Матроз“ просить один моряк, який відзначився в кримській війні, щоб его сестру в нагороду за его хоробрість увільнено з кріпацтва; „Варнак“ (українська назва засланця випущеного зі Сибіру) — се історія терпінь Українця, засланоного до Оренбурга, а поезія „Петрусь“, споріднена з українською народною піснею, відноситься до українського свинопаса, якого любить молода жінка генерала і яка намовляє его отруїти мужа. В суді признався Петрусь сам до убійства і его вивозять на Сибір.

У всіх сих темах відбивається більше або менше власна доля Шевченка. Тут замічаємо, як далеко стояв він від російського байронізму. Для него не був „кавказкий полонений“ дійсно ніяким романтичним героєм á la Печорін і єму не могло прийти на гадку оброблювати естетично того рода постати.

Чим Шевченко ставав старшим і самотнішим, тим більше мучила его нещасна доля его вітчизни. „І не в однім отсім селі — співав він над Аральським озером (1848), а — скрізь на славній Україні людей в ярма запрягли пани лукаві. Гинуть в ярмах лицарські сини, а препоганії пани жидам, братам своїм хорошим, остатні продають штани...“ Гадка про моральні наслідки кріпацтва затемнює навіть его ясне розуміння іділічного сільського життя. Се кривавить его серце і в часі заслання (1850) нарікав він в Оренбурзі:

„Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То виб елегій не творили,
Та марне Богаб не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За-що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Щоб у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!
Не називаю її раєм
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом, край села:
Мене там мати повила
І повиваючи співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину; в тім гаю
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матірь добрую мою,
Ще молодую, — у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині..., а ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм поголили;
А сестри... сестри? Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости, чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете.¹⁾

Вже перед засланням понав поет в сей пессимізм, який виразно виступав у великій поемі „Кавказ“, де він підносить проти самого Бога саркастичну скаргу:

„Не нам на прою з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:

¹⁾ Німецький переклад Артура Боша.

Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замість
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!"

Але з сеї дуже глибокої розпукі ратує поета його релігійність, його сильна віра в Боже провидіння і се не є чистий випадок, що найобширніші твори його послідної доби навіяні релігійним духом, а іменно: легендарні оповідання „Неофіти“ і „Марія“ (1857-1858).

„Неофіти“ (Ново-охрещені) є культурним образом з першого часу християнства за панування Нерона; він представляє мучеництво перших християн. Молодого Алкида, сина матери-поганки навертає апостол Петро на християнство і з іншими неофітами приводять його з Риму в кайданах. Мати шукає його довго на дармо, знаходить його вкінці в Сиракузах, але не може відвідати його у в'язниці. Она вертає до Риму, щоби у самого цісаря випросити помилування для него. Очевидно на дармо. З нагоди великого свята в римській столиці привозять назад полонених християн із Сиракуз, щоби в колізею пожертвувати їх диким звірятам. В розпучі бє мати головою до мурів в'язниці і мусить придивлятися, як Алкида ведуть на арену... як кати потім кидають пороздираного трупа до Тибру, щоби ним накормити риби. Бідна мати, яка дотепер жертвувала богині Венері, просить пораз перший Розп'ятого на хресті і Спаситель робить велике чудо: душа тяжко іспитованої матери виратована і она почуває в собі силу божого слова.

Іван Франко говорить, що не знає ніякого поета в світовій літературі, який представив висший ідеал матери. Етичне значіння поеми є в дійсности знесле. Але артистично не стоїть она на рівній висоті і брак клясичного образования автора даєся все таки відчути.

Як Красінський в „Іридїоні“, так і Шевченко мав російське царство перед очима. Коли він говорить про державу Нерона, говорить він виразно „що Росії єще тоді не було“, мандрівку шукаючої матери на Сицилію порівнує він з мандрівкою на Сибір. В прольозі натякає він також виразно на патріотичну тенденцію сими словами: „подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила, щоб слово людям серце розтопило і на Україну понеслось, і на Україні святилось те слово, божее кадило, кадило істини... Амінь.“

В противенстві до сего страшного культурного образа з історії християнської церкви стоїть ідиллічна, народна і наївна

ніжність біблійного оповідання „Марія“ — віддаючи чисте блаженство матери пресвятої Діви і народини Спасителя в щирих мельодійних стихах. Зі змісту вистане навести тут кілька проб:

„Все упованіє мое
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє, —
Все упованіє мое
На тебе, Мати, возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Непорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест—кайдани донесли
До самого, самого краю!
Достойно — пігая! Благаю,
Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о всеблагая!
А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святу доленьку твою.

А нині—плач, і скорб, і сльози
Душі убогої — убогий
Остатню лепту подаю.

Огонь заклонувся вже,—годі!
Уже розжеврівся і—шкода!—
Даремне сила пропаде,
До крові дійде, до кости
Огонь той лютій, негасимий,
І, недобитая, за сином
Повинна будеш перейти
Огонь пекельний. Вже проро-
Тобі вже зазирає в очі [чить,
Твоє грядущє. Не зри!
Сльозу пророчую утри,
Заквітчай голову дівочу
Лілями, та тим рясним,
Червоним маком, тай засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде!¹⁾

Страх Господен, сильний як скала, осолоджував послідні поетичні години зломаного кобзаря і піддержував его еще і в найприкрійших хвилях. Его власне життя було вже розбите, надія на домашнє щастя знівечена і ніяка будучність не усміхалася втомленому мандрівцеві знад Аральського озера. Але про людський поступ, про щасливу будучність своєї України він не сумнівався.

„Меніж, мій Боже, на землі подай любов, сердешний рай, любов до справедливости і більш нічого не давай... Умруть ще незачатії царята і на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син і буде мати і будуть люди на землі...

Сонце сходить і настає день.“

Тарас Шевченко став багатшим, як він міг собі коли сего бажати... Любов народа буде для него найгарячішою нагородою, а в історії всесвітньої літератури здвигнув собі пам'ятник... тріvkійший від криці.

¹⁾ Німецький переклад А. Поповича.

VIII.

Поет жіноцтва.

Образ, який я хотів дати про літературну личність Шевченка, був би неповним¹⁾, колиб я не узгляднув его еротичної поезії. Правдивого кобзаря здаєсь можна так само легко пізнати по жіночих піснях, як по козацьких „думах.“ Я сказав би навіть, що артистична сила Шевченка лежить о много більше у сконцентрованій іділлі, як у властивій епіці. Его поезія є більш жіноча — в найліпшій розумінню слова — як мужеська.

Особисті досвіди Шевченка в любові відбиваються в его поезії докладно. Правдивої, щасливої любови він майже не знав; для его особистих переживань на сій області нема майже ніякого місця в его піснях. Образ Оксани, малої пастушки слідував вправді за поетом через ціле життя, але се радше продукт ідеалізуючої фантазії, як конкретний спомин пережитого любовного щастя. Одиною дівчиною, про яку Шевченко „мріяв“ і з якою був офіційально заручений, була українська служниця Лукерія і її — негідну — її одинокую він зробив вічною в своїй пісні. Се сталося 6 серпня 1860, коли він в Стрельній присвятив її малу поезію, в якій він в дуже зрезинованім тоні висловлює надію, що она єму pomoже нести великий тягар життя та підійме его з глибини. Поет як звісно під сим зглядом дуже розчарувався, бо Лукерія не була зовсім спосібна бути потішаючою і ратующею товаришкою життя хорого, чутливого поета. І его гірке розчарування відноситься імовірно до неї в одній малій поезії три місяці пізнійше, в якій він говорить про свої пляни на будуче. Він хоче збудувати хату з городом, де міг би відпочити; але і тут „ти приснишся і запалиш рай мій самотний.“

Про горе свого власного серця говорить Шевченко взагалі дуже мало і се дуже характеристичне для его скромности і для его покійного альтруїзму, що він завсіди ставить свою власну особу по-заду. Тут знова показуєся, як далеко був він віддалений від „байроністичної мраки“. Ніколи не відчуваєся в его любовних піснях торжествуючої пристрасти, або тріумфу любовної розкоші.

¹⁾ Він пробував своїх сил також як драматичний письменник народною драмою „Назар Стодоля.“

Настрій завсіді мелянхолійний і елегійний. Але поодинокі терпіння ховає поет в глибині свого серця і майже завсіді є се самотна дівчина — не самотний молодець — яка нарікає на страчене, або взагалі ніколи не досягнене любовне щастя.

„Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав міні Бог
Ані щастя, ні долі,
Тільки дав міні Бог
Красу, карні очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
Долі — щастя не мала.
Деж дружина моя?
Де ви, добрі люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини — й не буде!...“¹⁾

В двох поезіях під тим самим наголовком: „Хустина“ з років 1844 і 1847 оброблює поет той сам мотив, подібний трохи до звісного російського „Червоного Сарафана“ Мерзлякова. Дівчина шне, співаючи, хустину і очікує надармо любого чумака, зглядно козака. Лише его труп вертає. Хустину, яка мала грати роль при обряді сватання, вішають тепер на хрест на могилі, де вітри з нею граються. Постійність, вірність, лишаються по більшій часті річю жінки. Богата, гарна Катерина (в поезії з р. 1848) приймає в своїм домі трьох Запорожців, які захоплені її принадою, обіцяють, що все зроблять для неї, щоби лише позискати її ласку. Катерина подає їм до відома, що її самотний брат перебуває на Кримі як полонений і она годиться вийти за того заміж, хто виратує її брата. Сі три Запорожці спішають у Крим, щоби досягнути нагороду за виратування. Першого проковтнув вир на Дніпрі, другого вбили на паль в Козлові (Евпаторії), але третій досягає цілі і приводить домів полоненого. Однак тепер показується, що Катерина їх одурила: виратований не є її братом, але її улюбленим. Її сейчас убивають.

„Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славний Запорожці
В степу побратались.“^{2*)}

¹⁾ Німецький переклад Остапа Грицяя, також Ю. Віргіній.

²⁾ Німецький переклад А. Боша.

*) Цитати з поезій Шевченка подавав я після видання В. Доманицького: Т. Шевченко: „Кобзарь“. Друге видання. С-Петербург, 1908.

В жєнщині бачив Шевченко не так улюблену наречєну як матір—се вство, пониженє етичними і соціальними невідрадними обставинами, якє викликувало в нїм почування справедливості і єго найглибше співчуття. „Немає—говорив він—нічого кращого в нашім земськїм раю як молода матір з єї дитиною“. Поет похвальної пісні „Марії“ знав дуже добре, що радощі материнства коштують многих, а напевно і більшу часть жінок дорого і що наслідки кріпацтва були і тут слідні в страшний спосіб. Сю високу гадку про жінку поділяє Шевченко з українською народною поезією і під сим зглядом можнаби єго порівнати з Некрасовим. Єго власні життєві досвіди у високім стєпени також причинялися, щоби єго скріпити в єго моральних поглядах.

Передовсім думав він з обурєнням на всі ті дівчата і матері, яких покинено і по рідинах прогнано. Сєго рода пожалування гідні сотворіння називають в Україні „покритками“, бо носять таку саму ослону на голові як жінки. „До вязниці замикає пан молодого козака, а дівчину пускає „покриткою“ в світ. В поезії „Маленькій Марьяні“ (1844) порівнує поет єї з маковим цвітєм, який пропукає і цвите, доки єго не зірвуть і він зломаний зівяє. Або — додає він — „не цвітиж, мій цвіте новий, нерозвитий цвіте! Зовянь тихо, поки твоє серце не розбите!“

Вже з першої поезії „Причинна“ бачили ми, що в єго народних балладах не бракувало етичного елемєнту: Зведєна дівчина мусіла загинути як жертва людської злоби, а в „русалковім“ мотиві грають байстрюки (діти неправого ложа) велику ролю. Ся моральна тенденція надає також казці етичної вартості і певного реалістичного характеру. Вже в другій поємі „Катєрина“, присвяченій поєтові Жуковському на спомин увільнення з кріпацтва, виступає Шевченко виразно як український поет жінок. „Єго соціальні поезії—говорить Вальдемар Каверєу в своїй малій студії про Шевченка¹⁾—не мають ніякої тенденційної рєторики, але саме в простоті представлення лежить потрєсаючє ділання сих темних нічних образів.“

Катєрина полюбила, мимо остороги родичів, Москаля, який мусів іти походом проти Турків. Она чєкала на дармо на него, породила дитину і єї висмівали як „покритку“. Мати лає єї і радить їй іти до Москви, щоби знайти свою свєкруху. „Хто посадить на могилі червону калину? Хто без тебе грїшну душу поминати буде?“ Катєрина просить горячо о прощєння і опукає вітцівський

¹⁾ Magazin für die Literatur des Auslandes 1878 № 12.

дім, беручи жменю землі з під вишні. „Як тополя стала в полі при битій дорозі, як роса та до схід сонця покапали сльози“. Она цілує невинну дитину, яка нічо не знає і вирушає в дорогу з Києва в Москву, якою ходять чумаки. В морозі і сніговиці, одіта в селянську свиту, з мішком на плечах, в одній руці держить палицю, а в другій хлопчика і так іде она від села до села, аж стрічає slučajно милого. Она хоче кинутися єму в обійми, але пристойний їздець удає, що він її зовсім не пізнає і проганяє її. Її ум поволи запоморочуєся, она благає їздця, щоби він принайменше взяв дитину в свою опіку, коли вже ніхто нею самою не журиться. Вкінці она топиться в ставі. „Чорнобрива Катерина найшла, що шукала. Дунув вітер по-над ставом і сліду не стало.“ В епільозі йде кобзар до Києва в товаристві хлопця — се осиротілий син нещасної Катерини. Втім переїздить берлин (повіз) шестернею, а в нім гарний пан зі своєю женою. Пан кидає гріш жебракам, але сейчас помічає велику подібність хлопця до себе і засоромлений приспішує їзду.

В деяких із сих поетичних оповідань слідний подекуди сентиментальний романтичний елемент, який впрочім є чужий Шевченкові. В російській мові написане оповідання „Сліпа“ малює, як Оксану, дочку сліпої, одним паном зведеної матері, приймають в дім її батька. Він каже застрілити козака, який любить Оксану. Она дуріє і кидаєся в огонь.

В поемі „Сова“ оповідаєся про матір і її сина, якому зазуля віщувала довге, щасливе життя. Коли мати повдовіла, мусіла служити день і ніч, однак она збирала гроші, щоби купити синові жупанок, щоби він міг ходити до школи. Він виростає і стає солдатом. Ніколи не дістає мати від него вістки; она очікує на дармо єго повороту і тратить вкінці розум... на сміх сільським дітям, дражнена „совою“.

Але і в сих романтичних творах не опускає Шевченко національного ґрунту. В „Княжній“ (1847) знаходить княгиня, занедбана своїм легкодушним мужем, розраду в материнстві. Її мала донька доспіває „мов яблучко у садочку.“ Мати купує її в Ромнах азбуку по кунштиках і стереже її „мов горлиця.“ По смерті матери беруть добрі люди княжну в опіку і дають в інститут у Київ. Але князь веде далше своє ледаче життя, хотяй в селі панує голод. Щоб помагати бідним, вертає дочка домів. Одної ночі, коли она сумна чуває в своїм покою, приходить п'яний батько щоби її збезчестити. Чути крик, вибухає огонь і княжну уважають пропащою. Але она вїкла і стає монахинєю в Києві, щоби

спокутувати гріхи батька. Перетомлена умирає в монастирі в Чигирині, де перед тим розказала свою тайну. Вершок сего жанру досягнув Шевченко по моїй думці в іділлі „Наймичка“ (1845)¹⁾. В одній з перших своїх поетичних проб написав Александер Пушкін романсу, де дівчина осінною вечірною годиною крадеся на опустіле місце, несучи в руках тайний овоч нещасливої любови і як она кладе хлопчика на чужім порозі. Так починаєся також іділлічне оповідання Шевченка. Раннім ранком, коли край був ще повитий туманом, іде опущена жінка, щоби при зворушаючій проханню передати чужим людям свою дитину. Щасливий случай хоче, що старі бездітні супруги, Трохим і Настя, беруть хлопчика за свого сина. Рік по сім приходить мати як наймичка до сего дому, щоби бути близько малого Марка і потайки наділяти его всею материнською ніжністю. Коли Марко виріс і жениться, має Ганна, перебрана наймичка, заступити матір на місце помершої Насті. Она не може однак сего перенести легко в своїм серці і йде на прощу в Київ, молитися за свого сина і его наречену. Она вертає з монастиря з многими дарами і виховує потім своїх внуків. Доперва на смертній постелі, коли Марко вертає з довшої чумацької подорожі, відкриває она ему тайну і спокійно вмирає.

Над сим оповіданням лежить якесь особливе сяйво (прим. в описі приготовань до весілля), яке при перекладі на іншу мову затрачуєся. Чутливий елемент є тут вільний від всякої фальшивої сентиментальности, а наївний тон нагадує майже старозавітану іділлію. І треба добре взяти під увагу, чи Шевченко саме в сім жанрі не виявляє своєї найбільшої поетичної оригінальности. Як описувача нещасних, але сильних волею, героїчних жіночих постатей, треба его без сумніву поставити поруч російського майстра Івана Тургенева.

¹⁾ Німецький переклад Шпойнаровського. Сему поетичному оповіданню присвятив І. Франко обширну студію в „Записках Наук. Тов. ім. Шевч.“ за р. 1895.

ЗАКІНЧЕННЯ.

В поезії українського поета Володимира Самійленка (ур. 1864) п. з. „Українська мова“ (1885) порівнює Шевченка з діамантом, „який лежав на дорозі, куди люд усякий ходив і ніхто не пізнав діаманта того.“

Се порівняння видаєся мені у високій мірі влучним. Бо се дійсно тревало досить довго, заки наша мала часть світа довідалася про Шевченка трохи більше, як про само єго ім'я.

В літературі, яка стоїть українській найблище, се є в російській, оставав Шевченко досить довго незвісним і непізнаним, хотяй саме Шевченко був тим, який потягнув між обома літературами незатерту границу. Ми вже знаємо, як остро неприхильно поведився супроти кобзаря міродайний літературний критик Белінський. По появі „Гайдамаків“ писав Белінський в „Отечественних Записках“ 1842: „Сего рода твори появляются исключительно для покрепления и разрады самих авторов и иншої публики они мабуть не мають. Коли панове „Кобзарі“ думают, що своїми поезіями приносятъ найнищимъ верствамъ своїхъ земляківъ якийнебудь хосен, то помиляються. Сі поезіи — поминувши обильність найпростішихъ висловівъ — не мають ніякої природности в концепції і фабулі і є повні несмачнихъ прикрасъ і штучокъ, вродженихъ всімъ лихимъ поетамъ. Они є часто зовсімъ ненародні, хотяй они основуються на вказівкахъ на історію, народныхъ ідеяхъ і переданняхъ і в наслідокъ сихъ всіхъ причинъ є они простому народові незрозумілі і не мають нічого такого, з чимъ можна симпатизувати“.

В деякій мірі можнаби зрозуміти, чому Белінський, який мав для народної поезії взагалі дуже мале зрозуміння, поведився супроти „Гайдамаків“ скептично і холодно. Але історія літератури не може єму простити, що він промовчав „Кобзаря“ з 1844, а величаві боеві поезії з р. 1845 назвав „пашквілями.“

Справедливу і достойну оцінку одержав Шевченко від російської літературної критики доперва по соціяльнім переломі в Росії коло 1860. Аполлон Грігорєв писав в журналі братів Достоевських, „Время“, між іншим: „З огляду на красу і силу своєї поезії можна поставити Шевченка на рівні з Пушкіном і Міцкевичем. Ми йдемо еще дальше: у Шевченка була чиста краса народної поезії, з чого у Пушкіна і Міцкевича заблиснули лише поодинокі іскри. Вдача Шевченка була чистійша, простійша і щирійша як Гоголя, вели-

кого поета України, який станув на хибнім становиску, ставши поетом великоруського народу, чужого для его вдачі. Він був посліднім кобзарем і першим великим поетом нової великої літератури.“

Правдивого вдоволення зазнав Шевченко в російській літературі переводом „Гайдамаків“ Гербеля (1886), — з паралельними текстами —, величаво прибраним, зладженим з великим піетизмом, однак не зовсім вільним від закидів. Пильний історик літератури Скабичевський називає Шевченка „гігантом південно-руської поезії“, а визначний дослідник Пинін писав у „Вѣстнику Европы“ 1888: „Шевченко був і є в дійсности найсильнішим і найспосібнішим поетом української мови, так оригінальним, що щонебудь рівного его поезії ледви чи знайдеться в славянській поезії.“ Також многі російські журнали („Русская Старина, Вѣстникъ Европы“, „Историческій Вѣстникъ“, „Русское Богатство“ і т. д.) присвятили в послідних десятиліттях велику скількість статей, повних признання для українського поета¹⁾. Є навіть поезія в російській мові п. з. „На смерть Шевченка“, переведена Іваном Франком на німецьку мову²⁾, написана Некрасовим на смертній постели. Тон сеї поезії годиться з тоном музи Некрасова. Се мене лише дивує, що ся поезія, диктована сестрі смертельно хорого, не ввійшла в збірне видання творів Некрасова³⁾ і мені все таки видається сумнівним, чи перетомлений пролетарський поет у воєннім році 1877, коли его думки були заняті нескінченим селянським епосом „Хто живе щасливо в Росії“, міг посвятити ще спомин Шевченкові, помершому перед 16 роками. Вкінці муситься згадати збірний твір, який видано з нагоди великого поминального свята в Москві 26. лютого 1911 з причинками недавно помершого проф. А. Корша і інших.

Яке значіння має Шевченко для української літератури, можна тут лише натякнути, а літературно-критичний матеріал, який з української сторони вже видано, переходить вузькі рамки сеї літературної студії, навіть колиб я і міг се подолати. Вистане тут констатувати, що Шевченка уважали его земляки, котрі могли се як слід осудити, від его першого виступу літературним провідником і треба лише переглянути нову українську літературу, щоби

¹⁾ Добрі російські переклади Шевченка А. Колтєнського і М. Славінського у „Вѣстнику Европы“ 1911. — Польські переклади Л. Совінського (1861), В. Сирокомлі і Л. Горжальчинського (1862). Чеські Ружени Бсенської (Прага 1900) і хорвацкі Августа Гарамбашіча (Загреб 1887). Також в сербській часописи „Віля“ приходять проби поезій (1868).

²⁾ Сторона 28 в „Ukrainische Rundschau“ 1914 (Шевченківський зошит).

³⁾ У виданню з р. 1899 нема ані сліду.

побачити, які глибокі сліди Шевченко в ній полишив. Дальше вистане факт, що перше і найбільш поважане, (рід академії) наукове товариство у Львові, звязане нерозривно з іменем Тараса Шевченка (Наукове Товариство ім. Шевченка).

Вже по появі першого видання „Кобзаря“ (1840) писав звітний український письменник Григорій Квітка до Шевченка: „А книжку, як розгорнув, дивлюсь: Кобзар, та вже дуже вичитаний. Дарма! я його притулив до серця, бо дуже планую вас і ваші думки кріпко лягають на душу“. Пантелеймон Куліш (1819—1897), який був сеї гадки, що Шевченко мігби був стати на рівні з Пушкіном, колиб не було его стрінуло заслання, присвятив своєму приятелеві кілька поезій.

„Ще не було Овідія й не буде,
Яким ти ставсь над мертвеним Аралом:
Таких пекельних пот не чули люди,
Які на серці в тебе звірство брало“¹⁾.

А в іншій поклінній поезії наслідує Куліш пісню Вайдельоти в „Конраді Валленроді“ Міцкевича: „О слово рідне! Ти стоїш на чаті предковічних памяток святині, в ясній, блискучій херувимській шаті, як меч огненний в нашій Україні.“

Згаданий вже Самійленко святкував день смерти поета многими поминальними віршами; ще все повтаряються они 25 і 26 лютого, а в ювілейнім році 1914 стали они могутними народними гімнами, яких і брязкіт оружжя не міг приглушити. „Ні—він не вмер. Поет живе в серцях свого народу; його душа живе в святих його словах і в благих сльозах... В піснях, що ти покинув нам, ти образ дав душі святої, вона була величній храм любови до семі людської“ (Самійленко 1883 і 1906).

Я годивсяб з поетом Осипом Федьковичем (1834 — 1888) коли він в своїй поклінній поезії 1866 кличе до прочан на могилу над Дніпром: „Чогож прийшли ви во святиню? в святому храмі що шукать, ви вої нової Вкраїни?: Не мертвих наших поминать, не в сльозах виливати горе; а на віщя святі глаголи в святім сім храмі присягать! До сполу, братія, до сполу! За живу Русь, живеє слово, за живу правду, разом в лад...!“

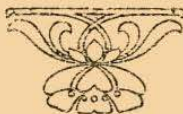
Сей сам Федькович написав також 1865 в „Nationalpoesie der Ruthenen“ оригінальну німецьку поезію, на котрій кінчиться моя студія:

¹⁾ Цілу сю поезію перевів А. Попович на німецьку мову в Шевченківськім числі „Ukrainische Rundschau“ 1914.

In Kiew an der Lawra,
Da saß ein Sängergreis,
Sein Bart war weiß wie Silber,
Die Locken silberweiß.
Der sang viel alte Lieder,
sang manchen Seherspruch
und manchem Teufel Segen
und manchem Engel Fluch.
Und manchem Helden Schande
und manchem Weisen Hohn
und manches Schwert in Stücke.
in Stücke manchen Thron.
Da riß sich eine Quader
Vom alten Dome los
und stürzt zu seinen Füßen
und sprang in seinen Schoß.
„O Sänger, du furchtbarer Sänger,
laß solch ein Singen sein,
sonst stürzt zu deinen Füßen
Das ganze Rußland ein!“

У Київ біля Лаври,
Там старець-кобзарь сидів,
В него борода мов срібло, —
Сріблом кучер побілів.
Неодну він пісню-думу
Про бувальщину співав,
То страшні діла славив.
То благії проклинав.
Неодним героям славним
Нечесть — ганьбу закидав,
Глузував з премудрих многих,
І погром царям звіщав.
Аж ось диво, — камінь з мурів
Монастирських відломивсь
І упав старцеві в ноги, —
На коліна покотивсь.
„О кобзарю, грізний-віщий,
Перестань співать уже,
Бо звалиться в твої ноги
Царство Росії усе!“¹⁾

¹⁾ Для читачів, котрі зовсім не розуміють німецької мови, поміщую тут вільний переклад проф. П. Волянського, щоб уможливити зрозуміння сего стиха, який так гарно характеризує силу поезії Шевченка. (Замітка перекладчика).



Перед читанням прошу справити отсі друкарські помилки :

стор.	стрінка	надруковано	має бути
III	17 з гори	морографії	монографії
IX	8 з долу	перевславська	перейславська
XI	23 з гори	сотворила	сотворили
XIII	3 з гори	літературний	літературний
18	17 з долу	свобод	свободи,
40	17 з долу	нехить.	нехить,
44	замітка	стор. 2	стор. 20
75	замітка ²⁾	Хмельницький	Хмельницький
82	7 з гори	Мічкєвича	Міцкевича

НАРОДНИЙ БАЗАР

В ПЕРЕМИШЛІ — В НАРОДНІМ ДОМІ,

стоваришення зареєстр. з обм. порукою

веде книгарню, антикварню, трафіку, склад паперу і всяких шкільних і канцелярйних приборів. Купує і продає уживані книжки, образи, переписні картки листівки, гердани, вишивки і пр.

Видає власним накладом письменні твори. Приймає в члени. Уділ 50 м., вписове 5 м. Приймає вкладки до обороту і опроцентує по 4 від ста.



Накладом Народного Базару вийшло:

Ореста Авдиковича: Ой у рідному краю
Ціна 10 Марок. — та на дикому полі.

